

K E R I A

STUDIA LATINA ET GRAECA

III/1 • 2001

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE
SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

© Založba ZRC & Društvo za antične in humanistične študije Slovenije

Uredniški odbor

Kajetan Gantar (antična književnost), Rajko Bratož (antična zgodovina),
Valentin Kalan (antična in srednjeveška filozofija), Stanko Kokole (umetnostna
zgodovina), Vladimir Simič (pravna zgodovina), Marjeta Šašel Kos (arheologija),
Katja Pavlič Škerjanc (didaktika klasičnih jezikov), Marko Marinčič,
Barbara Šega Čeh, Ignacija J. Fridl, Neža Vilhelm.

Glavni urednik

Matjaž Babič

Odgovorni urednik

Matej Hriberšek

Oblikovanje in grafična ureditev

Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj

Društvo za antične in humanistične študije Slovenije

Založnik

Založba ZRC, ZRC SAZU

Vodja založništva

Vojislav Likar

Naslov uredništva

Društvo za antične in humanistične študije Slovenije

Aškerčeva cesta 2, 1000 Ljubljana

Tel (386-1-)241-1416

Fax: (386-1-)241-1421

E-mail: matej.hribersek@ff.uni-lj.si

Spletna stran: www.ff.uni-lj.si/klasfilol/keria.html

Naročanje

Založba ZRC, Gosposka ulica 13, 1000 Ljubljana

Tel./fax: (386-1-)425-7794

E-mail: zalozba@zrc-sazu.si

Tisk

Tiskarna Littera picta, Ljubljana

Fotografija na ovitku

Prizor žrtvovanja pred templjem Marsa Ultorja; Relief z oltarja *Ara Pietatis Augustae*,
43 po Kr.; Rim, Villa Medici (*Vir: Fototeca Unione, American Academy in Rome*)

Cena: 1.700 SIT

Revija izhaja s podboro

MINISTRSTVA ZA KULTURO REPUBLIKE SLOVENIJE

MINISTRSTVA ZA ŠOLSITVO IN ŠPORT REPUBLIKE SLOVENIJE

ODDELKA ZA KLASIČNO FILOLOGIJO FILOZOFSKE FAKULTETE UNIVERZE V LJUBLJANI

ISSN 1580-0261

K E R I A

STUDIA LATINA ET GRECA

Letnik / *Annus* III • številka / *Tomus* 1 • 2001 / *MMI*

ZALŽBA
ZRC

K E R I A

STUDIA LATINA ET GRAECA

ANNUS III • TOMUS I • MMI

COMMENTARII PERIODICI, QUOS BIS IN ANNO EDIT

SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE ŠTUDIJE SLOVENIJE

K E R I A

STUDIA LATINA ET GRAECA

III / 1
2001

DRUŠTVO ZA ANTIČNE IN HUMANISTIČNE STUDIJE SLOVENIJE

SOCIETAS SLOVENIAE STUDIIS ANTIQUITATIS ET HUMANITATIS INVESTIGANDIS

VSEBINA

I – ZNANSTVENI IN STROKOVNI ČLANKI

- Monika Osvald *Gemma Augustea kot odsev rimskega kulta cesarja* 11
 Maja Sunčič *Simbolika postelje v Evripidovi Alkestidi* 35
 Sonja Capuder *Tacit v historiografski in politični literaturi
 humanizma in renesanse*..... 51

II – PEDAGOŠKO-DIDAKTIČNI PRISPEVKI

Referati z didaktičnega kolokovija

- Aleksandra
 Pirkmajer Slokan *Latinščina v osnovni šoli danes, včeraj, jutri* 69
 Katarina
 Klakočar Zager *Pouk grščine v nematuritetnem modelu* 85
 Matej Hriberšek *Starejši slovenski učbeniki za latinščino* 91

Pedagoško-didaktični prispevki

- Brane Senegačnik *Pouk klasičnih jezikov in vzgoja za realizem* 99
 Dragica Fabjan *Latinitas tota nostra est* 107

III – PREVODI

- Publius Ovidius Naso *Pazifaa (Ars amatoria I, 253-350)
 (Prevod Barbara Šega Čeh)* 111
 Mark Tulij Ciceron *Pisma bratu Kvintu I, 1 (O upravi province)
 (Prevod Aleš Maver, Marija Neža Pirc, Mitja Sadek,
 Miran Sajovic in Nina Vuk)*..... 117

Utrinek iz slovenske književnosti

- Fran Levstik *Martin Krpan – Franciscus Levstik: De Martino
 Krpano (Prevod Matej Hriberšek)* 129

IV – MISCELLANEA

- Valentin Kalan *Nepričakovana najdba (ἔρμαιοιν) Aristotela v
 Vebrovi zapuščini: grecist Dokler in filozof Veber..* 133
 David Movrin *Satirik in njegov vladar
 (Pogovor o odnosu med satiro in politiko)* 136
 David Movrin *Gaj Valerij Katul (recenzija)* 144
 Matej Hriberšek *Umreti ni mogla stara Sibila. Prešeren in antika
 (recenzija)* 147

FRANCE PREŠEREN

PERPENDIT VARIE

*Perpendit varie, quisquis legit, versiculos meos:
cum laudent aliqui, rursus alii »pro pudor!« eiulant.
»Ballatas cane, sis!« admonet hic, ille sonetta amat,
odae Pindaricae tertius est, qui faveat, magis.
Gazzelae sonitus perplacet huic forsam amabilis,
ille aegre patitur, Vodnikium quod renuam sequi;
non lasciva satis luxuriae carmina erunt mea,
instinctum vetulae me ab Satana conicient piae.
Nil optans aliud, noster amor, quam placeam ut tibi,
quae lapsi blatiunt mente homines, pro nihilo puto.*

Prevedel Anton Sovrè

I

ZNANSTVENI IN STROKOVNI ČLANKI

Monika OSVALD | GEMMA AUGUSTEA KOT ODSEV RIMSKEGA KULTA CESARJA

Izvleček

Institucija kulta cesarja se je v Rimu izoblikovala v času vladanja Julija Cezarja in Oktavijana Avgusta. Obsegala je tako čaščenje še živečega cesarja po božje kot apoteozo umrlega. Gemma Augustea je mojstrovina umetne obrti iz avgustejskega obdobja, ki skozi likovno govorico odslikava ideološke premise vzpostavljaljoče se cesarske dinastije.

Abstract

The institution of the ruler cult was formed in Rome during the reigns of Julius Caesar and Octavian Augustus. It comprised worship of emperor as a god whilst living and after apotheosis when dead. The Gemma Augustea is a masterpiece from the Augustan period that expresses through visual language the ideological premise of the restoration of the julio-claudian dynasty.

Prvi del:

OSNOVANJE RIMSKE INSTITUCIJE KULTA VLADARJA

Postopno oblikovanje kulta osebnosti Julija Cezarja

Julij Cezar je na rimsko politično prizorišče vstopil v času nestabilnosti republike in državljanskih vojn, zato je hotel uvesti trajnejšo obliko vladavine. Pri tem se je zgledoval po vzhodnih helenističnih kraljevinah; obenem je poskušal obnoviti rimsko monarhično tradicijo, kar je bilo vzrok njegovega končnega neuspeha. Toda tudi v tem smislu je bila 'kocka vržena' in njegov posvojenec Oktavijan je le nekoliko spretnjeje in navidez zadržano izpeljal 'očetove' namere.

Cezar je temelje nove oblike vladavine, ki je bila osnovana na njegovi osebnosti, gradil postopoma in pri tem spretno, po zgledu helenističnih kraljev, izkoristil dane okoliščine:

- Kot makedonski dinasti je tudi Julij Cezar izhajal iz plemenite rodbine. Člani julijske dinastije so namreč izpeljevali svoj rod iz Eneja, trojanskega princa in Venerinega sina. Zato je Cezar v smislu politične propagande izbral podobo Venere Genetrix za svoj pečatni prstan in jo dal kasneje preko novcev v obtok.

- Od leta 63 pr. Kr. je kot *pontifex maximus* poosebljal najvišjo oblast v religioznih zadevah.
- Po zmagi pri Farzalu leta 48 pr. Kr. je bil deležen herojskih časti s strani grških mest. O tem pričata napisa iz Efeza (*theon epiphane kai koinon tou anthropiou biou soter*)¹ in iz Mitilene (*euergeta kai ktista*).²
- V devetih mesecih, ki jih je kot *intermezzo* preživel v Egiptu pri Kleopatri, je na lasti koži okusil sladkosti vzhodne absolutistične vladavine; Kleopatra pri izkazovanjih časti ni skoparila.
- Po dokončni vrnitvi iz Egipta leta 46 pr. Kr. je bil v Rimu sprejet kot veliki zmagovalec. Zvrstili so se štirje dnevi triumfov: galski, egipčanski, pontski in afriški (*ex Gallia, ex Aegypto, ex Ponto, ex Africa*). Zadnji dan triumfov je Cezar posvetil tempelj Veneri Genetrix in sicer kot 'materi Julijcev in roditeljici rimskega ljudstva (*Aeneadum genetrix*)'.³
- Novica o zmagi pri Mundi leta 45 pr. Kr. je dosegla Rim na predvečer parilij, festivala v spomin ustanovitve Rima, in cirkuške igre naslednjega dne so bile posvečene Cezarju, kot bi bil ustanovitelj mesta. Sledila je slavnostna zaobljuba, da ga bodo imenovali Liberator in njegovi Libertas postavili svetišče.⁴
- Kult Cezarjeve osebnosti je dosegel vrhunec leta 44 pr. Kr., ko mu je senat podelil številne *honores*. Imenovan je bil *parens patriae* in po zgledu prisega hišnega upravitelja pri geniju gospodarja je bila uvedena prisega pri Cezarjevem geniju.⁵ Ustanovili so festival z javnim darovanjem na njegov rojstni dan in štiriletne igre njemu na čast. Vsakemu izmed velikih rimskih festivalov so dodali 'Cezarjev dan' in preimenovali mesec Quintilis v Iulius.

Istega leta je senat sprejel odlok o Cezarjevi božanskosti, ki je predvideval tempelj *Caesaris et Clementiae* in duhovnika po zgledu *flamen Dialis*. Uvedba posebnega svečenika je bila v Rimu znak izjemnih časti, saj so doslej imeli lastne duhovnike le Jupiter, Mars in Kvirin; ostalim rimskim bogovom je daroval *pontifex maximus*. Senat je bil v negotovosti glede nove-

¹ CIG 2957

² IG XII, 2

³ V tem času so postavili na Forum Cezarjev konjeniški spomenik; na Kapitol, pred Jupitrovo podobo, kip Cezarja kot zmagovalca nad *oikoumene* in njegovo bojno kočijo. Pod kapitolski kip so zapisali *hemitheos* (polbog), vendar je dal Cezar napis odstraniti.

⁴ Po Cezarjevi vrnitvi maja leta 45 pr. Kr. so mu v templju Kvirina postavili kip z napisom 'Neznanemu bogu'. Njegovo podobo, izdelano v krizelefantinski tehniki, so med igrami v cirkusu nosili v procesiji med ostalimi bogovi. Njegov portret so natisnili na novcih; s tem so rimski novci prvič nosili podobo še živečega.

⁵ V vsakem rimskem templju so dodali Cezarjev kip; njegov zlati prestol s krono je bil v času iger prinešen v teater med prestoli bogov.

ga Cezarjevega poimenovanja: kolebal je med Divus Iulius ali Iupiter Iulius.⁶

Toda sklep o Cezarjevi divinizaciji ni dosegel pravne veljave, ker je bil pred njegovo dokončno potrditvijo naslovljenec na marčeve ide (15. marca) leta 44 pr. Kr. umorjen. Zakaj je prišlo do Cezarjevega umora? K temu dejanju je v veliki meri pripomogla ravno načrtovana divinizacija oziroma Cezarjevo poistovetenje z Jupitrom. V Evhemerovi *Sveti zgodovini*, ki je bila Rimljanom poznana tudi preko Enijevega prevoda, najdemo religiozno-politično razlago, da so bili bogovi sprva kralji, med katerimi se je Jupiter diviniziral kot prvi. Cezarjeva božanskost po zgledu Jupitra⁷ je bila razumljena kot del kraljevskih časti in s tem sredstvo, preko katerega je hotel Cezar uvesti kraljevino. In ravno uvajanju monarhije se je hotela republikanska stranka upreti na vsak način, tudi s skrajnimi sredstvi.

Cezar si je v zadnjem času svojega vladanja dejansko prizadeval za ponovno uvedbo kraljevine, toda ne elektivne, ampak dedne, božanske oblike monarhije, ki se je ohranila na vzhodu in ki jo je okusil med svojem bivanjem v Egiptu. Pri tem se je sicer posluževal zgledov helenističnih kraljev, toda Rim je njihove dežele nadvladal, zato je bil Cezarjev pogled usmerjen zlasti na Aleksandra Velikega.⁸

Lily Ross Taylor⁹ pronicljivo razloži povezavo med vzhodno obliko monarhije, za katero si je prizadeval Cezar, in kultom vladarja: »Ne gre si postavljati vprašanja, če sta bila Cezar in Aleksander preveč razumna moža, da bi se ujela v mrežo hvalisavih ukrepov, ki bi ju poistovetili z Olimpijci. Verjetno sta bila. Toda čaščenje po božje je predstavljalo nujno sestavino tipa monarhije, ki je bila učinkovita v preteklosti in za katero se je pričakovalo, da bo tudi v bodoče. Zaradi idealov o vladanju, ki sta jima sledila, sta postala avtorja lastne divinizacije.«

Cezarjev pogreb

Ob svečanosti Cezarjevega pogreba so na Forumu, pred *rostra*, postavili baldahin v obliki templja Venere Genetrix. Vanj so na krizelefantinsko ležišče, obdano s škrlatno tkanino, položili telo Julija Cezarja. Pred balda-

⁶ Dion Kasij, XLIII, 14; XLIV, 6; Servij, *ad Ecl.*, V, 36

⁷ Zlasti javna uporaba insignij: na novcih iz leta 45 pr. Kr. strela, kasneje Cezarjev kip s strelo in egido, krizelefantinski prestol, stalna triumfalna oprava.

⁸ Med obema najdemo številne paralelizme: Cezarjevo uvodno dejanje je bilo posvetitev templja Veneri Genetrix, Aleksandrovo orakelj svetišča Zeusa Amona. Cezar se je identificiral z Jupitrom, Aleksander z Dionizom. Prvemu se je javno postavil po robu Cicero, drugemu Grki. Cezar je nameraval prenesti prestolnico na vzhod, v Ilion ali v Aleksandrijo, mesto, ki ga je njegov veliki vzornik ustanovil.

⁹ TAYLOR, 1931, str. 76.

hin so razvrstili trofeje in okrvavljen Cezarjev plašč. Čast pogrebne govora je doletela Marka Antonija.

Pogled na truplo in trofeje vojskovodje, zlasti pa na okrvavljen plašč je v ljudskih množicah vzbudil čustva spontanega čaščenja. Zato se je Herofil v imenu ljudstva pri rimskih magistratih zavzel za oltar s stebrom (visok 20 *pedes*) na mestu pogrebne grmade; potekale so že priprave na posvetitev oltarja in na darovanje Cezarju bogu, toda 13. aprila je Antonij naročil Herofilov umor. Obenem je dal konzul Dolabela križati sužnje in vreči s Tarpejske pečine svobodnjake, ki so se za Cezarjev oltar preveč zavzemali.

Tako je bila s silo zatrta spontana divinizacija Julija Cezarja s strani ljudstva, ki jo Lily Ross Taylor¹⁰ razlaga takole: »Cezar ni bil za časa življenja subjekt ljudskih legend. Vsaj navidez ni bilo nobene zgodbe o njegovem čudežnem rojstvu ali o znamenjih njegove božanskosti v času mladosti. Legenda te vrste je pomemben dejavnik pri ustvarjanju prepričanja o božanskosti. V Cezarjevem primeru je bila njegova smrt, ki so jo zakrivile zločinske roke, tista, ki mu je dodelila mesto med bogovi.«

Ludi Victoriae Caesaris in konsekracija

Na pobudo konzula Dolabele so, da bi pomirili ljudske množice, organizirali *Ludi Victoriae Caesaris*. Med igrami se je na nebu zasvetil komet, ki so ga interpretirali kot znamenje apoteoze Julija Cezarja in ga zato poimenovali *sidus Iulium, Caesaris astrum*.¹¹ Cezarjev posvojenec Oktavijan, ki je kot osemnajstletni mladenič vstopil na rimsko politično prizorišče in zahteval zase Cezarjevo dediščino,¹² se je izjemnega dogodka nadvse razveselil in ga obrnil sebi v prid.¹³ Nemudoma je dal postaviti Cezarjev kip z zvezdo (z napisom *DIVO IULIO*) v tempelj Venere Genetrix (**Sl. 1**) in pridal zvezdo številnim drugim kipom, ki jih je ščasoma posvetil 'očetu'.¹⁴

Uradna in dokončna deifikacija Julija Cezarja, to je konsekracija s strani senata, se je dogodila 1. januarja leta 42 pr. Kr. Tedaj so stopile v veljavo vse odredbe, ki jih je senat sprejel že leta 44 pr. Kr., vendar zaradi znanih okoliščin niso bile pravnomočne.¹⁵

¹⁰ TAYLOR, 1931, str. 78.

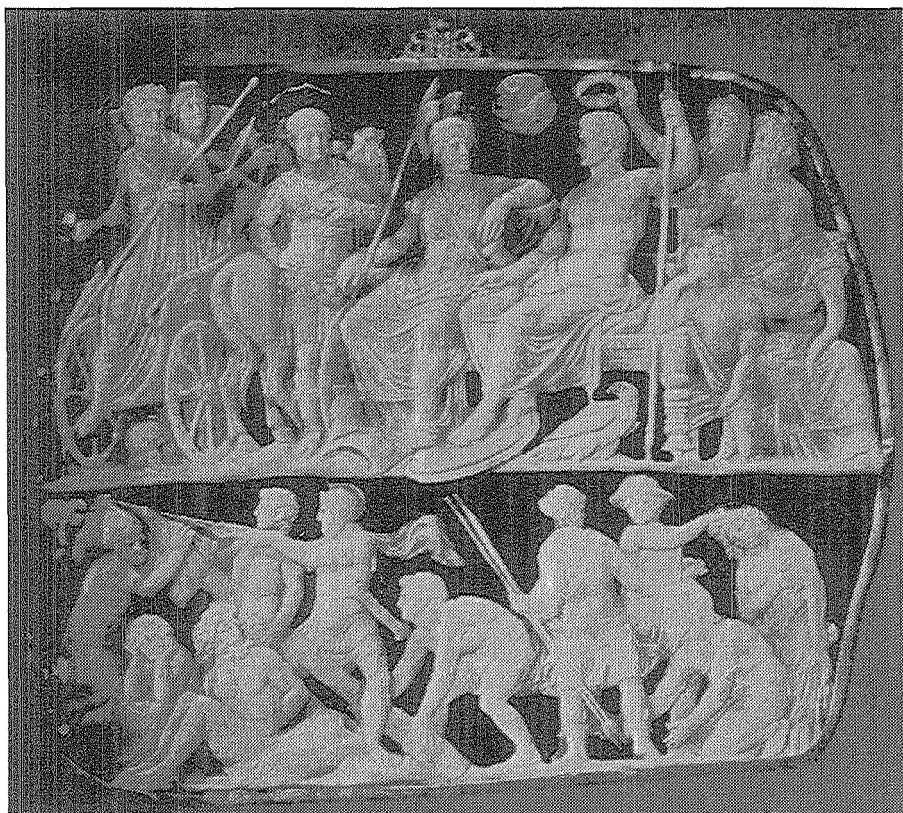
¹¹ Vergilij, *Ecl.*, IX, 46 – 49; Horacij, *Carmina*, I, 12, 46; Ovidij, *Metamorfoze*, XV, 847

¹² Livij, *Epit.*, CXV

¹³ Plinij st. (*Nat. Hist.*, II, 93 – 94) je zapisal: »v sebi je pozdravil zvezdo z veseljem, kot znamenje svojega bodočega vzpona.«

¹⁴ Servij, *ad Aen.*, VIII, 681: »*Nam ideo Augustus omnibus statuīs, quas divinitati Caesaris statuī, hanc stellam adiecit.*«

¹⁵ Julij Cezar je bil z dekretom senata iz leta 42 pr. Kr. uradno sprejet med bogove pod imenom *Divus Iulius*. Na mestu pogrebne grmade so mu postavili oltar, obenem je postal *synnaos* s Kvirinom. Namenili so mu tempelj *Divi Iulii* (**Sl. 2**) na Forumu, ki

Slika 1: Gemma Avgustae; Kameja iz sadoniksa; 10–14 po Kr.; Dunaj, Kunsthistorisches Museum

pa je bil posvečen šele leta 29 pr. Kr. Po helenističnem zgledu čaščenja diviniziranih personifikacij so bili načrtovani templji Libertatis, Concordiae in Clementiae. Imenovan je bil poseben duhovnik po zgledu *flamen Dialis* in kolegij duhovnikov, imenovanih *Luperci Iuliani*.

Tem uradnim ukrepom so sledile številne druge časti (ki temeljijo na *honores* iz leta 44 pr. Kr.). Tako so mesec Quintilis dokončno poimenovali v Iulius. Cezarjeva podoba je bila skupaj s podobo Venere razstavljena med igrami v cirkusu, prestol z vencem med teatralnimi tekmovanji. Na njegov rojstni dan (po Sibilini prerokbi 12. namesto 13. julija) so obhajali javno praznovanje in njegove podobe se ni smelo nositi na pogrebu kakega njegovega družinskega člana (po smrti je bil namreč deležen izključno božanske narave).

Slika 2a: Avgust (s *clipeus virtutis* iz leta 27 pr. Kr.) postavlja zvezdo (*sidus Iulium* iz leta 44 pr. Kr.) nad kip Divi Iulii; denarij L. Lentula (Rim, 12 pr. Kr.)

Slika 2b: Tempelj Divi Iulii pred izgradnjo: v templju je viden kip z *lituus*, na frontonu *sidus Iulium*; Oktavijanov zlatnik (36 pr. Kr.)

Pravni temelji so bili torej postavljeni s Cezarjem,¹⁶ toda izpopolnjena oblika kulta vladarja, tako za časa življenja kot po smrti, ki je prežela vse plasti rimskega politično-religioznega in kulturnega življenja, se je izoblikovala z njegovim naslednikom Oktavijanom.

Intermezzo: drugi triumvirat

V času drugega triumvirata (med leti 43 in 31 pr. Kr.) sta poskušala oba tabora izkoristiti Cezarjevo deifikacijo sebi v prid. Antonij je bil po zmagi v bitki pri Filipih leta 42 pr. Kr. prvi deležen božanskih časti v Aziji. V času svojega bivanja v Egiptu se je identificiral z Dionizom; tako sta bila Kleopatra in Antonij v Aleksandriji poimenovana kot božanski par Izida in Oziris-Dioniz. Ceremonial na aleksandrinskem dvoru je potekal v duhu dionizičnega načina življenja.¹⁷

Oktavijan si je v nasprotju z Antonijem izbral Apolona in se zaradi Antonijevega sprejemanja orientalskih navad zatekel k rimski tradiciji. Razširil je legendo o svojem apoliničnem poreklu: njegovo mater Atijo naj bi posedel Apolon v obliki kače. Ko je njegovo hišo zadela strela, jo je posvetil izbranemu bogu in začel z načrtovanjem Apolonovega svetišča na Palatinu v sklopu svojega domovanja. Na novcu iz let 43 – 42 pr. Kr. je dal upodobiti trinožnik in lovorjev venec. Kot član duhovniškega kolegija *quindecimviri sacris faciundis* je imel v skrbi Sibilinske knjige.¹⁸

Leta 31 pr. Kr. je Oktavijan v bitki pri Akciju in kasneje v Aleksandriji doživel dokončno zmago in rimska zgodovina je ubrala znano smer. Kako bi bilo, ko bi zmagal Antonij? Paul Zanker¹⁹ zdramatizira vprašanje in ponuja preprost odgovor: »Slednji bi verjetno uvedel vladavino, podobno

¹⁶ Če povzamemo, na Cezarjevo deifikacijo sta vplivala dva odločilna dejavnika: mučeniška smrt in komet, ki je bil vidni dokaz filozofskega prepričanja in obenem ljudskega verovanja, da se duša velikih mož spremeni v zvezdo. S Cezarjevo konsekracijo s strani senata in uradnimi častmi so bili postavljeni temelji pravnega akta apotheoze cesarja, ki se je odslej odvijala po ustaljenem obrazcu: po slavnostnem, javnem pogrebu, ki je vedno obsegal *pompo funeris*, grmado na Marsovem polju, *decursio* in vzpon orla (te ustaljene formule pri Cezarju še ne zasledimo, v polni obliki se je prvič pojavila z Avgustom), se je sestel senat in sprejel uraden sklep o 'vpisu' cesarja med državne bogove. Časti, ki so divinizaciji sledile, so ponavadi obsegale tri pomnike: (1) oltar ali steber na mestu pogrebne grmade; (2) templje ali oltarje v Rimu, Italiji in provincah (tako diviniziranemu cesarju kot personifikacijam); (3) posebnega duhovnika in svečeniški kolegij.

¹⁷ ZANKER, 1989, str. 62 – 71.

¹⁸ Iz tega časa je ohranjeno tudi pričevanje o Oktavijanovem konjeniškem spomeniku v galopu, ki ga je Cicero (*Philippicae*, V, 17, 38) primerjal z Aleksandrom.

¹⁹ ZANKER, 1989, str. 71.

vzhodnim kraljevinam, in rimska umetnosti bi ostala helenistična, veliko bolj azijska, brez avgustejskega eklekticizma in klasicizma.«

Avgust, sin božanskega Julija

Po zmagi pri Akciju je bil Oktavijan v vzhodnih provincah rimskega cesarstva deležen božanskih časti. V Egiptu je nasledil Kleopatro in Ptolemajce,²⁰ na grškem vzhodu ostale helenistične dinaste. Takoj po konsekraciji tempelja Divi Iulii leta 29 pr. Kr. sta mu hoteli provinci Azija in Bitinija²¹ posvetiti tempelj, toda Oktavijan je bil pri uvajanju kulta lastne osebnosti (iz strahu, da ga ne bi doletela enaka usoda kot Cezarja) previden. Prebivalce provinc je ločil na Rimljane in Helene; glede na pripadnost eni ali drugi skupini je dopustil različno obliko kulta. Rimljanom sta bila namenjena tempelja Romae et Caesaris v Efezu in Nikaji (Nikaia); helenistični Aziati so Oktavijanu, po njegovem preimenovanju 13. januarja 27 pr. Kr., posvetili številne templje Romae et Augusto (*Rhome kai Sebasto*), med temi svetišči v Pergamonu (za Azijo) in v Nikomediji (za Bitinijo).²² Oktavijan-Avgust je tako v Aziji dopustil čaščenje lastne osebe po božje, toda le v povezavi z boginjo Romo in pod pogojem, da kultu ne bo prisostvoval noben Rimljan.²³

V Rimu so počastili njegovo dokončno zmago s številnimi dekreti senata, med katerimi velja izpostaviti zlasti: zaobljube in molitve za Oktavijanovo zdravje, med temi javne na začetku leta; obletnice njegovih zmag (Akcij, Aleksandrija) in datumi vrnitve v Rim po zmagi so bili vpisani v uradni koledar; njegov rojstni dan je bil proglašen za praznik, dela prost dan; *libatio* čistega vina (obenem z darovanjem rož in kadila) Avgustovega geniju na vsakem javnem in privatnem banketu.²⁴ Toda Avgust čašče-

²⁰ Poimenovan je bil Augustus-Soter ali Ptolemaios-Soter. Kot faraon in božji sin je postal *synnaos* z egipčanskimi bogovi in tempelj *Kaisareion*, ki ga je Kleopatra načrtovala Antoniju, je bil posvečen njemu. Določili so duhovnika z nazivom *archiereus Alexandriae kai Aigyptou pases* in po zgledu tradicionalnega ptolemajskega čaščenja ustanovili praznovanja, poimenovana *hemera i Sebastai*. Egipčanska oblika kulta rimskega cesarja je vsaj v času Oktavijana sledila tradiciji dežele in se ni podredila formam tipičnega provincialnega kulta, ki se je sčasoma oblikoval v ostalih provincah rimskega imperija.

²¹ Dion Kasij, LI, 20, 6 sl.

²² Najpomembnejšega izmed vseh azijskih templjev Avgusta in Rome so postavili leta 25 pr. Kr. v Ankiri (Ancyra) v Galatiji, kjer je bil Avgust poimenovan kot *theos(!) Sebastos*.

²³ Dion Kasij, LI, 20

²⁴ Koncept rimskega genija je soroden grškemu *daimonu* ali *tyche*. Lily Ross Taylor (TAYLOR, 1931, str. 109) izpeljuje čaščenje Avgustovega genija ne le iz rimske tradicije, ampak zlasti iz čaščenja *agathos daimona* Aleksandra Velikega in *fravashi* per-

nja lastnega genija ni priznal kot uradnega in ga ni vključil v državni ceremonial vse do leta 12 pr. Kr., ko je postal *pontifex maximus*.

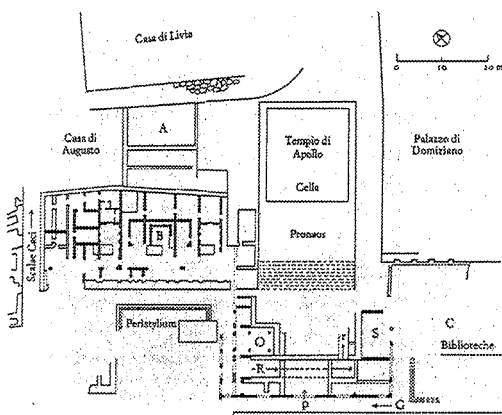
V ta čas spadajo prvi pomembni urbanistični posegi in spomeniki,²⁵ ki jih je Oktavijan načrtoval s svojimi sodelavci premišljeno, se pri tem posluževal točno določene ikonografije in jih postavljajl sicer v okras mesta, v dobro njegovih prebivalcev, toda tudi z namenom politične propagande.²⁶ Eugenie Strong²⁷ izpostavi didaktično-utilitaristično funkcijo avgustejskega spomenika: »Pogosto pozabljam, da je imela v antiki umetnost enako didaktično poslanstvo kot v srednjem veku pred izumom tiska. Njena funkcija je bila utilitaristična: eden izmed njenih namenov je bil vtisniti v ljudi določeno držo do religije ali politike. Na enega posameznika, ki sta mu bila dostopna Vergilij ali Horacij, jih je bilo na tisoče, ki so na svojih vsakdanjih poteh videli velike spomenike.«

Oktavijan je postopoma centraliziral oblast in spreminjal njeno obliko, vendar pod pretvezo obnavljanja republikanskih tradicij. Tako je ob cenzusu leta 28 pr. Kr. iz senata izpadlo 200 članov (nekdanjih Antonijevih pristašev), sam pa je postal *princeps senatus*.²⁸ Toda naslednje leto, na

zijskih kraljev. Tudi obredje je bilo sorodno: v Perziji so darovali duhu odsotnega kralja na gostijah, na grškem vzhodu so poznali zdravico Aleksandru in helenističnim kraljem.

²⁵ S prvimi spomeniki Oktavijan ni promoviral svojega čaščenja, ampak zlasti kult svojega božanskega očeta Julija in svojega patrona boga Apolona. Tako so na Forumu, na mestu Cezarjeve pogrebne grmade, posvetili tempelj Divi Iulii in zgradili novo Curia Iulia, v katero so postavili oltar boginji Viktoriji (Dion Kasij, LI, 22, 1). Ta je bila prva iz dolge serije diviniziranih personifikacij, katerih kult je bil povezan s cesarjem.

Leta 28 pr. Kr. so na Palatinu posvetili Apolonov tempelj (Sl. 3). Čeprav je bil zgrajen v sklopu Oktavijanovega domovanja, ni bil privatnega, temveč javnega značaja. Svetišče je vključevalo biblioteko; v portik so postavili kip Apolona z Oktavijanovimi potezami. Ob posvetitvi templja so potekale petletne igre na čast zmagi pri Akciji, ki je bila ob tej priložnosti interpretirana kot zmaga Apolona nad Dionizom. Kasneje so Sibilinske knjige, ki so bile dotlej hranjene v tempelju Jupitra Maxima Optima, dobile tu svoje novo domovanje.

Slika 3: Rim, Palatin, Apolonov tempelj in domovanje Oktavijana-Avgusta

²⁶ ZANKER 1989.

²⁷ STRONG, 1915, str. 76.

²⁸ Tacit, *Annales*, I, 1: »*Cuncta...nomine principis sub imperium accepit.*«

januarske ide (13. januarja) leta 27 pr. Kr., je navidez nepričakovano predal vsa pooblastila ter jih prenesel na senat in rimski narod. Tedaj je na prošnjo senata za deset let sprejel prokonzularni imperij (*imperium proconsulare*) obmejnih provinc, ki so potrebovale stalno vojaško posadko.²⁹ Ta dan velja za rojstni datum nove oblike rimske vladavine principata, kajti *imperium (proconsulare)* je bil osnova oblasti tudi vseh kasnejših rimskih cesarjev.³⁰

Videli smo, da je že Cezar v zadnjih letih svojega vladanja poskušal v Rimu uvesti novo obliko vladavine – božansko monarhijo po zgledu vzhodnih kraljevin – toda zaradi negativnih reakcij ob Cezarjevih poskusih, je Oktavijan uvajal novosti postopoma. Dokončna oblika principata je tako zaživela v vsej svoji polnosti šele v zadnjem obdobju njegovega vladanja.

Tudi Oktavijanovi nameni glede božanskosti *princepsa* so se razlikovali od Cezarjevih. Čeprav je izhajal iz rodu z božanskimi predniki in bil celo sin boga (Divi Filius), je sebi namenil 'divinizacijo zaradi *virtutes*' (po zgledu Romula in Scipiona Afričana) in čaščenje po božje šele po smrti. Ideja '*sic itur ad astra*', deifikacija po smrti, je bolj soglašala z duhom časa kot koncept učlovečenega boga na zemlji. Bila je nekakšna republikanska preobrazba nauka o božanskosti kraljev.

Za nov Oktavijanov status je bilo potrebno tudi novo poimenovanje in 16. januarja leta 27 pr. Kr., tri dni po prejemu prokonzularnega imperija, je od senata prejel naziv Augustus.³¹ Sam je bil neodločen med imenom Romulus in Augustus; odločil se je za slednjega, ker zaobjema širši pomenski razpon:

- 1) *augurium* se navezuje na Romula;
- 2) *augere* je v tesni povezavi z *auctoritas*;
- 3) *augustus* je sinonim za *sanctus* in *divinus* ter prevod grškega *sebastos*.

Namesto kraljevskih *insignia* (krona in žezlo) si je izbral drugačna znamenja oblasti. Kot je sam zapisal v svojem javnem testamentu,³² mu je na dan, ko je prejel prokonzularni imperij, *senatus populusque Romanus* zaradi *restitutio rei publicae* sklenil postaviti ob podboje vrat glavnega vhoda v njegovo domovanje na Palatinu dve lovorjevi drevesi in nad vrata *corono civico* v obliki hrastovega venca (Sl. 4). Lovorjeve vejice in venci so krasili zmagovalce in kipe Viktorije, zato sta bili lovorjevi drevesi postavljeni ob podboje

²⁹ Ostale province so pripadale senatu.

³⁰ Cesarska oblast in kompetence so izhajale iz dveh pooblastil: iz že omenjenega imperija in iz t.i. *tribunitia potestas*, ki je pripadala republikanskim ljudskim tribunom; ti so na komicijih predlagali nove zakone in mogli z vetom zaustaviti odloke senata in magistratov.

³¹ Celoten Avgustov naslov se je po letu 2 pr. Kr., ko je sprejel zadnji častni naziv *pater patriae*, glasil: IMP. CAES. AUGUSTUS DIVI FILIUS COS. TRIB. POT. PONT. MAX P.P.

³² *Monum. Ancyr.*, 34, 2

Slika 4: Lovorjevi drevesi ob podbojih vrat in *corona civica* nad njimi; zlatnik Kaninija Gala (Rim, 12 pr. Kr.)

Slika 5: *Clipeus virtutis* med lovorjevimi drevesi; zlatnik (Španija, 19 – 18 pr. Kr.)

vrat v znak trajnega triumpfa.³³ Hrastova *corona civica* je na vojaškem področju pripadala tistemu, ki je v boju rešil sodržavljana; Avgust si jo je prislužil ob *civēs servatos*, kot rešitelj države.³⁴ Toda ti dve prvi insigniji novega tipa sta bili kmalu razširjeni v različnih medijih (novci, reliefi...), tako da sta sčasoma »lovor in hrastovo listje postala univerzalna avgustejska predikata in njun izvorni pomen se je vedno bolj umikal v ozadju.«³⁵

Istega leta so v Kuriji postavili zlat *clipeus virtutis* in sicer ob kip Viktorije, ki je simbolizirala Oktavijanovo zmago pri Akciju (Sl. 5). Ščiti z napisi ali reliefne upodobitve so bili v helenističnem svetu razširjena oblika izkazovanja časti. Na omenjen klipej so, kot izpričuje ohranjena kopija iz Arlesa (Arles, Musée Lapidaire), izpisali vladarjeve kreposti: *VIRTVTIS CLAMENTIÆ IUSTITIAE PIETATISQUE ERGA DEOS PATRIAMQUE*.³⁶

Vse tri omenjene insignije novega tipa kažejo na nov status cesarja, ki je potencialno božanski, vendar v tem času ni ustanovljen še noben uraden kult njemu na čast.

Po diplomatski zmagi nad Parti leta 19 pr. Kr. so Avgustu na Forumu, ob templju Julija Cezarja, postavili slavolok; na njem naj bi stal kip Avgusta na

³³ Plinij st., *Nat. Hist.*, XV, 127: »*laurus triumphis proprie dicatur, vel gratissima domibus, ianatrix Caesarum pontificumque*«

Obenem je lovor Apolonu posvečeno drevo. Plinij st. (*Nat. Hist.*, XV, 134) je zapisal: »*spectissima in monte Parnaso ideoque etiam grata Apollini visa*.« Ponavadi je bilo posajeno na svetih krajih (npr. Regia, vestalke). Tu je zaznamovalo svetost Avgustovega domovanja.

³⁴ Ovidij, *Tristia*, III, 1, 47 – 48: »*causa superpositae scripto testata coronae / servatos cives indicat huius ope*«; Plinij st., *Nat. Hist.*, XVI, 7: »*Hinc civicae coronae, militum virtutis insigne clarissimum, iam pridie vero et clementiae imperatorum, postquam civilium bellorum profano meritum coepti videri civem non occidere*.«

Obenem je hrast Jupitrovo drevo (Ovidij, *Tristia*, III, 1, 35) in na Gemmi Augustei (o kateri bomo spregovorili v drugem delu) sta orel s palmo in *corona civica* upodobljena kot Jupitrova emblema.

³⁵ ZANKER, 1989, str. 102.

³⁶ »*Virtus in iustitia* sta za vladarja pričakovani kreposti. *Clementia* do premaganih sovražnikov, ki je bila tolikokrat naglašena v času Cezarja, ni niti sedaj, po zmagi pri Akciju in ob *restitutio rei publicae*, manj aktualna, če le pomislimo na Oktavijanovo krutost do prvih političnih nasprotnikov. Toda zlasti *pietas* bo postala težišče nove avgustejske kulturne politike.« (ZANKER, 1989, str. 102.)

kvadrigi. *Princeps* je triumf sicer zavrnil, toda senat je ob Porta Capena, skozi katera se je cesar vrnil v Rim, postavil oltar Fortune Redux, na katerem so ob obletnicah cesarjeve vrnitve (12. oktobra) potekala žrtvovanja *pontifices* in vestalk.

Po naročilu Sibilinskih knjig so leta 17 pr. Kr. potekale *Ludi Saeculares*, stoletne igre, in sicer v znamenje tega, da se je z Avgustom končalo obdobje državljskih razprtij in se je začela nova doba miru in blagostanja. Vodili so jih *quindecim viri sacris faciundis* z Avgustom na čelu, ki je opravljal molitve ne le za rimski narod, ampak tudi *mihi domo familiae*. Med igrami je bilo posebno mesto namenjeno Apolonu in Diani; pred Apolonovim tempeljem na Palatinu in na Kapitolu je 27 dečkov in 27 deklic zapelo Horacijjevo *Carmen Saeculare*.

Formacija državnega kulta

Doslej je bilo v Rimu čaščenje osredotočeno na božanskega Julija, Apolona, Venero Genetrix in Marsa Ultorja, obenem so vedno bolj stopale v ospredje divinizirane abstrakcije Victoria, Fortuna in Pax.³⁷ Izrecno Avgustu je bila, po dekretu senata iz leta 30 pr. Kr., namenjena le *libatio* njegovemu geniju, ki pa bo sedaj, v času Avgustovega pontifikata po letu 12 pr. Kr., postala državni kult.

Leta 13 pr. Kr. je umrl Lepid, ki je bil vse doslej vrhovni svečenik, in 6. marca leta 12 pr. Kr. je Avgust postal *pontifex maximus*. Ta funkcija je Avgustu veliko pomenila, saj je predstavljala religiozno oblast nekdanjih kraljev, in datum njegove izvolitve je bil v rimskem koledarju eden izmed najpomembnejših datumov rimskega svetega leta. Z Avgustovim nastopom službe vrhovnega svečenika je postalo privatno čaščenje Avgustovega genija uraden in državni kult, kateremu je bilo pridano prav tako uradno in državno čaščenje Lares Augusti.³⁸

³⁷ V rimskem državnem koledarju je bilo precej dni posvečenih *principsu* (nekdaj le bogovom); med temi Avgustov rojstni dan, obletnici zmag nad Ilirikom in pri Akciju, obletnica Antonijeve smrti, dan Avgustove vrnitve po diplomatski zmagi nad Parti leta 19 pr. Kr., dan posvetitve templja Marsa Ultorja na Kapitolu ter oltarjev Viktorije v Kuriji in Fortune Redux pri Porta Capena.

³⁸ Horacij, *Epist.*, II, 1, 15 – 16: »*praesenti tibi maturos largimur honores / iurandasque tuum per numen ponimus aras*«; Horacij, *Carmina*, IV, 5, 34: »*et quibusque laribus tuum miscet numen*«

Lari so bili sprva čaščeni v hišnih lararijih kot duhovi prednikov. Poleg teh so Rimljani poznali tudi Lares Compitales na razpotjih kot na splošno duhove umrlih. Avgust je oltarje ob razpotjih (*compita*) obnovil in razdelil nove kipce: namesto figur splošnih Lares Compitales so na oltarje postavili Lares Augusti in mednje namesto podobe Liber Pater kipec Genius Augusti.

Prenova oltarjev je bila izvedena kot del reorganizacije rimskih okrajev (v mestu

Državni kult Avgustovega genija je bila prikrita oblika kulta vladarja in na Avgustov rojstni dan, ki je bil glavni praznik genija, so bile organizirane cirkuške igre in žrtvovanje. Tradicionalni rimski kult genija in kasneje zasebni kult Avgustovega genija sta obsegala le darovanje rož in kadil ter *libatio* čistega vina. Državni kult Avgustovega genija je vključeval žrtvovanja živali, zlasti bika.³⁹ Drugi važen element čaščenja je bila prisega pri geniju cesarja.⁴⁰

Leta 8 pr. Kr. je bil Avgustov rojstni dan proslavljen z enakim festivalom, kot je bil namenjen najpomembnejšim bogovom. Tako so na čast Avgustu po zgledu vzhodnih kraljev obhajali dva velika festivala: na rojstni dan ter na rojstni dan njegove moči in oblasti. V procesiji so pred njim nosili sveti ogenj⁴¹ in mesec Sextilis so preimenovali v Augustus.⁴²

5. februarja leta 2 pr. Kr. je bil imenovan *pater patriae*. Nov naziv so vpisali v kurijo, v vestibul hiše na Palatinu in na Avgustovo kvadrigo sredi novega, Avgustovega foruma. 1. avgusta leta 2 pr. Kr. so v sklopu omenjenega foruma posvetili nov tempelj Marsa Ultorja,⁴³ ob templju ali vsaj znotraj novega foruma so postavili oltar Avgustovega genija. Odslej je bil Marsov tempelj prizorišče žrtvovanja trenutnemu vladarju (Sl. 6).⁴⁴

265 *vici*) med leti 12 in 7 pr. Kr. Kult larov je še naprej pripadal zlasti sužnjem in osvobodencem. Vsak *vicus* je namreč izbral štiri magistre (med osvobodenci) in štiri ministre (med sužnji), ki so pred oltarjem žrtvovali živali: prašiča za lare in bika za genija. Čaščenje Lares Augusti se je poleg oltarjev na križiščih odvijalo tudi v Larariju na Palatinu.

³⁹ *Genius* izhaja iz *gignere*, zato živali pri polni življenjski moči. V tem obdobju Avgustove vladavine so Julijci poleg božanskih prednikov (Mars, Venera, Divus Iulius) častili tudi prokreativno, generativno moč, ki naj bi zagotovila nadaljevanje njihove hiše.

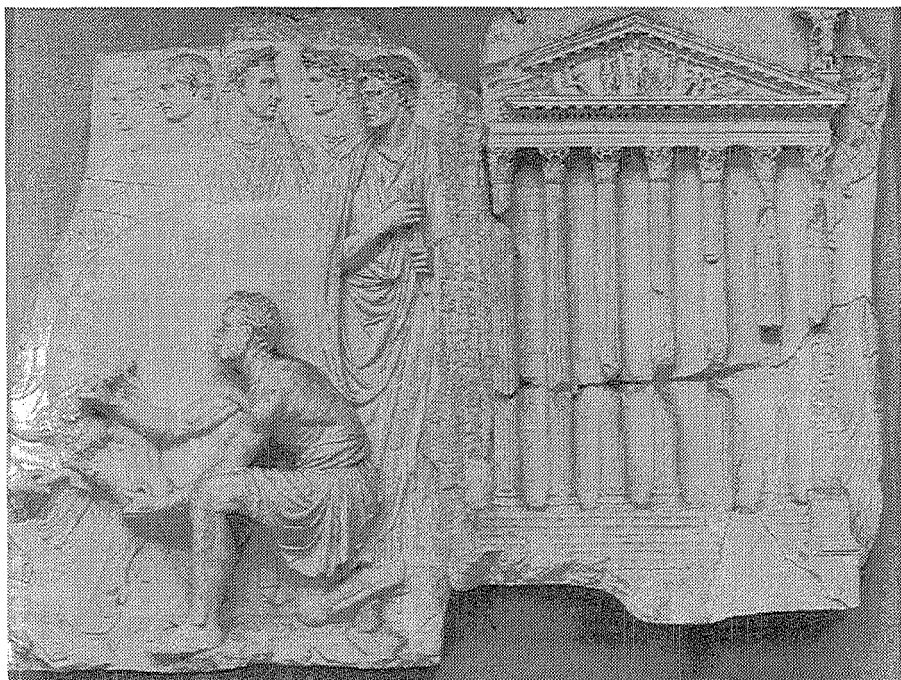
⁴⁰ Horacij, *Epist.*, II, 1, 16: »*iurandasque tuum per numen ponimus aras*«

⁴¹ Vestin tempelj z večnim ognjem je bil že od leta 12 pr. Kr. vključen v javni del Avgustovega domovanja na Palatinu.

⁴² Avgust si je izbral Sextilis in ne rojstni mesec September, ker je v onem mesecu leta 43 pr. Kr. prvič prevzel *fascēs* in ker je na Kalendibus Sextilibus leta 30 pr. Kr. vkorakal v Aleksandrijo ter s tem dosegel dokončno zmago nad Antonijem.

⁴³ *Monum. Ancy.*, 21: »*in privato solo Martis Ultoris templum forumque Augustum ex manibus fecit*«

⁴⁴ Iz podanega lahko sklenemo, da sta bila državna kulta Avgustovega genija in Avgustovih larov prikrita oblika kulta vladarja. Kult vladarjevega genija je obsegal žrtvovanja in prisege pri geniju cesarja, kult larov pa žrtvovanja bika in prašiča. Glavni državni obred Avgustovemu geniju se je odvijal na oltarju ob templju Marsa Ultorja na Avgustovem forumu; opravljali so ga *pontifices* z Avgustom na čelu, ki je bil tako najvišji svečenik lastnega kulta. Čaščenje Avgustovih larov je potekalo pod vodstvom izbranih magistrin in ministrov ob oltarjih na križpotjih; obenem je izpričan obstoj Lararija na Palatinu.

Slika 6: Prizor žrtvovanja pred templjem Marsa Ultorja; relief z oltarja iz časa Klavdija; Rim, Villa Medici

Institucija kulta vladarja v zahodnih provincah in municipijih

Provincialni kult v zahodnih provincah se je oblikoval po zgledu čaščenja cesarja na vzhodu, toda z dvema bistvenima razlikama: (1) na zahodu so častili cesarjev genij; (2) še živečemu cesarju so postavljali oltarje (ponavadi skupaj z Romo) in ne templjev(!).

Organizacija provincialnega kulta se na vzhodu in zahodu ni bistveno razlikovala: za kult vladarja so skrbeli provincialni shodi (na zahodu poimenovani *concilia*, na vzhodu *koina*), ki so postavljali spomenike in organizirali festivale. Na vzhodu jim je predsedoval veliki duhovnik (*archiereus*), na zahodu *sacerdos* ali *flamen* province.

Avgustu so najprej, med leti 12 in 10 pr. Kr., postavili oltar (Ara Romae et Augusti) v Galiji, v Lugdunu (Lugdunum).⁴⁵ Imenovan je bil duhovnik z nazivom *sacerdos Romae et Augusti ad aram ad confluentes Araris et*

⁴⁵ Dion Kasij, LIV, 25, 1; Livij, *Epit.*, 139: »tumultus qui ob censum exortus in Gallia erat componitur; ara Caesari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubno Aeduo«

Rhodani. Za obe Germaniji so zgradili Ara Ubiorum v Kölnu⁴⁶ (9 pr. Kr.), za Hispanijo pa oltar v Tarakoni (Taracco).⁴⁷

V municipijih se je kult cesarja razširil najprej v pristaniških mestih: v Neaplju (Neapolis) so 1. avgusta leta 2 pr. Kr. prvič obhajali *Italika Rhomai* *Sebasta Isolympia*,⁴⁸ petletne igre na čast Avgustu po zgledu olimpijskih iger in provincialnih festivalov v Aziji (npr. *Rhomaia Sebasta* v Pergamonu); v Pompejih zasledimo *flamen Augustalis* kmalu po letu 2 pr. Kr.,⁴⁹ v Pulju so okoli leta 2 pr. Kr. postavili tempelj Avgustu in Romi; v Kumah (Cumae) so med leti 4 in 14 po Kr. postavili Avgustov tempelj.

Čeprav se je kult vladarja v italških municipijih porodil pod vzhodnim vplivom, so tako kot v Rimu in v zahodnih provincah častili cesarjevega genija.⁵⁰

Avgustova deifikacija

Avgust je umrl leta 14 po Kr. v Noli in sicer po tem, ko je prisostvoval četrtim neapeljskim igram njemu na čast. Njegovo telo so v Rim prenesli senatorji iz municipijev in kolonij: ponoči so ga nosili po Via Appia, podnevi je ležalo v baziliki ali glavnem templju vsakega mesta ob poti. V Rimu so ga najprej vitezi prenesli od Bovil (Bovillae, stari dom Julijcev) do hiše na Palatinu, potem so v senatu prebrali njegovo oporoko. Pogreb je bil javen, z dvema govoroma: Druz je deklamiral *laudatio funebris* z *rostra* na Avgustovem forumu, Tiberij z govorniškega odra nasproti templja Divi Iulii. Slednji je Avgusta primerjal s Herkulom, ki je dosegel nesmrtnost zaradi kreposti.⁵¹

Potem so Avgustovo truplo na krizelefanstinskem ležišču, pokrito z voščeno masko, senatorji prenesli na Marsovo polje. V sprevodu so sledile podobe njegovih plemenitih prednikov (razen božankega Julija) in podo-

⁴⁶ Tacit, *Annales*, I, 39; I, 57; napisi na novcih: *CLA(udia)ARA AGRIPP(inensis)IN C(olonia) C(laudia) A(ra) A(grippinensis)*. Duhovnik je bil imenovan *sacerdos apud aram Ubiorum*.

⁴⁷ Tacit, *Annales*, I, 78; Duhovnik je bil imenovan *sacerdos Romae et Augusti*.

⁴⁸ IG XIV, 748

⁴⁹ CIL X, 890

⁵⁰ Toda oblike čaščenja se v vseh treh primerih nekoliko razlikujejo:

- 1) kult Avgustovega genija v municipijih: Zdi se, da je ustaljena oblika Avgustovega čaščenja v italških minicipijih poseben **tempelj** (na forumu), imenovan Augusteum. Obrede vodijo *flamines* ali *sacerdotes Augustales*.
- 2) kult Avgustovega genija v Rimu: **oltar** pri templju Marsa Ultorja (na Avgustovem forumu); *pontifices* z Avgustom na čelu;
- 3) kult Avgustovega genija v zahodnih provincah: **oltarji**; *flamen* ali *sacerdos* provinca.

⁵¹ Dion Kasij, LVI, 42, 3

be slavnih Rimljanov vse do Eneja. Cesarjevo truplo so položili na vrh *pyre* (v več nadstropjih, okrašena z girlandami, draperijo in kipi, ločenimi s stebri), ki so jo obdali duhovniki. Sledila je *decursio* konjenice. Ko so prižgali ogenj, so istočasno spustili orla v znamenje, da se je Avgustova duša dvignila v nebo.⁵² Skupina z Livijo na čelu je pazila na grmado pet dni, potem so Avgustove kosti prenesli v mavzolej. Tu so bili pokopani že Marcel, Agripa, Gaj in Lucij Cezar.

Pred zborovanjem senata, da bi glasoval o Avgustovi konsekraciji, je nek rimski senator pod prisego zatrdil, da je videl Avgustov vzpon v nebo.⁵³ Senat je 17. septembra leta 14 po Kr. Avgusta 'vpisal' med državne bogove pod imenom Divus Augustus.⁵⁴ V Rimu, kjer so sicer že več kot četrto stoletja častili njegovega genija, so mu sedaj namenili tempelj,⁵⁵ posebno duhovniško službo in številne druge časti.⁵⁶

Drugi del:

GEMMA AUGUSTEA, KAMEJA IZ SARDONIKSA

Gemma Augustea je kameja iz sardoniksa, ki je bila izdelana ob koncu Avgustovega vladanja (10 – 14 po Kr.) in je sedaj hranjena v dunajskem Kunsthistorisches Museum. Po kompoziciji je dvodelna. V zgornjem registru sedita v centru Avgust in boginja Roma na dvojnem prestolu. Roma je oblečena v kiton in *himation*, na glavi ima čelado, v desnici sulico; noge naslanja na oklep. Obrnjena je proti Avgustu in z občudovanjem zre vanj. Avgust drži v desnici *lituus*, v levici žezlo. Spodnji del telesa je odet v plašč;

⁵² Dion Kasij, LVI, 42, 3; Svetonij, *Avgust*, 100

⁵³ Dion Kasij, LVI, 46; Seneka, *Apokolokynthosis*, I; Svetonij, *Avgust*, 100: »*ne defuit vir praetorius, qui se effigiem cremati euntem in caelum vidisse iuraret*«

Podobne prisege so se ponovile tudi pri kasnejših konsekracijah.

⁵⁴ Tacit, *Annales*, I, 11; I, 42; I, 43; Svetonij, *Avgust*, 100; Dion Kasij, LVI, 46 sl.

⁵⁵ Za izgradnjo templja, ki pa je bil dokončan šele za časa Kaligule, sta bila zadolžena Tiberij in Livija. Dotle se je čaščenje božanskega Avgusta odvijalo v templju Marsa Ultorja, kamor so postavili zlat kip Avgusta v vpregi.

⁵⁶ Kot prej božanskemu Juliju (*flamen Dialis* kolegij *Luperci Iuliani*) je bil sedaj tudi božanskemu Avgustu namenjen poseben duhovnik. Prvi je funkcijo *flamen Divi Augusti* sprejel Germanik (obenem je vse do svoje smrti Livija opravljala vlogo duhovnice). Poleg posebnega duhovnika je bil imenovan sveti kolegij 21 duhovnikov, *sodales Augustales*, ki so bili izžrebani med najpomembnejšimi rimskimi osebnostmi in so bili še posebej predani Avgustovemu čaščenju. Skrbeli so zlasti za številne festivale in med temi omenimo le najpomembnejše: *Ludi Martiales*, *Ludi Augustales* in *Ludi Palatini*. Slednje so bile vsakoletne posebne igre na Palatinu (od 17. do 19. januarja), ki jih je ustanovila Livija.

noge, obute v sandale, naslanja na ščit. Orel in hrastov venec, postavljena v osi, izpričujeta (obenem z žezlom) identifikacijo z Jupitrom. V sredi med obema figurama je Avgustovo zodiakalno znamenje kozorog v Sončevem disku z žarki.

Na levi stopa s kočije, ki jo vodi Viktorija, Tiberij. Oblečen je v tuniko in togo, obut v škornje, na glavi ima lovorjevo krono, v rokah drži sulico. Pred kočijo stoji Germanik (identificiran s pomočjo portretov), v oklepu, plašču in s sandali na nogah.

Za Avgustom so upodobljene tri alegorične figure, ki so različno interpretirane:

- cesarja krona s hrastovim vencem Oikumene, poseljeni svet (*corona turrita* na glavi in tančica),
- bradata moška figura (spodnji del telesa odet v plašč) je Caelus ali Okean,
- sedeča ženska figura, odeta v kiton in plašč, z vencem iz sadja ali vinske trte okoli glave in *cornucopia* v levici, je Tellus (Terra Mater) ali Italija.

V spodnjem registru je na levi prikazano dvigovanje trofej (na ščitu Tiberijevo nebesno znamenje škorpijon); na desni dve personifikaciji provinc (ženska figura morda simbolizira hiberijske čete, moški traške) vlečeta k trofeji barbara, verjetno Germana.

Provincialni kult Avgusta in Rome

Osrednja skupina Avgusta in Rome je odraz provincialnega kulta vladarja, pri katerem so *princepsu* pridali deificirano personifikacijo Rome in obema posvečali templje ali oltarje. V osrednji del templja so postavili kiparsko skupino Avgusta in Rome. Kulturna podoba Avgusta, vsaj večina sedečih upodobitev, je verjetno sledila zgledu kultne podobe Jupitra Optima Maksima, iz časa Sule, v kapitolskem templju v Rimu. Vizualni spomin na omenjeno podobo sta ohranila denarij iz leta 68 – 69 s posnetkom kipa Jupitra Capitolina in istovrstni kipec iz bronu (New York, Metropolitan Museum).

Že sama shema, kiparski tip, zlasti pa atributi (žezlo, orel in hrastova krona) kažejo na Avgustovo identifikacijo z Jupitrom; toda Avgust drži v desnici *lituus*, ukrivljeno avgursko palico, ki jasneje določa njegovo razmerje s kraljem bogov in s tem tudi njegov status:⁵⁷

⁵⁷ Paul Zanker in John Pollini Avgustov status prepričljivo razložita s temi besedami: »Figuralna shema Jupitra« je bila več kot le gola retorična formula v poeziji dvornih pesnikov; ne le na vzhodu in v vojaškem miljeju, ampak tudi v italjskih mestih so postavljali kipe v tej figuralni shemi; tako za že umrle *principes*, kot za še vladajoče. V posebnih primerih velja to tudi za Avgusta, vsaj izven Rima.

To ne pomeni, da so ga njegovi občudovalci asimilirali z Jupitrom ali da bi se sam počutil kot novi Jupiter: do teh ekscesov je prišlo šele kasneje z ekstravaganco mladega Kaligule, medtem ko je *pater patriae* ostal zvest, tudi v starosti svojemu slogu

- (a) *lituus* je atribut Avgusta kot avgura, to je interpretira Jupitrove volje na zemlji in s tem posrednika med bogovi in ljudmi;
- (b) *lituus* kot znamenje Avgustovega vrhovnega vojaškega poveljstva (*imperium*): Tiberijeve zmage so bile dosežene v vladarjevem imenu in zlasti pod vplivom njegovih *auspicia*.

Tiberijeva zmaga nad Panonci in Dalmati

Kameja je verjetno nastala leta 12 ali 13 po Kr. ob dvojnem Tiberijevem triumfu nad Panonci in Dalmati, toda dogodek, katerega ilustracija je, sega par let nazaj. Svetonij⁵⁸ sicer poroča, da je Tiberij ob proslavljanju dvojnega triumfa, preden se je povzpел na Kapitol, stopil s kočije in se poklonil Avgustu. Toda po mnenju Johna Pollinija⁵⁹ *Gemma* ne upodablja dogodkov ob proslavljanju Tiberijevega dvojnega triumfa, kajti Tiberij ni upodobljen kot *triumphator* z *ornamenta triumphalia*: žezlo z orlom in lovorjeva krona, *tunica palmata* (tunika z vzorcem palmet) in *toga picta*. Ni na *curru triumphalis*; Viktorija ga ne krona. Obenem je bila vojaška obleka, kot jo nosi Germanik, na dan triumfa znotraj *pomerium* mesta prepovedana. Omejnjeni avtor⁶⁰ predlaga interpretacijo, ki temelji na pisanju učenjaka in antikvarja Alberta Rubensa, sina znamenitega flamskega slikarja: *Gemma* ilu-

primus inter pares. Rimljani so v njem videli *pontifexa maxima*, senatorji korektnega državnega funkcionarja. 'Figuralne sheme Jupitra' ni izkoristil Avgust sam, ampak njegovi podrejeni, v očeh katerih je le ta predstavljal alegorično podobo njegove moči, univerzalne, zakonite in dokončne, kot je bila moč očeta bogov. Avgust je predstavnik bogov na zemlji. (...)

'Figuralno shemo Jupitra' moramo postaviti v odnos z novim figuralnim jezikom, zlasti s številnimi kipi tipa *togatus capite velato*, kjer je imperator neke vrste funkcionar tako države kot bogov. Njegova moč je izhajala iz dvojne zadolžitve in *lituus* v rokah Jupitra-Avgusta označuje natančno to vlogo posrednika. Tudi v javnih napisih v italjskih mestih je ob koncu svojega vladanja označen kot *custos imperii Romani in praesens totius orbis terrarum*.« (ZANKER, 1989, str. 249 – 250)

»Čeprav je bilo pogosto predlagano, da je tu Avgust prikazan kot Jupiter, *lituus*, ki ga drži v desnici dokazuje njegovo podrejenost vrhovnemu bogu rimskega panteona: kratka, ukrivljena avgurska palica definira Avgustovo vlogo kot razlagalca Jupitrove volje na zemlji in kot posrednika med bogovi in ljudmi. Če bi Avgust moral zgledati kot Jupiter, bi verjetno imel v desnici strela. Odsotnost tega Jupitrovega atributa je dober znak, da je bil Avgust še živ, ko je bila *Gemma* izdelana. Strela v rokah rimskega *princepsa* bi, zlasti v tem zgodnjem obdobju, pomenila, da je prešel v kraljestvo božanskega. Avgust zato na *Gemmi* ni upodobljen namesto Jupitra, ampak kot Jupiter – kar je majhna, vendar zelo pomembna razlika.« (POLLINI, 1993, str. 262)

⁵⁸ Svetonij, *Tiberij*, 20

⁵⁹ POLLINI, 1993, str. 269.

⁶⁰ *ibid.* O tem KÄHLER 1968.

strira Tiberijev prihod v Rim po zmagi nad Iliri leta 10 po Kr., njegov *adventus* in *salutatio*. Po pričevanjih naj bi v Rim vstopil oblečen v *toga praetexta* in okronan z lovorjevim vencem, kot je upodobljen na Gemmi.

Oba princa, Tiberij, ki stopa pred Avgusta, in Germanik, ki je že pripravljen na prihodnjo vojaško akcijo, izpričujeta svoji vlogi Avgustovih poslancev, kajti Avgust ima še vedno v rokah *lituus*, znamenje vrhovne vojaške moči, in princa delujeta pod njegovim poveljstvom. Avgust je obenem vrhovni vojaški poveljnik in gospodar sveta (personifikacije na desni), zato Roma gleda z občudovanjem njega in ne zmagovalca.⁶¹

Dinastično nasledstvo

Avgust je osrednja figura (vsi pogledi uprti vanj, njegova glava v ostrem profilu) in zre v Tiberija. Avgustov direktni pogled in krajše žezlo kažeta na Tiberijev podrejen položaj. Mali *rotulus* v njegovi desnici zaznamuje *imperium*, ki ga bo opravil pod Avgustovimi *auspicia*. Pred Tiberijem stoji Germanik, pripravljen, da mu bo pri izpolnjevanju naloge v pomoč.

Postavitev treh figur in vizualna oznaka njihovih medsebojnih odnosov kažeta na sosledje dinastičnega nasledstva. Avgust je namreč leta 4 po Kr. Tiberija posvojil, zato je ta njegov zakonit naslednik; istega leta je Tiberij adoptiral Germanika. Obenem je vizualno sporočilo kameje o zakonitem nasledstvu v julijski dinastiji nadgrajeno s političnim konceptom *concordia familiae*, ki je bil jasno izpričan tudi na Ara Pacis in v ikonografiji templja Concordiae Augustae.⁶²

Victoria Augustea kot temelj miru in blagostanja (Tellus, Okean, Oikoumene)

Tri personifikacije za Avgustovim hrbtom so bile najrazličnejše interpretirane; omenimo zlasti dve razlagi:

- (a) Caelus predstavlja območje, kamor bo šel imperator po smrti; Terra Mater zaznamuje njegovo zemsko življenje;

⁶¹ Toda Gemma ni le ilustracija že doseženega zmagoslavja, ampak tudi izraz pričakovanja bodočih uspehov. V spodnjem registru je na trofejah izrisano Tiberijevo zodiakalno znamenje škorpion in kot se dvigujejo trofeje, tako bo vstala Tiberijeva *fortuna*. Omenili smo že, da na desni dve personifikaciji provinc vlečeta k trofeji barbara, verjetno Germana: prizor aludira na bodoče, pričakovane zmage Tiberija na severu.

⁶² Tiberij je tempelj Concordiae Augustae posvetil 16. januarja leta 10 po Kr., tik preden je odpotoval v Germanijo.

(b) Alegorične figure za Avgustovim prestolom (Tellus oz. Italia,⁶³ Okean in Oikoumene) so predstavniki sveta, ki po Avgustovi zaslugi živi v miru in rodovitnosti.

Tellus in Okean sta ilustracija latinskega izraza *terra marique* in Avgust je v svojih *Res Gestae*⁶⁴ zapisal: »*cum per totum imperium populi Romani terra marique esset parata victoriis pax*«. S temi besedami je izrazil enega izmed osnovnih konceptov, na katerih je temeljila avgustejska politična propaganda: Avgustova *victoria*, zmaga, je *terra marique* prinesla *pax et felicitas*, mir in njegovi posledici: blagostanje in rodovitnost. Zato ga Oikoumene⁶⁵ krona s hrastovo *corono civico*: Avgust je njen *conservator, custos, benefactor*.

Avgust kot gospodar sveta (provinci Hispanija in Trakija)

V spodnjem registru sta prikazana moška in ženska figura, ki se vizualno ločita ob ostalih likov barbarov in sta po vsej verjetnosti presonifikaciji provinc.⁶⁶ Moška figura, oblečena v grški *exomis* in s čelado v obliki *petasusa*, je personifikacija traških čet. Žensko figuro je težje identificirati. Lase ima spete, obuta je v vojaške škornje, nad kratkim kitonom nosi oklep, v rokah dve sulici. Ikonografsko je najbližje personifikaciji Hispanije, ki ponavadi nosi dve sulici (zelo pogosto orožje hiberijskih ljudstev).⁶⁷

Personifikaciji Trakije in Hispanije izražata bodočo vlogo in pomen vzhodnih in zahodnih pomožnih čet v pričakovani vojni proti Germanom; obenem zaznamujeta Avgustovo nadvlado nad vzhodom in zahodom: Av-

⁶³ Tellus z rogom izobilja je obenem personifikacija Italije:

(a) Italija je zaradi vojn pogosto občutila lakoto; šele mir ji je prinesel blagostanje;
(b) z likom Italije je bodisi podčrtan pomen aristokracije, ki je vladala v italjskih municipijih in ki je podpirala Avgusta proti Antoniju, bodisi poudarjena povezanost med Rimom in Italijo;

(c) lik Italije je okronan z vencem iz listov vinske trte, kar označuje bogato italjsko vinikulturo; *bullae* okoli vratu je znamenje *fecundas*, zlasti človeške, zato sta ob personifikaciji dva otroka.

⁶⁴ *Monum. Ancyrae*, 13

⁶⁵ Plinij st., *Nat. Hist.*, XVI, 8: »*coronam...civicam a genere humano accepit ipse*«

⁶⁶ Na Gemmi Augustei so rimske province, v okviru ohranjenih spomenikov, prvič upodobljene. Paul Zanker (ZANKER, 1989, str. 247) pravi: »Medtem ko je figuralni program Avgustovega foruma temeljil izključno na rimskih tradicijah in je bil imperij smatran le za območja, ki jih je treba osvojiti, prevzamejo na Gemmi Augustei province aktivno vlogo pri zmagi in pri kultu vladarja.«

⁶⁷ Tako podoba Hispanije je ohranil zlatnik iz 68 – 69: speti lasje, vojaški škornji, oblečena v kiton, poleg ostalega nosi tudi dve sulici. Ohranjena upodobitev verjetno temelji na personifikaciji Hispanije, ki je bila razstavljena med kipi različnih *nationes* v avgustejskem Porticus ad Nationes v Rimu (Plinij st., *Nat. Hist.*, XXXVI, 39; Servij, *ad Aen.*, 8, 721).

gust je gospodar celotnega sveta. Vergilij je v *Georgiki*⁶⁸ zapisal: »*bisque triumphatas utroque ab litore gentes*«; Horacij v *Carmina*.⁶⁹ »*ad ortus / solis ab Hisperio cubile*«.

Avgust kot zmagovalec nad silami kaosa (barbari, Oikumene, Okean)

Zmago nad Panonci in Dalmati so Rimljani razumeli kot zmago nad barbari. Črta, ki razmejuje oba registra, je več kot le likovni pripomoček: je simbolna črta razmejitve med racionalnim in urejenim svetom avgustejske države ter perifernim in kaotičnim svetom barbarstva.⁷⁰ Zmago nad barskim svetom poudarjata tudi figuri Oikoumene, 'udomačene zemlje', in bradati Titan Okean, ki je pomagal Jupitru v boju proti gigantom.⁷¹ Da gre za podobo Okeana in ne Caelusa (kot zasledimo v eni izmed zgoraj omenjenih razlag) dokazujeta dva indica:

- podobnost s figuro z napisom *OKEANOS* na frizu Gigantomahije Zevsovega oltarja v Pergamonu;
- položaj omenjene figure na skrajnem robu kompozicije: kot vodovje, ki obkroža svet (postavitev kot atribut).

Avgust kot novo Sonce (kozorog v žarkastem Sončevem disku)

Med Avgustom in Romo je postavljen zodiakalni znak kozoroga v Sončevem disku z žarki.⁷² Kozorog in Sonce sta velikega pomena v Avgustovem *Bildprogramm* in nosita v sebi več pomenskih sklopov:

- (a) Kozorog simbolizira Avgustovo zmago nad Cezarjevimi morilci, Antonijem in Kleopatro, ter Parti. Te zmage so mu prinesle gospodstvo nad svetom; obenem je z njimi nastopila napovedana zlata doba pod Apolonovim protektoratom. Zato najdemo kozoroga z globusom, ladjo in *cornucopia* na zlatnikih in denarijih, ki so proslavljali uradno proglasitev prihoda zlate dobe, t.i. *Ludi Saeculares* leta 17 pr. Kr.
- (b) Ob germanski grožnji s severa je kozorog simbol pričakovanih Avgustovih zmag nad barbari.
- (c) Kozorog in Sol sta povezana z Avgustovim rojstvom in napovedano

⁶⁸ Vergilij, *Georgika*, III, 33

⁶⁹ Horacij, *Carmina*, IV, 5, 15 – 16

⁷⁰ Razmejitveno črto najdemo tudi na Grand Camée de France (Kameja iz sardoniksa, 26 – 29 po Kr. oz 50 po Kr.; Paris, Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles).

⁷¹ Figura Okeana je v izobraženemu gledalcu prebudila še drug vsebinski odtenek: Vergilij je v *Georgiki* (IV, 382) zapisal, da je Okean *pater rerum*, zato prisotnost njegovega lika na Gemmi poudari vlogo Avgusta kot *pater patriae*.

⁷² Ne gre za *sidus Iulium*, kot so predlagali nekateri interpreti.

apoteozo. Po pričevanju Svetonija⁷³ je bil kozorog Avgustov rojstni znak, vendar številni pisci menijo, da se je Svetoniju zapisalo in da je bil kozorog znamenje, v katerem je bil Avgust spočet. Toda rimski zgodovinar se verjetno ni motil, kajti ob uri Avgustovega rojstva je bila Luna v znamenju kozoroga. Obenem je bil datum Avgustovega rojstva po pred-julijskem koledarju 17. december, ko Sonce prvič vstopi v znamenje kozoroga. Pravilna pa je tudi povezava kozoroga s spočetjem, kajti po julijskem koledarju je 10 mesecev pred Avgustovim rojstvom (23. septembra) vladal kozorog. Po mnenju nekaterih antičnih astrologov je bila konstelacija ob spočetju in ne ob rojstvu odločujočega pomena za usodo posameznika.⁷⁴ Tako je kozorog dvojno ugodno vplival na Avgusta in Kameja iz sardoniksa z dvojnimi kozorogom, ki nosi Avgustov portret (New York, Metropolitan Museum) je ilustracija te podvojitve.

- (d) Kozorog je v antični astrologiji rojstno znamenje Sonca in v Solarni teologiji je Helios kralj zvezd. Tisti, ki so pisali o kraljevski oblasti, so vedno povezovali vladarja idealne države s Heliosom, kot tudi z Zevsom. Cicero je v *Somnium Scipionis*,⁷⁵ pod vplivom stoikov, označil Sonce kot »*dux et princeps*«.

V avgustejski dobi je bilo Sonce v tesni povezavi z Apolonom in posledično z Avgustom:

- Avgustov oče je pred rojstvom sina sanjal, da je iz trebuha Atije vzšlo Sonce.⁷⁶
- Govorilo se je, da je Apolon, ki se je prikazal Atiji v podobi kače, Avgustov božanski roditelj. To ljudsko verovanje izpričuje Steklena kameja iz Kölna z Apolonovo kačo in trinožnikom (Köln, Röm.-Ger. Museum), na kateri je nakazana povezava Apolona in Sonca z Avgustovim rojstvom: kača, ki je ovita okoli trinožnika, je vrisana v Sončev nimb.
- Ob neki drugi priložnosti je Avgustov oče sanjal, da se mu je sin prikazal s Sončevo žarkovno krono, z Jupitrovimi oblačili in insignijami, na kočiji, v katero so bili vpreženi beli konji.⁷⁷ Relief iz Vienne (Vienne, Musée Lapidaire) upodablja Sonce (s Sončevim diskom in žarki okoli glave), kako vzhaja iz morja. V obrazu razberemo Avgustove poteze. Avgusta enači s Soncem tudi Horacij:⁷⁸ »*O Sol / pucher, o Laudande! canam recepto Caesare felix.*«
- Po pričevanju Svetonija⁷⁹ je bil Avgust posebno ponosen na svoj pogled,

⁷³ Svetonij, *August*, 94, 12

⁷⁴ Vitruvij, *De architectura*, IX, 6, 2

⁷⁵ Cicero, *De re publica*, VI, 17

⁷⁶ Svetonij, *August*, 94, 4

⁷⁷ Svetonij, *August*, 94, 6

⁷⁸ Horacij, *Carmina*, IV, 2, 46 – 48

⁷⁹ Svetonij, *August*, 79, 2

ker naj bi bil prodoren kot sončni žarek.

- V Solarni teologiji je bil Helios simbol nesmrtnosti, kajti božanski monarhi so menili, da izhajajo iz Sonca in da se bodo po smrti kot bogovi vrnili na nebes.⁸⁰ Ta koncept, ki izhaja iz Egipta in antičnega Bližnjega vzhoda, je razumljiv v luči dejstva, da Sonce vsak dan umre in se znova porodi, vstane. Metaforični odnos med Sončnim vzhodom-zahodom in Avgustom razberemo v čudežni zgodbi, da je kot otrok nekega večera izginil iz zibke. Našli so ga šele drugi dan v stolpu, ko je gledal sončni vzhod.⁸¹

Orel ob Avgustovih nogah je bil doslej vedno interpretiran kot emblema Jupitra in obenem simbol rimskega imperija. Toda orel je polisemičen simbol:

- zre v Tiberija kot dinastičnega naslednika in obenem tistega, ki bo razširil oblast imperija;
- po vzhodni tradiciji je orel ptič Sonca in glavni psihofer⁸² pri apoteози. Orel na Gemmi aludira na Avgustovo neizbežno deifikacijo. Tudi glede kozoroga je bilo v povezavi s teologijo apoteoze in Sončevim ponovnim rojstvom ali vstajenjem razširjeno prepričanje, da vodi Sonce iz podzemnih območij na nebes. Makrobij je v *Saturnalijah*⁸³ zapisal: »*Capricornus ab infernis partibus ad supera solem reducens*«.

Kozorog v Sončevem disku torej aludira tako na Avgustovo spočetje in rojstvo kot, v navezavi z orlom, na njegovo apoteozo in nesmrtnost. Ta simbolizem najde vizualno analogijo v ikonografskem programu Solarium Augusti – Ara Pacis, kjer sta bila rojstvo in nesmrtnost povezana z Avgu-

⁸⁰ Velej Paterkul, II, 123, 2; Manilij, *Astron.*, 1, 799 – 804

⁸¹ Svetonij, *August*, 94, 6

⁸² Z izrazom psihoferi označujemo različna 'sredstva prehoda' duš *ad inferos* ali *ad superos*. Eugenie Strong (STRONG, 1915, str. 125 – 126) zapiše: »Nagrobna umetnost je že od vsega začetka izražala dva različna pogleda na posmrtno življenje. V prvem primeru je skrbela za pokojnikovo blagostanje po smrti, v drugem je umrlemu poskušala priskrbeti 'sredstvo', s katerim bi onstranstvo dosegel. Različna pojmovanja in umestitve življenja po smrti, bodisi pod zemljo, ob koncu zemskih meja ali nekje na nebesu, so bile odvisne od načina pokopa. Kjer je prevladala inhumacija, je šel umrli pod zemljo; pri inkremaciji je ogenj očistil neumrljivo dušo, ki je bila potem ponesena na neko območje nadzemnega sveta. Različne poti, po katerih je pokojni dosegel podzemni ali nadzemni svet, so vzbudile bogato domišljijo.«

Na Otok blaženih ali preko podzemne reke Stiks so duše prepeljane v čolu ali na sirenah, nereidah, delfinih... V primeru sideralne apoteoze srečamo v vlogi psihofera poleg orla (npr. Sabina na orlu; Hadrijanov zlatnik ob konsekraciji Sabine; za cesarice pogosto pav kot Junonina ptica) tudi krilatega konja (Pegaza), grifona, Sončevo četverovprego, Aeternitas ali Aiona, vetrove... Viktorijo in Erote-Amorje... včasih tudi že omenjene neredide, sirene in zlasti delfine, ki prepeljejo dušo preko nebeških voda.

⁸³ Makrobij, *Saturnalia*, I, 21, 26

stom na poseben način, kajti obelisk, ki simbolizira večnost in ki je bil posvečen bogu Soncu po Avgustovi zmagi nad Egiptom, meče senco na center Are Pacis ravno 23. septembra, na uradni datum Avgustovega rojstva po julijemskem koledarju. John Pollini⁸⁴ ob tem sklene: »Gemma Augustea povzame v 'magnilokvenci' helenističnega panegirika temeljne ideološke koncepte kompleksnega ikonografskega programa avgustejskih spomenikov na severnem delu Marsovega polja.«

BIBLIOGRAFIJA

Prvi del:

- BEURLIER, E.: *Essai sur le culte rendu aux empereurs romains*. Paris, 1890.
- BEURLIER, E.: *Le culte imperial, son histoire et son organisation depuis Auguste jusqu'à Justinien*. Paris, 1891.
- BOER, W. den (ed.): *Le culte des souverains dans l'empire romain*. Geneve, 1972.
- CERFAUX, L.; TONDRIAU, J.: *Un Concurrent du Christianisme: Le culte des Souverains dans la civilisation greco-romaine*. Tournai, 1957.
- DREXLER, W.: *Kaiserkultus*. Roscher II/1, 901 – 919.
- FEARS, J.R.; KOROL, D.: *Herrscherkult*. RAC XIV, 1047 – 1093.
- FISHWICK, D.: *The Imperial Cult in the Latin West: Studies in the Ruler Cult in the Western Provinces of the Roman Empire* I/1 – II/1. Leiden, 1991 (II/1) in 1993 (I/1).
- HABICHT, C.: *Le culte des souverains dans l'Empire romain*. Geneve, 1972.
- HESBERG, H. von: *Archäologische Denkmäler zum römischen Kaiserkult*. ANRW II/16, 2, 911 – 995.
- HERZ, P.: *Bibliographie zum römischen Kaiserkult (1955 – 1975)*. ANRW II/16, 2, 833 – 910.
- HERZOG-HAUSER, G.: *Kaiserkult*. PW Sup IV, 806 – 853.
- HILLER von GAERTRINGEN, F.: *Apotheosis*. PW II/1, 184 – 188.
- KOEP, L.; HERMANN, A.: *Consecratio II (Kaiserapothese)*. RAC III, 284 – 294.
- MAZZARINO, S.: *L'impero romano I – III*. Roma – Bari, 1973.
- L'ORANGE, H.P.: *Apoteosi*. EAA, 489 – 497.
- OTTO, W.F.: *Genius*. PW VII/1, 1155 – 1170.
- PIPPIDI, D.M.: *Recherches sur le culte imperiale*. Paris, 1939.
- PRICE, S.R.F.: *Rituals and Power: The Roman Imperial Cult in Asia Minor*. Cambridge, 1984.
- Römischer Kaiserkult*. Darmstadt, 1978.
- SCHILLING, R.; KLAUSER, T.: *Genius*. RAC X, 52 – 83.
- STRONG, E.: *Apotheosis and After Life*. London, 1915.
- TAEGER, F.: *Charisma: Studien zur Geschichte des antiken Herrscherkultus I – II*. Stuttgart, 1957.
- TAYLOR, L.R.: *The Divinity of the Roman Emperor*. Middletown, Connecticut, 1931.
- WISSOWA, G.: *Consecratio*. PW IV/1, 896 – 902.
- WEINSTOCK, S.: *Divus Julius*. Oxford, 1971.
- ZANKER, P.: *Augustus und die Macht der Bilder*. München, 1987. (citirana mesta po italijanskem prevodu ZANKER, P.: *Augusto ed il potere delle immagini*. Torino, 1989.)

⁸⁴ POLLINI, 1993, str. 284 – 285.

Drugi del:

- DWYER, E.: *Augustus and the Capricorn*. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung 80 (1973), 59 – 67.
- HÖLSCHER, T.: *Kaiser Augustus und die verlorene Republik*. Mainz, 1988, 371 – 373.
- KÄHLER, H.: *Albertus Rubenius: De Gemma Augustea*. Berlin, 1968.
- KÜTHMANN, C.: *Zur Gemma Augustea*. Archäologischer Anzeiger 65 – 66 (1950 – 1951), 89 – 103.
- POLLINI, J.: *Studies in Augustan 'Historical' Reliefs*. Berkeley, 1978, 173 – 254.
- POLLINI, J.: *The Gemma Augustea: Ideology, Rhetorical Imagery, and the Creation of a Dynastic Narrative*. V: *Narrative and Event in Ancient Art*. Cambridge, 1993, 258 – 298.
- SIMON, E.: *Augustus: Kunst und Leben in Rom um die Zeitenwende*. München, 1986, 156 – 161.
- ZADOKS-JUSEPHUS JITTA, A.N.: *Imperial Messages in Agate*. Bulletin antieke bescha-ving: Annual Papers on Classical Archaeology 39 (1964), 156 – 161.

Gemma Augustea as a Reflection of Roman Cult of the Emperor

Summary

The ruler cult was introduced in Rome after the example of the eastern divine monarchies by Julius Caesar. His solemn funeral, accompanied by a comet crossing the sky, and official consecration by the Senate formed the foundation for the ruler cult of the Roman emperor. With his successor, Octavian Augustus, the final form of this Roman institution that comprised both the cult of the still living ruler and his identification with the gods as an apotheosis of the dead and his inclusion in the official pantheon was crystallised.

Important evidences for the establishment of a ruler cult are not only preserved in written *fontes* but also in artistic monuments as, according to Paul Zanker's interpretation of the Augustan period, all art at that time served as political propaganda. Due to both wealth of information and irrefutable artistic value, as *pars pro toto*, we selected a Gemma Augustea (sardonyx cameo, 10 – 14 AD; Vienna, Kunsthistorisches Museum) made at the end of Augustus' reign and representing in visual language the principle premise of Augustan ideology. The Gemma Augustea is thus whether a visual record of a provincial ruler cult (in the centre of the composition Augustus sits on the throne beside personified Rome) or a forecast of emperor's sidereal apotheosis after death (the eagle at Augustus' feet is not only an attribute of Jupiter but also an allusion to the psychopomp eagle).

Naslov:

mag. Monika Osvald

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-mail: m_osvald@hotmail.com

Maja SUNČIČ | SIMBOLIKA POSTELJE V EVRIPIDOVI ALKESTIDI

Izuleček

Postelja se v grškem imaginariju izpisuje kot podoba, ki je neposredno povezana z različnimi institucijami in s konceptom ženskega. V Evripidovi *Alkestidi* postelja predstavlja mesto menjave materialnih in simbolnih vrednot. Sistem inverzije moškega in ženskega je materializiran v postelji in omogoča tako Alkestidi kot Admetu, da prestopita tradicionalne meje spolnih vlog. Admetu Alkestidina postelja prinaša legitimnost in suverenost v ojkosu in v polis, medtem ko Alkestidi smrt zaradi postelje omogoča prestop meja ojkosa ter tako *kleos* v pesmi in pravico do napisa na nagrobniku.

Abstract

In the Greek imaginary the concept of bed is associated with various institutions and especially with the feminine. In Euripides' *Alcestis* bed represents the place of exchange of material and symbolic values. The system of reversals of gender roles is materialized in the bed and allows both Alcestis and Admetus to transgress the traditional gender roles. Admetus has to recover his sovereignty and authority in *oikos* and in *polis* though Alcestis' bed, whereas with her death in bed Alcestis surpasses the traditional feminine role, obtaining *kleos* in poems and an inscription on her grave.

Materializacija simbolnih pomenov

Postelja se v grškem imaginariju izpisuje kot podoba, ki je neposredno povezana z različnimi institucijami in praktikami vsakdanjega življenja v stari Grčiji ter predvsem s konceptom ženskega. Prek postelje se vrši »trgovina« z ženskami, kajti ženska je za Grke predmet menjave: žensko dobi moški kot nagrado na *agonu*¹, kot bojni plen, darilo ali menjavo med različnimi družbenimi skupinami². Ko žensko dobi, jo kot priležnico ali pa kot zakonsko ženo pelje v posteljo. Finley³ je opomnil na potrebo arhaične kulture, da vsako vrednost prevede v materialni predmet: v mitu je poste-

¹ Apoll. 1.9.15: v mitu je Alkestida nagrada na poročnem tekmovanju; Eur., *Alc.* 1025, 1028, 1035: Herakles jo dobi kot nagrado na atletskem tekmovanju.

² Benveniste, 1969, str. 239-244; Schaps, 1979, str. 25-60, 74-88; Vernant, 1974a; Gould, 1980; Foley, 1981, str. 129-132; Gernet, 1982; Just, 1989, str. 40-75; Rabinowitz, 1993, str. 3-9; Wohl, 1998, str. xiii-xxxvii.

³ Finley, 1979², str. 123.

lja simbolizirala zakonsko zvezo, pogodbo med možem in ženo, bila preizkusni kamen ženske vrline, kos pohištva v osrčju ojkosa – ginajkejonu, mesto reprodukcije legitimnih državljanov, mesto ženske in tudi moške identitete, konzumacije poroke. Podoba postelje je tako neposredno povezana z imaginarijem ženske, ki prek postelje konstruira žensko in moško identiteto: postelja je ključna podoba, s katero so povezane institucije, ki definirajo spolno razliko. Pomen postelje je izražen navzven in navznotraj, kajti postelja definira stabilnost in suverenost ojkosa (notri) in prek tega daje moškemu identiteto v zunanjem svetu. Moški po Odisejevem vzoru s simbolom postelje preizkušajo žensko. Postelja je predmet, kos pohištva, ki se nahaja v zadnjem delu hiše, v ženskih prostorih, v sami notranjosti, kamor ne more kdor koli vstopiti ali vdreti. Glede na njeno nepremičnost in centralno pozicijo v hiši lahko posteljo primerjamo tudi s Hestijo⁴: ženska je varuhinja Hestije, domačega ognjišča, h kateremu se s poroko integrira – integrira pa se prek postelje, torej s poroko.

Ob branju *Alkestide* hitro ugotovimo, da ima postelja pomembno mesto. Alkestida zapusti svojo posteljo in umre, vendar zaveže Admeta, da mora spoštovati njuno »pogodbo« kljub temu, da je ona mrtva. V romantični interpretaciji je Alkestida vzorna žena, da si boljše moški ne more želeli, Admet pa surovi monstrum. Na prvi videz je takšna interpretacija mamljiva, saj bi s tem imeli potrdilo, da je tudi v antiki bil maksimalen dokaz ljubezni v tem, da za nekoga daš svoje življenje (daje tisto, kar je najbolj vredno⁵). Z demonizacijo Admeta in glorifikacijo Alkestide pa zamenarimo dejstvo, da po vsej verjetnosti ravnata v prepričanju, da jima bo takšno dejanje prineslo največjo korist⁶. Ali Alkestida res poskuša s posteljo obvladati Admeta, si pridobiti pravico do vstopanja v transakcijsko verigo menjave uslug in daril, si pridobiti κλέος, si pridobiti pravico do hoplitsko-epskega opisa svoje vrline?

Admet ima rad življenje in njegova ljubezen do življenja je upravičena⁷ – vsaj kar se razmerja do materialnega sveta tiče: uživa privilegije (suveren, kralj) in naklonjenost bogov – Apolon mu je kot zahvalo za izredno gostoljubnost zagotovil, da mu ni potrebno umreti, če najde koga (nadomestno truplo, zamenjavo), ki želi/hoče umreti namesto njega. V drami je poudarjeno Alkestidino hotenje, da umre⁸ (ἐθέλω, 17, 153-155). Alkestida

⁴ Eur., *Alc.* 162. Vernant, 1988a: Hestija (v paru s Hermesom) predstavlja moč stalnosti in tezavrizacije (str. 197). Hestija kot skupno ognjišče hkrati predstavlja center polisa in simbol enotnosti med državljani. (str. 187); Katz, 1991, str. 180; Gernet, 1982b.

⁵ Benveniste, 1988, str. 347. Eur., *Alc.*, 301.

⁶ Glej Postelja in ženska slava.

⁷ Eur., *Alc.* 691, Feres Admetu pravi, da tudi sam rad živi.

⁸ Koncept lahko povežemo s hoplitskim imperativom »lepe smrti«: Thanatos/Smrt ubija z mečem: Eur., *Alc.*, 74-76, 118, 225. Umreti od meča zaznamuje moško smrt,

je pripravljena umreti namesto njega (πρό, ὑπέρ, περί, ἄντι⁹), vendar ji mora priseči, da se ne bo znova omožil, da ne bo druge ženske pripeljal v njeno posteljo (1055-1056), da otrokom ne bo pripeljal hudobne mačehe (306-311) in da bo njuni otroci (oziroma sin) dediči (305). Admet privoli, vendar se ravno s tem odpove radostim življenja: odpove se tudi glasbi in banketom (343-344), ki jih je kot suveren dolžan prirejati, odpove se veselju (347), odpove se postelnim radostim, kjer bo zdaj ležal mrzel predmet, narejen po Alkestidini podobi (343-353). Ko vztraja pri vdovstvu in nereguliranem žalovanju, pristane na za Grke patološko stanje, celibat, vztrajati mora v zakonu (= sobivanju) z mrtvo Alkestido, namesto da bi se znova poročil in izpolnjeval svojo dolžnost produkcije državljanov v postelji. Vprašanja o izpolnitvi prisega Alkestidi so sicer na mestu, vendar na njih ne moremo odgovoriti, ker se Alkestida na Admetovo srečo vrne in ga odveže prisega. Alkestida se vrne kot predmet menjave med gostinskima prijateljskima Heraklom in Admetom. Molk še bolj poudari njen status, ko jo Herakles nemo odda (ἔκδοσις) v roko Admetu, kjer gre za simboliko poroke (χέλρ ἐπὶ καρποῦ).

Alkestidi postelja (= zakon) prinese smrt, saj se odloči, da bo umrla namesto svojega postelnega tovariša. Admetu postelja (= zakon) prinese življenje, ki mu ga formalno podari Alkestida, vendar mu to življenje na nek način tudi vzame, saj ga zaveže, da ne bo z nobeno žensko več delil postelje, da ne bo več imel otrok, zanj postelja simbolizira smrt – čeprav bo formalno živ. Drama je napisana kot paradigma moške ξενία, zato lahko »srečen konec«¹⁰ razumemo v tem kontekstu – zdi se, da je zaključek ugoden za vse. Vsi so postavljeni na svoje mesto: predvsem Alkestida se maksimalno približa definiciji idealne ženske, saj molči in je predmet menjave, čeprav glas o njej daleč nese, med moškimi akterji pa so utrjeni menjalni odnosi. Vendar vprašanje poraza ali srečnega konca zanemarja celoten spekter interpretacij, ki se med drugim vežejo na vprašanje ženskega, institucij in instrumentalnosti postelje v drami. Proti srečnemu koncu govori tudi Alkestidin molk¹¹: Alkestida bo spregovorila čez tri dni, ko bo konec gledališkega festivala ter bo njen molk simboliziral žensko v vsakdanjem življenju.

Loraux, 1985, str. 33, 36. Hkrati je treba poudariti, da je privolitev pogoj za uspešno žrtvovanje. Loraux, 1985; Rabinowitz, 1993, str. 68.

⁹ Eur., *Alc.* 16, 37, 155, 178, 282-283, 284, 433-434, 460-463, 620, 682, 698, 1002.

¹⁰ O »srečnem koncu« glej Burnett, 1971; Halleran, 1982; G. Smith, 1982; Rehm, 1994, str. 95-96. Drugačne interpretacije von Fritz, 1965; Nielson, 1976; Kot, 1974.

¹¹ Riemer, 1989, str. 93-103; Wolf, 1998, str. 150-151, 255, op. 91.

Postelja kot simbol ženskega

Simboliko postelje vpelje Homer v *Odiseji*, kjer igra pomembno vlogo pri Odisejevem povratku – šele prek postelje se vzpostavi njegova vladavina, s tem, da ga Penelopa prek »znaka« na postelji prepozna kot Odiseja, svojo soproga in kralja na Itaki¹². Preizkušnja je v tem primeru obojestranska, saj tudi Odisej Penelopo preizkuša s posteljo: nepremičnost postelje mu pomeni Penelopino zvestobo¹³. Ženska je v grškem imaginariju povezana z idejo nepremičnine¹⁴, zato mora njena zvestoba biti prevedena v nekaj njenemu statusu odgovarjajočega – v posteljo¹⁵, ki je nihče ne more in ne sme premakniti. Iz Odisejevih besed spoznamo večplastnost postelje, ki nikakor ni zgolj izjemen obrtniški izdelek, ampak je poln simbolnih pomenov. Estetičnost poveča vrednost predmeta, ki je namenjen vsakdanji rabi in hkrati predstavlja »talisman moči«¹⁶. Ker je postelja v imaginariju označena beseda, gledalec ve, kdaj gre za »dobro« ali »slabo« posteljo. Gledalec pozna zvesto Penelopino posteljo, nezvesto posteljo Klitajmnestre, zato ga omemba postelje v tragediji spomni na znan vzorec. Postelja predstavlja otipljivo vez, materializacijo simbolnega, ki veže junaka s svetom drugih junakov.

Tako v Odisejevem kot tudi v Admetovem primeru predstavlja postelja simbol zvestobe: Odisej zahteva od Penelope zvestobo kljub svoji dvajsetletni odsotnosti (sam ima seksualne odnose z drugimi ženskami, npr. s Kirko, s Kalipso itd.). Odisej zahteva ekskluzivno pravico do Penelopine postelje (= zvestobo), ki naj pripada samo in izključno njemu. V *Alkestidi* gre za inverzijo, saj je Admet tisti, od katerega Alkestida zahteva ekskluzivnost postelje, v katero ne sme pripeljati nobene ženske, čeprav je sama mrtva. Alkestida v drami prevzame moško vlogo¹⁷, medtem ko Admet vedno bolj prevzema žensko vlogo¹⁸.

¹² Vernant, 1974a, str. 81. Suverenost prek postelje, str. 77.

¹³ Hom., *Od.* 23.184-204.

¹⁴ Scheid, 1994, str. 89: ženska je v aktu poroke mobilni element, ki vzpostavlja vezi med družbenimi skupinami. Kot nevesta gre ženska iz očetove hiše v soprogovo hišo, kamor se inkorporira. Vernant, 1974a, str. 62: ženske so del prefinjene družbene trgovine med družinami z namenom ustvarjanja vezi solidarnosti. Vernant, 1988a, str. 170.

¹⁵ Scheid, 1994, str. 103: poročna darila so del *κειμήλια*, »premičnega bogatstva«, ki so postavljena v *θάλαμος*, v notranjost hiše, kjer se nahaja tudi (zakonska) postelja. Nasprotje med moškim in ženskim je izraženo tudi v *πρόβασις* : *κειμήλιον*, iz *κεῖμαι*, ležim. Ženska je tista, ki je povezana z nepremičnim, tistim, ki leži in tudi s posteljo. Formula *κειμήλια κείται*: Hom., *Il.* 6.47; 23.618; *Od.* 1.312ff; 21.9.

¹⁶ Zeitlin, 1996, str. 20.

¹⁷ V odvisniku se na Alkestido nanaša z moškim členom: 49, 76, 381, 527, 530. Wolf, 1998, str. 249, op. 36.

¹⁸ Eur., *Alc.* 377, Admet je mati otrokom; 381: čas bo omehčal Admeta (mehko =

Vprašanje moške in ženske zvestobe je odvisno od asimetrije med moškim in žensko, tako je tudi definicija zvestobe in posteljne ekskluzivnosti ravno tako asimetrična. Admetova zvestoba Alkestidi kratko traja, saj ga Herakles prisili, da sprejme skrivnostno žensko pod pajčolanom kot darilo¹⁹. V grškem imaginariju je zvestoba postelji za moške drugače definirana kategorija, saj je odvisna od spolne vloge moškega, ki deluje navzven in je različen od ženske, katere delovanje je vezano na notranjost, na ojkos. Sklepanje vezi, bodisi političnih ali prijateljskih, je v tem primeru ozko povezano z menjavo žensk med moškimi²⁰. Menjava žensk ali celo trgovina z ženskami je neposredno povezana s seksualnostjo in institucijami, ki se materializirajo v postelji kot ključni ideji. Ženske aktivno ne sodelujejo v menjavi moških, zato je tudi vprašanje ženske zvestobe definirano v tej luči: ženska je lastnina moškega.

Instituciji poroke in vojne odločilno definirata moško in žensko v grškem imaginariju: kar je za moškega vojna, je za žensko poroka²¹. Nicole Loraux razvije institucionalno komplementarni par poroka-vojna v junaškem smislu ter postulira par postelja-vojna. Plutarh namreč pravi, da v skladu s špartanskim imperativom dobijo nagrobni napis samo tisti, ki padejo v vojni in ženske, ki so umrle v postelji²². Za moškega je lepa smrt hoplitska smrt, za žensko pa smrt v postelji – Alkestida je torej idealni primer. Moški umira v vojni, da bi ohranil πόλις (zunaj, politično), Alkestida pa kot ženska umira, da bi rešila ojkos (notri) in s tem tudi zunaj in politično²³. S tega vidika je *Alkestida* tragedija ojkosa, kjer se ojkos kaže kot institucija v političnem smislu, saj notranjost definira zunanost, torej politično oziroma politično znotraj domačijskega²⁴. Drama se začne z besedo δῶμα, δῶμα ali οἶκος sta omenjena desekrat v prvih 76 verzih in več kot osemdesetkrat v celotnem besedilu²⁵, medtem ko sta v drami samo dve neposredni omembi πόλις (156, 553). Izpostavljen je pomena ojkosa, institucije zakona in materinstva, ki sta vpisani v podobi postelje, je v *Alkestidi* povezano z inverzijo, ki je pomembna značilnost grškega gledališča. Inverzija je značilna v mitu

žensko); 363-364: Alkestida bo v Hadu pripravila bivališče, v katero bo prišel kot nevesta.

¹⁹ Ne sme zavriniti Heraklove χάρις: Kullmann, 1967, str. 146; Erbse, 1972, str. 47-49; Stanton, 1990, str. 53.

²⁰ Vernant, 1974a, str. 62, 76.

²¹ Vernant, 1974b, str. 38.

²² Plut., *Lyc.* 27, 2-3; v *Moralia* 238d (*Mulierum virtutes*) je napis rezerviran samo za padle v vojni.

²³ Svetlana Slapšak, 1993, str. XX, opozarja na problematičnost strukturalističnega poenostavljanja polis-ojkos kot razmejitvev moškega in ženskega v grškem imaginariju. Binarnost je treba jemati kot shematično in ne kot totalno.

²⁴ Wohl, 1998, str. 133.

²⁵ Burnett, 1965, str. 243; Smith, 1960, str. 138-139.

in še posebej v tragediji, kjer ima ritualno in iniciacijsko funkcijo²⁶. Medtem ko je v vsakdanjem življenju izven ritualnosti gledališča zunaj, politično in očetovsko identificirano s političnim in z moškim, je v tragediji izrazit poudarek na notri, na ojkosu, ter še bolj centralnem delu ojkosa – postelji, materinskem kot tistemu, ki omogoča legitimnost moškega in političnega. Odsotnost ženske pomeni bivanje med življenjem in smrtjo, liminalnost, žalovanje, odsotnost suverenosti – Admet je sicer kralj, vendar mu njegova vloga žalovalca in večnega vdovca (1089, 1094) onemogoča obvezna družbena razmerja med moškimi, ki v imaginariju omogočajo in zagotavljajo delovanje institucij, med drugim gostinskega prava, *ξενία*, in menjave žensk kot daril med moškimi (Herakles-Admet).

Središče ojkosa ali zakladnica

Ginajkejon je tisti del hiše, v katerem prebiva ženska in kjer se nahaja postelja, kamor je prepovedan vstop tujcem in tudi moškim sužnjem.²⁷ Ženske v tem delu hiše živijo in se ukvarjajo z ženskimi zadevami: tkanjem, ličenjem, otroki, pogovori, opravljanjem, branjem, plesom. Beseda *θάλαμος* ima široko semantično polje ter med drugim pomeni v grščini ležišče, skrivališče, grob²⁸, spalnico, žensko sobo, poroko (*τόπος τοῦ γάμου*). Gre za notranji prostor, ki ga obdajajo druge zgradbe (nasprotje *μέγαρον*, *δῶμα*), žensko stanovanje, notranji del hiše kot *μυχός*²⁹, spalnico ali pa posebno sobo v tem delu hiše, nevestina soba³⁰. Ko se moški poroči z žensko, ji da ključce »zakladnice«³¹: ženska ima funkcijo skladiščenja (tezavrizacije) moške lastnine. Moški se ukvarja s pridobivanjem, z ekonomijo (zunaj), medtem ko se ženska ukvarja s skladiščenjem in upravljanjem, z gospodarjenjem znotraj ojkosa³². Heziod enači žensko in *θάλαμος* s požrešnim trebuhom, *γαστήρ*, ki samo troši tisto, kar moški s trudom pridobi/pridela³³.

V *Alkestidi* se *θάλαμος* pojavlja trikrat, in sicer v 175, 187 in v 1055. V vseh treh primerih se ob *θάλαμος* pojavlja še ena ali dve specialni besedi za posteljo. Semantično polje ženske sobe, spalnice ali ležišča je v teh pri-

²⁶ Zeitlin, 1993, str. 5.

²⁷ Xen., *Oec.* 9.3.

²⁸ Eur., *Supp.* 980.

²⁹ Hom., *Od.* 23.41ff: med tem pobojem snubcev se ženske zatečejo v njihove prostore, *μυχῶ θάλαμων*.

³⁰ Hom., *Od.* 6.7; *Il.* 18.492; Pind., *Pyth.* 2.60.

³¹ Aesh., *Ag.* 609-610: ženska kot gospodarica ključev zakladnice; Aesh., *Eum.* 827-828: devica, ki ima isto pravico. Vernant, 1988a, str.183-185.

³² Xen., *Oec.* 7.20-21, 25, 35-36, 39.

³³ Hes., *Th.* 598-599.

merih intenzivirano z dodatnim omenjanjem postelje. V verzu 175 stoji ob *θάλαμος* tudi *λέχος*, *θάλαμος* v verzu 187 dopolnjuta *δέμνιον* v 186 in *κοίτη* v verzu 188, medtem ko *θάλαμος* v 1055 sledi *λέχος* v naslednjem verzu. V omenjenih primerih Evripid manipulira z različnimi izrazi za posteljo, ki imajo funkcijo povečanja intenzivnosti, hkrati pa izražajo različne pomenske odtenke.

Postelja – ženska identiteta

Postelja simbolizira mesto ženske identitete, ker se v njej realizirajo institucija poroke, in sicer izključno prek materinstva, ki je v prvi vrsti reprodukcija državljanov. Beseda *λέκτρον* pomeni ležišče, posteljo in hkrati ljubezen, poroko, ženo, zakonsko zvezo. V tej navezi je potrebno omeniti tudi besedo *λόχος*, ki označuje zasedo, rojevanje³⁴ in posteljo. Iz *λόχος* je izpeljan *ἄ-λοχος*, soproga, zakonska žena, tista, ki s katero deli posteljo ali ležišče, *λέχος*, tista, ki vezana na moževo posteljo³⁵. Besedo lahko povežemo z grško predstavo, da ženska predstavlja past za moške že od Heziodove Pandore naprej³⁶, torej moškega obvladuje s posteljo oziroma s seksualnostjo, hkrati pa je tista, ki rojeva. V obeh primerih ja *ἄ* arhetipski *sm-³⁷, »z«, in ne privativ. Postelja je hkrati povezana tudi z Artemido, kar lahko razberemo iz vz-d-evka *Λοχία*, tista ki pomaga pri ležanju (= porodu)³⁸.

V 846 Herakles napove, da bo Tanata napadel iz zasede (*λοχαία*). Alkestida je opravila tranzicijo v Hadovo posteljo, grob, zato lahko Herakles Admetovo *ἄλοχος* reši samo iz zasede, *λόχος*. Herakles v opisu Alkestidine rešitve uporabi *ἐκ λόχου*, iz zasede (1142), kot zvijačo, s katero ugrabi Smrti Alkestido. Herakles pripelje *ἄλοχος* s pomočjo zasede, *ἐκ λόχου*, nazaj v Admetovo posteljo, *λέχος*.

Tranzicijo iz očetove hiše v hišo moža zaznamuje izguba devištva, ki je za Grke povezana s konceptom smrti³⁹. Različni pomeni besede kažejo na tranzicijsko vlogo postelje: postelja je postelja in hkrati otroška soba in grob. Ko ženska končno postane žena, ji postelja lahko zaznamuje izgubo otroštva in deviškosti, *πόνος*, ki je vezan s posteljo. Prehod iz *νύμφη* v *ἄλοχος* je torej za žensko izredno travmatična zadeva, polna bolečin v postelji (nosečnost, rojstvo, pogost vzrok za smrt žensk v postelji in zaradi

³⁴ A., *Ag.* 137, *Supp.* 677.

³⁵ Loraux, 1989, str. 32; tako tudi Vernant, 1974a, str. 65: »Soproga je tista, ki jo pelješ domov, da bi z njo delil posteljo.«

³⁶ Hes., *Th.* 570-612; *Op.* 59-105.

³⁷ Pla., *Tht.* 149b.

³⁸ Loraux, 1989, str. 37-38.

³⁹ Mit o Demetri in Kori, ki jo ugrabi Had.

postelje). Alkestida je vse svoje dolžnosti v postelji opravila (Admetu je rodila moškega potomca) in potem kljub temu umira zaradi postelje. Če se ne bi bila poročila, bi bila še vedno živa. Postelja in poroka sta vzrok njene smrti.

Beseda δέμμιον pomeni postelja, oder, oblika v množini δέμμια pomeni posteljno ogrodje, žimnico. V *Alkestidi* se δέμμιον pojavlja trikrat. V 183 je izraz za posteljo uporabljen v sklopu t.i. »posteljnega odlomka« (175-188), kjer imamo celo semantično polje izrazov za posteljo. Isti izraz je ponovno uporabljen v verzu 186. Tretjič je δέμμιον uporabljen v 1059, kjer gre spet za izrazit pomen postelje, saj Evripid uporabi kar tri različne izraze v 1056-1060.

Beseda κοίτη (κοῖτος) pomeni ležanje (spanje, počitek) in ležišče, postelja, zakonska postelja, zakon, hkrati pa lahko zaznamuje tudi posteljni okvir. V *Alkestidi* je κοίτη uporabljena trikrat. V 188 je uporabljena v »posteljnem odlomku« (175-188). V 249 je uporabljena v pomenu deviške postelje. V 925 je uporabljena v kombinaciji z λέκτρον, torej imamo primer intenzivnega pomena postelja, saj je izraz podvojen. V odlomku 922-925 Admet izraža povezanost institucij poroke in smrti, osnovna asociacija je postelja, ki je zaradi smrti prazna. Prazna postelja v tem primeru ne zaznamuje samo predmeta, ampak evokacijo ženske prisotnosti v notranjosti hiše, tudi v postelji. Prazna postelja pomeni v tem primeru tudi kralja brez legitimnosti in brez suverenosti v notranjem svetu, ki mu ga zagotavlja prisotnost žene.

Beseda εὐνή pomeni postelja, posteljnina, posteljno pokrivalo (različno od λέχος), poročna postelja, zadnja postelja – grob. Admet govori, kakšno nesrečo prinašajo moškemu boleznin in smrt otrok in žene, ki je simbolizirana v uničeni/izpraznjeni postelji (885-886). Pomensko lahko interpretiramo εὐνή kot grob ali kot potencialno nevarnost polucije in uničenja za moškega, ki ga v tem primeru prinaša ženska. Zavezanost mrtvi Alkestidi in zvestoba postelji je v tem primeru interpretirana kot nenaravna, saj gre za zvestobo grobu in nadaljevanje poroke z mrtvo žensko: Admet namreč napove, da bo v postelji spal s figurico, narejeno po Alkestidini podobi (348-353). Izreden pomen postelje za Admetovo identiteto znotraj ojkosa je izražen v 941-949: prazna postelja, εὐνή (945) pomeni za Admeta težavo v ojkosu in tudi v političnem življenju (950-962) bo Alkestidina smrt predstavljala za Admeta erozijo suverenosti in tudi priljubljenosti pri ljudeh. Alkestida prek postelje Admetu odvzame suverenost navznoter (v ojkosu) in navzven (v političnem življenju). Ko priseže zvestobo postelji umrle, se Admet odpove suverenosti in identiteti – ni ne mrtev ne živ, je nekje vmes (ker žaluje, je izoliran, politično postaljen na margino, liminalen), med notri in zunaj.

Beseda κλισία pomeni (šotor, koč, koliba) naslanjač, ležišče, poste-

lja (< κλίνω). V *Alkestidi*⁴⁰ je κλισία uporabljena kot aluzija na poroko (ζεύγνυμι) in v povezavi z ženo (ἄκοιτις). Gre za lamentacijo zbora, kjer je Alkestida kot Admetova soproga neločljivo povezana s posteljo. Omenjanje postelje lahko tudi interpretiramo kot nenehno opozarjanje Admeta na njegovo obljubo, da bo zvest njuni postelji.

Postelja, žena, zakon

Za razpravo so pomembne izpeljanke σύγκοιτις, ki pomeni soprogo, zakonsko ženo, ἄκοιτις in ἄλοχος. V *Alkestidi* ἄκοιτις uporabi služabnica, ko poroča, da Admet joče in drži mrtvo Alkestido v rokah (201). Herakles mu pravi, naj ne objokuje žene, dokler je živa (526), nakar besedo uporabi tudi zbor v 994, ko pravi, da je bila Admetu najplemenitejša soproga. Podobno kot ἄλοχος, zakonska žena, ki je izpeljana iz λόχος, je tudi σύγκοιτις izpeljana iz izraza za posteljo. Povezanost moškega in ženske v instituciji zakona prek postelje lahko vidimo tudi v verzu 166, kjer je »poročiti se« izraženo z glagolom συζεύγνυμι, ob katerem stoji beseda ἄλοχος. Izguba žene, posteljne družice, je izražena v lamentaciji zbora (242). Zbor Admetovo žalovanje za umrlo Alkestido (599) povezuje z grožnjo njegovi gostoljubnosti, ki je simbolizirana z integracijo tujca v notranjost ojkosa, ki ga simbolizira žena in njena postelja. Zbor v 876 napove, da Admet nikoli ne bo videl obličja žene. V 880 Admet prvič uporabi izraz ἄλοχος, vendar ne neposredno za Alkestido, ampak za izgubo žene na splošno, ki povzroča moškemu veliko bolečino. V tem lahko beremo formulo lamentiranja izmenično z zborom. Omenjanje ἄλοχος v primerjavi simbolike poročnega in pogrebne rituala⁴¹ (917) izraža pomen ženske v obeh ritualih in pomembnost postelje kot simbola (uporabljena dva različna izraza v 925). Koncept postelje, groba (λόχος) in žene je še bolj izražen v 998, kjer je omemba Alkestidnega groba, ki ni grob, neposredno povezana z materialnostjo postelje v 994 (κλισία). Ko Herakles hvali Admeta (1095) zaradi njegove zvestobe Alkestidi, lahko to beremo kot hkrati zvestobo njeni postelji in hkrati zvestobo grobu, kar je izraženo v obljubi Alkestidi, da ne bo imel nobene druge ženske. Zanimivo je, da sam Admet Alkestido največkrat imenuje kar γυνή. Alkestido s specializiranimi imeni za soprogo, ki so pomensko povezani s posteljo, imenujejo drugi. Slednje bi lahko interpretirali kot podobo institucije, kot jo berejo od zunaj (razen moža in žene) in jo neposredno povezujejo s posteljo, ki se pri tem kaže kot ključna ideja. Odisejeva in Penelopina postelja je znak in ima znak, ki je intimen

⁴⁰ Eur., *Alc.* 994.

⁴¹ Glede povezanosti poroke in pogreba glej Rehm, 1994; povezava v lamentaciji: Alexiou, 1974.

in ga poznata samo zakonca, medtem ko se v *Alkestidi* simbolika postelje bere predvsem od zunaj. Admet se zaveže postelji na zunaj: njuna povezanost s posteljo in prek postelje je izražena v instituciji zakona in reprodukcije, ne v intimnosti zgolj njima znanega znaka. Hkrati gre za razliko med epsko in tragično posteljo: v tragediji je koncept postelje ambivalenten in se veže z inverzijskimi primerjavami.

Primeri izpeljevanja imena za soprogo iz besed za posteljo kažejo na izreden pomen, ki ga je imela postelja v grškem imaginariju za institucijo poroke oziroma zakona. Koncept zakonske žene je v grškem imaginariju neločljivo povezan s posteljo tudi besedotvorno. Ženska je dopolnila svojo vlogo s poroko in z reprodukcijo državljanov, torej z materinstvom. Institucija poroke in institucija materinstva sta za Grke neločljivo povezani ravno s posteljo, prek katere ženska realizira svojo spolno vlogo. S tem lahko povežemo tudi koncept legitimnosti zakonske zveze, ki je »konzumirana« pod pogojem, da moški živi z ženo, συνοικεῖν⁴². Odmev lahko preberemo v Admetovi želji, naj mu Alkestida pripravi bivališče v Hadu, kjer bosta skupaj prebivala (362-364). Admet se vedno bolj spreminja v žensko, od katere moški lahko in mora zahtevati zvestobo postelji in jo integrirati v svojo hišo.

Postelja kot inštrument in katalizator dramskega dogajanja

Odlomek 175-188 bi lahko poimenovali kar »posteljni«, saj je postelja omenjena sedemkrat (175 dvakrat, 177, 183, 186, 187, 188) s petimi različnimi izrazi (θάλαμος, λέχος, λέκτρον, δέμνιον, κοίτη), kar kaže na posebno funkcijo postelje v *Alkestidi*. Določeni komentatorji so odlomek interpretirali kot maksimalni dokaz zvestobe in ljubezni, vendar se pri interpretaciji osredotočajo predvsem na dejstvo, da Alkestida umira namesto Admeta in ne na simboliko postelje. Alkestida pravi, da ne sovraži postelje, saj bo ubila/uničila samo njo (179-180), kar lahko razumemo, da umira zaradi zakona z Admetom⁴³. Postelja je predstavljena kot inštrument uboja ali celo samomora⁴⁴. Po drugi strani pa lahko intenzivnost izrazov za posteljo v tem odlomku razumemo kot izrecen poudarek, ki napoveduje pomembnost postelje za dramsko dogajanje. Odlomek vpelje posteljo kot simbol razdevičenja (177-178), poroke (177-178), smrti (179-181), ponovne poroke (181-182), predmeta, ki pripada ženam (181). Alkestida s postelje in

⁴² Vernant, 1974a, str. 58, 59, zakon mora biti »konzumiran«, pri tem pa je pomembno sobivanje, in to trajno, sicer zakon ni veljaven.

⁴³ Dale, 1954, str. 66-67, v svoji natančnem komentarju sploh ne posveča pozornosti postelji.

⁴⁴ Loraux, 1985, str. 50, pravi, da Alkestidine smrti ne moremo povezati s samomorom.

prek nje namerava biti bitko za svojo pravico in pravico svojih otrok (torej za protiuslugo ali protidarilo⁴⁵). Alkestida je doživela metamorfoze v postelji (rojstvo, izguba devištva, rojevanje), naposled še smrt. Na postelji sestavlja svoj testament: ker bo zaradi postelje umrla, se mora Admet odreči možnosti, da bo vanjo pripeljal drugo žensko. Kljub temu da se pripravlja na smrt v spalnici in na/ob postelji, pri Alkestidi ne gre za zasebno smrt – sama se pripravi na smrt, poslovi se od Hestije, otrok in od služabnikov⁴⁶, nakar pride na oder, kjer je njena smrt javna⁴⁷, vidna. Alkestida je sicer po tragični tradiciji kot ženska povezana s posteljo⁴⁸, umira zaradi postelje, vendar kljub temu ne umre na postelji.

Postelja kot inštrument in hkrati simbol je pomembna tudi za Dejanerjino smrt v *Trahinkah*. Podobno kot v *Alkestidi* služabnica poroča, kaj je počela Dejanerja, preden se je ubila (899-945). Izreden pomen ima postelja, ki je omenjena kar štirikrat. V 901 in v 905 je za posteljo uporabljen izraz δέμνιον, v 913 θάλαμος, v 920-922, kjer se Dejanerja na podoben način kot Alkestida poslovi od svoje (zakonske) postelje, pa je uporabljeni izrazi λέχος, νυμφεῖα (920) in κοίτη ter εὐνήτρια (922). Dejanerja najprej postelje ležišče (901), nakar se vrže na Heraklovo posteljo (913). Slovo od postelje je slovo od življenja, od moža in od svoje ženske vloge: slovo pomeni odhod iz notranjosti hiše, ki ga žena simbolizira. Služabnice v tragediji poročajo »odšla je«⁴⁹ (βέβηκεν, *Alc.* 329), kar pomeni ženino separacijo od postelje, ki je simbolizirala njeno funkcijo v moževi hiši.

Admet Alkestidi obljubi, da bo v njegovi postelji (349 ἐν λέκτροισιν) zgolj figurica, narejena po njeni podobi (348-353), saj bo poroko z Alkestido nadaljeval tudi po njeni smrti (329-330)⁵⁰. Zbor Admeta spominja na obljubo, ko pravi, da bi ga sovražili zunaj (v javnosti) in notri (v ojkosu, otroci), če bi pripeljal novo ženo v posteljo⁵¹ (εἰ δέ τι καινὸν ἔλοιτο πῶσις λέχος). V 944 Admet izraža negotovost moškega, ki se ne znajde ob prazni postelji in ob ženini odsotnosti v ojkosu. Alkestidina prazna postelja pomeni nered v ojkosu, ki se zrcali tudi navzven.

⁴⁵ Eur., *Alc.* 299-319.

⁴⁶ Wohl, 1998, str. 133, pravi, da je Alkestidina spalnica administrativni center ojkosa.

⁴⁷ Za razpravo odnosa javno-privatno glej O'Higgins, 1993, str. 80-81. Burnett, 1971, str. 28, Alkestidino smrt interpretira kot »zasebno zadevo«.

⁴⁸ Loraux, 1985, str. 51-53.

⁴⁹ Loraux, 1985, str. 46-47.

⁵⁰ Pomen podobice je povezan z mitom o Protesilaju in Laodameji in služi kot pomoč pri tranziciji v obdobju žalovanja. Glej Vernant, 1988b. Paus. 9.3.1 opiše festival Dajdala. Zaradi hladnosti Here Zevs naredi leseno figurico dekleta (Dajdala) in ji nadane poročna oblačila in okrasje. Hera privrši in strga kipcu pajčolan ter olajšana ugotovi, da gre za kip. Zgodbo lahko povežemo z Alkestidininim kipcem in tudi z molčečo Alkestido na koncu drame.

⁵¹ Eur., *Alc.* 463-465.

V 1055-1059 gre spet za intenzivno instrumentalnost postelje, kjer je Admet v zadregi, ali naj da prednost gostinskemu prijatelju Heraklu in sprejme neznano žensko v hišo in v Alkestidino posteljo, ali naj ostane zvest Alkestidi in njeno posteljo ohrani prazno. Izredno pomenljivo je predvsem njegovo oziranje na javno mnenje, ki bi bilo zaradi prelomljene obljube za Admeta nelaskavo. V tem lahko beremo pomembnost postelje navzven: postelja se sicer nahaja v intimnem delu hiše, vendar je njena simbolika povezana z javnim in političnim, kjer pomembno definira tako moške in ženske. V drami se kaže hkrati kot inštrument in katalizator, saj usmerja dogajanje, čeprav je gledalci ne vidijo in o njej vedo samo prek besed igralcev.

Postelja in ženska slava

Ali lahko koncept κλέος γυναικῶν povežemo s posteljo kot simbolom? Evokacija mitskih junakinj, kot so Penelopa, Klitajmnestra, Helena, Alkestida, Dejanejra, Medeja in druge govori o neločljivi povezanosti ženske, postelje, zvestobe in slave, ki jo ženska realizira s pomočjo postelje. Umreti v postelji pomeni za ženske pridobiti si pravico do nagrobnega napisa in s tem do κλέος. Če sledimo Periklejevemu pogrebному govoru pri Tukididu⁵², je ženska predmet molka – bodisi v slabem ali dobrem. V vsakdanjem življenju naj se ženske torej ne omenja, medtem ko gledališče ravno žensko postavi v ospredje, zato lahko upravičeno dvomimo, da lahko Tukidida jemljemo kot odraz »realnega« stanja⁵³. Res je sicer, da je koncept κλέος v Grčiji definiran s spolom. Alkestida je paradigma ženske, ki si večno slavo pridobi s tem, da umre v postelji. Platon Alkestido v *Simpoziju*⁵⁴ postavi kot paradigmo vzorne žene, ki si zaradi svojega vedenja pridobi slavo, κλέος. Menjavo materialnega (Alkestidino življenje) za simbolno, κλέος, lahko razumemo v kontekstu dikcije, ki je rezervirana zgolj za moške. Dolores O'Higgins namreč pravi, da ženska svojega življenja ne more zamenjati za κλέος (kot npt. Ahil), saj ni sama svoj lastnik, κύριος svojega življenja, ki pripada moškemu⁵⁵. In vendarle je Alkestidin κλέος zagotovljen in hkrati izjemen, ker ga je potrebno povezati s prostovoljno smrtjo za kolektivno korist, kar prinaša hvalnico v pesmi in nagrobni napis. Admet Alkestidi obeta, da jo bodo opevali pevci in jo častili na festivalu Karneje ter tudi v

⁵² Thuc. 2.46.

⁵³ Slapšak, 1993, str. xx.

⁵⁴ Pla., *Symp.* 179c2-d1; 208d: »Mar misliš, da bi bila Alkestis tvegala smrt za rešitev Admeta ali Ahiles za maščevanje Patrokla, ..., ko bi se ne bili nadejali, da bo spomin na njih krepost, ki živi še danes med nami, trajal na veke.« Prevod A. Sovrè.

⁵⁵ O'Higgins, 1993, str. 95.

Atenah (445-454). Kljub interpretacijam, da gre še za eno neizpolnjeno Admetovo obljubo, je ravno Evripidova drama Alkestidin κλέος: gledalci v gledališču so priča realizaciji obljube.

Alkestidin κλέος se tudi materializira in ni zgolj akustičen, saj bo njen grob kultno mesto in »govoreči nagrobnik«. Svenbro⁵⁶ »govoreči nagrobnik« interpretira skozi branje napis na grobu, kar lahko povežemo z verzi 995-1006. Alkestidin grob ne bo navaden grob, saj bo popotnik prebral (naglas!), da je v njem pokopana najboljša vseh žena. Ravno slišnost ali akustičnost je neločljivo povezana s κλέος: gre za potomstvo, ki ni biološko ampak akustično. Akustično potomstvo si moški in tudi ženska pridobita predvsem z nagrobnim napisom, junaki pa so nesmrtni slave deležni v pesmih. Če branje napisa na nagrobniku omogoča edino potomstvo Frazikleji, ki je umrla pred poroko in brez otrok, gre pri Alkestidi za slavo v pesmi – biološkemu potomstvu (dvema otrokoma) doda »slišnost« v pesmi⁵⁷. Alkestidina slava zaradi smrti v postelji oziroma zaradi postelje je torej dvojna. Kot junakinja v tragediji je Alkestida bolj ambivaletna kot epska Penelopa, hkrati pa njena smrt zaradi postelje odraža posebno dimenzijo ženske, ki umira hoplitske smrti, čeprav umira zaradi postelje.

Slednje je razvidno tudi iz dikcije, saj Evripid običajno ne uporablja takšnega jezika za opis žensk: ἀρίστη kot oznaka za Alkestido je uporabljeno v 83, 151, 152, 235, 241, 324, 442, 742, 899, εὐκλεής v 150, 938, 292, 623 in ἐσθλή v 200, 418, 615, 1083. Uporaba izrazov implicira, da sta Alkestidin značaj in obnašanje takšna, da jim pristojijo tradicionalne, herojske formule in besede⁵⁸. Razen Alkestide je Penelopa pri Homerju edina ženska v arhaični in klasični grški literaturi, ki tradicionalno velja kot model dobrega ženskega vedenja. Tako kot Alkestida bo tudi Penelopa⁵⁹ pridobila neminljiv κλέος kot nagrado za svojo ἀρετή. V čem se Penelopa in Alkestida ločita od drugih mitoloških žensk? Alkestidi in Penelopi ohranitev moškega ojkosa prinaša herojski opis: Penelopa ohranja Odisejev ojkos v njegovi odsotnosti, medtem kot Alkestida reši Admetov ojkos s tem, ko umre namesto njega. Ko je Penelopa zvesta Odisejevemu ležišču in se s tem izogiba obrekovanju v javnosti⁶⁰, ravna ravno obratno od Admeta, ki se ravno tako boji obsojanja javnosti (1057-1061), vendar kljub temu sprejme tujko iz Heraklovih rok v Alkestidino posteljo. Ohranitev ojkosa s pomočjo postelje se pri obeh ženskah na videz razlikuje, saj Penelopa živi, Alkestida pa umre. Pri tem gre za žanrsko razliko, ki je definirana ravno v tragičnem načinu uboja ženske, kjer je postelja tista, ki ubije Alkestido.

⁵⁶ Svenbro, 1989, str. 64-79.

⁵⁷ Pla., *Symp.* 208c-d., 208eI; Eur., *Alc.* 995-1005.

⁵⁸ Schein, 1988, str. 195, op.57.

⁵⁹ Hom., *Od.* 24.196-197.

⁶⁰ Hom., *Od.* 19.527.

Epska junakinja Penelopa pa ni tragična, zato njena povezanost s posteljo ne zahteva tragične smrti. Za razliko od epa se v tragediji postelja in κλέος simbolno združita z ženskim v tragični izbiri smrti, kjer ženska dobi pravico do napisa na nagrobniku in slišnosti v pesmi, da se potem lahko vrne kot vzorna molčeca ženska.

BIBLIOGRAFIJA

- Alexiou, M. (1974): *The Ritual Lament in Greek Tradition*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Beneveniste, É. (1969): *Le vocabulaire des institutions indo-européennes: I. Économie, parenté, société*. Minuit.
- Beneveniste, É. (1988): *Dar in zamena v indoevropskem besednjaku*. V: Benveniste, 1988, *Problemi splošne lingvistične*, str. 339-351.
- Burnett, A.P. (1965): *The virtues of Admetus*. *Classical Philology* LX, str. 240-255.
- Burnett, A.P. (1971): *Catastrophe Survived: Euripides' Plays of Mixed Reversal*, Clarendon, Oxford.
- Dale, A.M. (1954): *Euripides, Alkestis*. Uvod in komentar, Oxford University Press, Oxford.
- Erbse, H. (1972): *Euripides' Alkestis*. *Philologus*, str. 33-52.
- Finley, M. A. (1979): *In the World of Odysseus*, Penguin Books, London.
- Foley, H.P. (1981): *The conception of women in Athenian drama*. V: Foley, 1981, *Reflections of Women in Antiquity*. Gordon and Breach, Philadephia, str. 127-168.
- Foley, H.P. (1984): *Reverse Similes and Sex Roles in the Odyssey*. V: Peradotto, J., Sullivan, J.P. (1984): *Women in the Ancient World*. The Arethusa Papers, State University of New York Press, Albany, str. 59-78.
- Gernet, L. (1982a): *Marriages de Tyrans*. V: Gernet (1982), *Droit et institutions en Grèce antique*. Flammarion, Paris, str. 229-249.
- Gernet, L. (1982b): *Sur le symbolisme politique: le foyer commun*. V: Gernet (1982), str. 279-305.
- Gould, J. (1980): *Law, Custom and Myth: Aspects of the Social Position of Women in Classical Athens*. *Journal of Hellenic Studies* 100, str. 38-59.
- Gregory, J. (1979): *Euripides' Alkestis*. *Hermes* CVII, str. 259-270.
- Helleran, M.R. (1982): *Alkestis redux*. *Harvard Studies in Classical Philology*, LXXXVI, str. 51-53.
- Just, R. (1989): *Women in Athenian Law and Life*. Routledge, New York.
- Katz, M.A. (1991): *Penelope's Renown. Meaning and Indeterminacy in the Odyssey*. Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
- Kot, J. (1974): *Alkestida pod velom*. V: Kot (1974): *Jedenje bogova. Studije o grčkim tragedijama*. Nolit, Beograd, str. 83-112.
- Kullmann, W. (1967): *Zum Sinngehalt der euripideischen Alkestis*. *Antike und Abendland*, str. 127-149.
- Loroux, N. (1985): *Façons tragiques de tuer une femme*. Hachette, Paris.
- Loroux, N. (1989): *Le lit, la guerre*. V: Loroux (1989): *Les expériences de Tirésias. Le féminin et l'homme grec*. Gallimard, Paris, str. 29 – 53.

- Nielson, R. (1976): *Alcestis: A Paradox of Dying*. *Ramus* 5, str. 92-102.
- Rabinowitz, N.S. (1993): *Anxiety Veiled: Euripides and the Traffic in Women*. Cornell University Press, Ithaca, N.Y.
- O'Higgins, D. (1993): *Above Rubies: Admetus' Perfect Wife*. *Arethusa* 26, str. 77-97.
- Rehm, R. (1996): *Marriage to Death: The Conflation of Wedding and Funeral Rituals in Greek Tragedy*. Princeton University Press, Princeton.
- Riemer, Peter (1989): *Die Alkestis des Euripides*. Athenäum, Frankfurt am Main.
- Schaps, D.M. (1979): *Economic Rights of Women in Ancient Greece*. University Press, Edinburgh.
- Scheid-Tissinier, É. (1994): *Les usages du don chez Homère. Vocabulaire et pratiques*. Presses universitaires de Nancy, Nancy.
- Schein, S.L. (1989): *Φιλία in Euripides' Alcestis*. *Metis* III, str. 179-206.
- Segal, C. (1992): *Admetus' divided house: spatial dichotomies and gender roles in Euripides' Alcestis*. *Materiali e discussioni per l'analisi dei testi classici* 28, str. 9-26.
- Slapšak, S. (1993): *Antične ženske, antična grška drama*. V: Slapšak (1993), str. vii-xxiii.
- Smith, W.D. (1960): *The ironic structure in Alcestis*. *Phoenix* XIV, str. 127-145.
- Smith, G. (1983): *The Alcestis of Euripides. An Interpretation*. *Rivista di filologia e di istruzione classica* CXI, str. 129-145.
- Stanton, G.R. (1990): *Φιλία and ζεία in Euripides' »Alkestis*. *Hermes* 118, str. 42 – 54.
- Svenbro, J. (1993): *Phrasikleia. An Anthropology of Reading in Ancient Greece*. Ithaca.
- Vernant, J.-P. (1974a): *Le mariage*. V: Vernant (1974): *Mythe et société en Grèce ancienne*. Maspero, Paris, str. 57-81.
- Vernant, J.-P. (1974b): *La guerre des cités*. V: Vernant (1974), str. 31-56.
- Vernant, J.-P. (1988a): *Hestia-Hermès. Sur l'expression religieuse de l'espace et du mouvement chez les Grecs*. V: Vernant (1988): *Mythe et le pensée chez les Grecs*. Éditions de la Découverte, Paris, str. 155-201.
- Vernant, J.-P. (1988b): *Figuration de l'invisible et catégorie psychologique du double: le colossos*. V: Vernant (1988), str. 325-338.
- Fritz von, K. (1956): *Euripides' Alkestis und ihre modernen Nachahmer un Kritiker*. *Antike und Abendland* V, str. 27-70.
- Wohl, V. (1998): *Intimate Commerce, Exchange, Gender, and Subjectivity in Greek Tragedy*. University of Texas Press, Austin.
- Zeitlin, F.I. (1993): *Igrati drugtega: gledališče, gledališkost in žensko v grški drami*. V: Slapšak (1993): *Ženska v grški drami*. KRT 87, Ljubljana, str. 1-34.
- Zeitlin, F.I. (1996): *Fuguring Fidelity in Homer's Odyssey*. V: Zeitlin (1996): *Playing the Other: Gender and Society in Classical Greek Literature*. The University of Chicago Press, Chicago, str. 19-52.

Symbolism of Bed in Euripides' *Alcestis*

Summary

The representation of bed is associated with various institutions, practices of every day life and especially with the concept of feminine in the Greek imaginary. In Euripides' *Alcestis* bed represents the place of exchange of material and symbolic values, being both an instrument and a catalyst. The bed plays an important role in the system of reversals, which allows both Alcestis and Admetus to transgress the traditional gender roles. In

Alcestis the bed is mentioned many times explicitly or implicitly. The bed is thus interwoven with other mythological characters, especially Odysseus and Penelope. Admetus has to recover his sovereignty and authority in *oikos* and in *polis* through *Alcestis*' bed, whereas with her death in bed *Alcestis* surpasses the traditional feminine role, obtaining *kleos* in poems and an inscription on her grave.

Naslov:

Maja Sunčič

Institutum Studiorum Humanitatis

Fakulteta za podiplomski humanistični študij

Breg 12

SI-1000 Ljubljana

e-mail: maja.suncic@siol.net

Sonja CAPUDER | TACIT V HISTORIOGRAFSKI IN POLITIČNI LITERATURI HUMANIZMA IN RENESANSE

Izoleček

Pojav, ki je znan pod imenom tacitizem, je utrdil Tacitovo avtoriteto na področju politike, ki je bila tedaj pod močnim vplivom Machiavellijevega *Vladarja*. Protireformacija, ki je bila Machiavelliju vse prej kot naklonjena, ga je na podlagi podobnosti med obema protagonistoma (Cesare Borgia in Tiberij) nadomestila s Tacitom in zgradila na njem svoj *raison d'état*.

Abstract

The phenomenon called tacitism established Tacitus' authority in the realm of politics strongly influenced by *The Prince* of Machiavelli. Because of the common characteristics between the two protagonists (Cesare Borgia and Tiberius) the Counter-Reformation, having a particular dislike for Machiavelli, substituted him with Tacitus when developing its concept of the Reason of State.

I. Uvod

V začetku 15. stoletja so odkritja del rimskega zgodovinarja Kornelija Tacita oživila nov tok v politični miselnosti, ki si je mračnega kritika tiranskih cesarjev izbrala za glasnika republikanske svobode. Sredi 16. stoletja pa v spisih najvidnejših mislecev renesanse ponovno naletimo na Tacita, ki v službi monarhije svetuje mogočnejšem, kako naj si brez prevelikega ozira na sredstva zagotovijo oblast. V sto petdesetih letih, ki so prinesla tako veliko spremembo v vrednotenju in razlagi Tacitovih del, se je zgodilo dovolj, da je spremembo mogoče pojasniti, in članek osvetljuje nekatere razlage, ki so bile podane v tem (zdaj že minulem) stoletju.

Pojav prevrednotenja Tacitove miselnosti, ki se skriva za izrazom *tacitizem*, je moč zaslediti že v začetku 16. stoletja, torej v obdobju, ko je v Italiji živel in deloval Niccolò Machiavelli. Raziskovalcem ni bilo težko zaslediti očitnega vpliva, ki so ga imela Machiavellijeva dela na predstavitev Tacitove politične miselnosti. Temu je sledilo vprašanje, ki si ga tacitisti previdno niso nikoli zastavili, namreč kakšen je bil dejansko Tacitov vpliv na Machiavellija. Danes se vprašanje glasi drugače: so stične točke med obema piscema, ki ju ločuje obdobje poldruga tisočletja, zrasle v glavah tacitistov ali jih razkrivajo tudi Machiavellijeva dela? Na žalost se tu začenjajo poglobljena razhajanja, saj je prvih šest knjig *Analov*, iz katerih so tacitisti najraje črpali, prišlo na dan ravno v času, ko je Machiavelli pisal in že sko-

raj končal svojega *Vladarja*, torej ravno nekoliko prepozno, da bi Machiavellija označili za prvega tacitista. Treba je počakati na protireformacijo, ki je sledila poskusu Lutrovih reform, da lahko proučujemo tacitizem v njegovem polnem razmahu: tedaj bolj kot prej in kasneje se je Machiavellijeva misel prodajala pod Tacitovim imenom.

II. Tacitova vloga v humanistični in renesančni Italiji – Machiavelli in Tacit

Odkritje Tacita

Rokopisi Tacitovih del imajo – tako kot sicer vsi rokopisi – zelo pestro zgodovino. O Tacitu pravzaprav ni bilo govora do sredine 14. stoletja, ko ga je Boccaccio »odnesel« iz samostana Montecassino. Ta rokopis, ki je znan pod imenom *Mediceus II*, je prinesel na dan drugi del *Analov* (od XI. do XVI. knjige) ter prvi del *Historij*.¹

Za naš problem je ključno odkritje, ki sega v začetek 16. stoletja, ko je florentinski kardinal Francesco Soderini poslal tajniku florentinske republike Marcellu Virgiliu pismo, v katerem najdemo opis rokopisa, ki naj bi prišel iz Nemčije in katerega avtor se sicer omenja kot *P. Tacitus*. Gre za rokopis *Mediceus I*, ki ga je Angelo Arcimbaldo leta 1509 priskrbel kardinalu Giovanniju de' Medici, kasnejšemu papežu Leonu X, in ki vsebuje prvih šest knjig *Analov* in del *Historij*.² Vendar je treba povedati, da si je Tacit v tem času že pridobil sloves ne le kot zgodovinar, temveč tudi kot politični mislec. Odkritje prvega medicéjskega rokopisa torej ni odkritje Tacita, temveč oživitev njegovega političnega duha, na katerega naletimo že sto let poprej.

¹ Sodeč po virih, Boccaccio dragocenega rokopisa ni imel v rokah prvi (gl. von Stackelberg, *op. cit.*, str. 46-48). Puzzuolski škof Paulinus Venetus je v zaključek svojega dela z naslovom *Satirica Historia (Mappa mundi)* vključil nekaj odlomkov iz *Analov* (iz XII., XIV. in XV. knjige), čeprav ni imenoval avtorja. Zelo zapletena je tudi zgodovina hersfeldskega rokopisa z manjšimi Tacitovimi deli (*Agricola, Germania* in *Dialogus de oratoribus*), ki naj bi prišel iz nemškega samostana in se je leta 1455 znašel v Rimu. Odkritje tega rokopisa je bilo velikega pomena predvsem za Nemčijo, ki je v *Germaniji* prepoznala hvalnico germanskih vrlin.

² Prim. von Stackelberg, *op. cit.*, str. 53. Papež Leon X nam v nekem spisu iz leta 1517 razkrije, da je bil tudi ta rokopis izmaknjen (*furto subtractus*), in sicer iz corveyskega samostana. Da bi popravil slab vtis, je papež osebno prevzel skrb za to, da se rokopis brž natisne in pošlje en izvod v samostan.

Vstop v politično misel italijanskega humanizma

To je bilo leta 1403, ko so se Firence oddahnile ob nepričakovani smrti milanskega vojvode Giangaleazza Viscontija, ki je že več kot deset let ogrožal njihovo samostojnost. Ob tej priliki je nastala *Laudatio Florentinae urbis* izpod peresa humanista **Leonarda Brunija**. V njej med drugim pravi, da v državi, v kateri se oblast skoncentrira v rokah enega človeka, ni več velikih duhov, »*ut inquit Cornelius*,« dodaja Bruni.³ Misel si je, kot pravi, sposodil iz Tacita, ki je imel pri tem v mislih čas po bitki pri Akciju, ko si je Oktavijan počasi, a nezadržno pridobival vedno večjo oblast.⁴

Brunijev slavospev republikanski svobodi sam po sebi ne bi bil tako revolucionaren za tisti čas, če ne bi imel širšega idejnega ozadja, ki ga lahko razberemo iz njegovega *Dialoga*. V njem najdemo hvalnico Bruta, republikanskega heroja, ki je rešil rimsko državo tiranije. Te tiranije pa ne poseblja nihče drug kot Julij Cezar, čaščeni ustanovitelj Firenc, kot sta zatrjevala tradicija in Dante, ki je Cezarja postavil v raj, medtem ko njegova morilca brcata v Luciferjevem žrelu na samem dnu pekla. S hvalo Bruta (in obsodbo Cezarja) se je Bruni zoperstavil srednjeveškemu izročilu, ki ni nikdar postavljalo pod vprašaj upravičenosti monarhije, ki je bila na zemlji odsev *monarhije* v drugačnem pomenu besede – eno počelo, en Bog.⁵ Med kraljestvom tega in onega sveta se je v srednjem veku razvilo nesoglasje, ki sta ga navadno reševali odgovorni osebi papeža in cesarja. Toda nekdanji spopad je že izgubil ostrino in obdobje humanizma je sprožilo novo vprašanje, ki postavlja nasproti državo vladarjev in republiko. Tako je na primer prišlo do polemik, katera osebnost antičnega Rima, in sicer *republikanskega* Rima, si zasluži največje spoštovanje, Scipio ali Cezar. Nič manj resno niso humanisti obravnavali vprašanja *tiranicida*,⁶ ki ga Bruni odločno zagovarja oziroma se mu zdi upravičen vsaj v Cezarjevem primeru.

Brunijeva *Hvalnica* je sprožila val replik, med katerimi bi morda veljalo omeniti Pier Candida Decembria, ki že z naslovom svojega panegirika (*De laudibus Mediolanensium Urbis*) tekmuje z Brunijem, čeprav na videz polemizira s Tacitom in njegovo prej navedeno mislijo o izginotju velikih duhov ob začetku principata. Pod Cezarjem in Avgustom so vendar živeli Cicero, Vergilij in Livij, vsi *praeclara ingenia!*⁷ Temu je sledila *Defensiuncula*

³ »*Nam posteaquam res publica in unius potestatem deducta est, praeclara illa ingenia (ut inquit Cornelius) abiere.*« (*Laudatio*, L, 144).

⁴ »*Postquam bellatum apud Actium atque omnem potentiam ad unum conferri pacis interfuit, magna illa ingenia cessere.*« (*Historiae*, I,1).

⁵ K temu je pripomoglo prepričanje tistega časa, da je bila monarhija potrjena na najvišji ravni: Kristus je namreč prišel na svet ravno v času, ko je nastajal novi Avgustov red. (K. C. Schellhase, *op. cit.*, str.19).

⁶ O tem sta razpravljala Petrarca v *De gestis Caesaris* in Coluccio Salutati v *De tyranno*.

⁷ Iz tega je razvidno, da je Cezar po humanističnih predstavah sodil med monarhe,

contra Guarinum Veronensem Poggia Bracciolinija, v kateri med drugim odgovarja tudi Decembriu in se odločno postavlja na Brunijevo stran. Po skoraj tridesetih letih polemike je njegova misel s tem prodrla.

Prvemu navdušenju nad Tacitom je sledilo zatišje, ki mu je bila delno vzrok politična situacija, saj se je leta 1434 v Firence vrnil iz pregnanstva Cosimo de' Medici in Leonardo Bruni je moral deset let kasneje ugotoviti ne le, da vladavina enega moža oziroma rodbine ni povsem izgnala velikih duhov, ampak da so se Firence med tem uspele upreti osvajalskim milanskim naklepom ter začele svoj gospodarski in kulturni vzpon. Drugi razlog se skriva v naraščajočem *ciceronianizmu*. *Elegantiae linguae Latinae* Lorenza Valle so začele s kultom Cicerona, ki je postal norma knjižne latinščine. Pri tem so odpadli mnogi klasični avtorji, med njimi tudi Tacit, ki je bil proglašen za temačnega (*obscurus*) in čigar jezik je bil preveč lakoničen ter poln inconcinitet. Polega tega ni bilo nepomembno tudi vprašanje namembnosti pisanja zgodovine. Humanizem je cenil zgodovino pisje z vzgojno, dramatično in anekdotično noto (*docere, movere, delectare*).⁸ Tacitovi pripovedi sicer res ni manjkalo dramatičnosti; prav tako lahko zasledimo pri njem vzgojne tendence, vendar je razlika med njim in Livijem velika: medtem ko jemlje Livij svetle zglede iz slavne rimske preteklosti in v svojo pripoved vpleta anekdote, je Tacit še pod močnim vplivom grozot polpreteklih dogodkov, ki jih skuša prej dodatno očrnuti kot olupšati, tak slog pa seveda ne zabava bralca. Tudi Tacitov pesimizem se humanistom ni zdel vzgojen, saj je svetlih zgledov, čeprav so toliko bolj izpostavljeni, navsezadnje zelo malo.

Humanizem med republiko in principatom

Medtem ko se je v Italiji razpravljalo o Tacitovem slogu, je Evropo pretresel nov politični dogodek. Leta 1494 je francoski kralj Karl VIII pridrl z velikansko vojsko v Italijo, šel čez Firence v Rim in se dal naslednjega leta kronati v Neaplju. V Firencah je dve leti poprej umrl **Lorenzo il Magnifico**, pod katerim je mesto doživelo velik gospodarski in politični razcvet. Usoda je hotela, da je isto leto postal papež Rodrigo Borgia, znan kot Aleksander VI in oče enega najpodjetnejših in najbrezvestnejših političnih akterjev Machiavellijevega časa, Cesara Borgie. Ta dva dogodka sta pripravila politično sceno za to, kar se je nato zgodilo ravno ob vdoru Karla VIII, ko se je v Firencah dvignil upor proti Pieru de' Medici. Medičejci

čeprav v njegovem času še ne moremo govoriti o principatu ali celo cesarstvu; ne glede na Cezarjev položaj diktatorja sta Cicero in Cezar kot pisca in politika še vedno osebnosti republikanskega ali vsaj prehodnega obdobja.

⁸ Hanna H. Gray, *History and Rhetoric in Quattrocento Humanism* (Ph.D.diss., Radcliffe College, 1957).

so bili tako spet izgnani iz Firenc, kjer so **Girolamo Savonarola** in njegovi pristaši izvedli ustavno reformo, tako da so Firenze postale republika. Štiri leta kasneje je Savonarola obsojen na smrt na grmadi in leta 1494 stopi na čelo druge kancelarije **Niccolò Machiavelli**. Obdobje, v katerem se je izoblikovala Machiavellijeva politična miselnost, je bilo zaznamovano s prehodom iz časa mestnih komun v čas manjših vladavin (*signorie*), ki so jih vodila pomembnejša mesta na čelu z velikimi rodbinami. Tako je Italija zelo počasi napredovala v procesu, ki so ga druge evropske države že davno zaključile, namreč proces centralizacije oblasti. Karl VIII je bil prvo opozorilo za Italijo, razpeto med ambicijami papeža in posameznih *condottierov*, po tridesetih letih nešteti političnih kombinacij je opustošenje Rima (1527) zapečatilo vso neučinkovitost italijanske notranje politike.

Machiavelli je s svojega položaja lahko opazoval moč francoskega in španskega kralja, politično šibkost Italije in boje za oblast med voditelji posameznih plemiških rodbin, med katerimi je bil najvidnejši Cesare Borgia. Čeprav mu je smrt prezgodaj prekrižala načrte, je napravil na Machiavellija tak vtis, da ga je ta vzela za zgled, ko je leta 1513 napisal *Vladarja*, namenjenega Lorenzu de' Medici, ki se je leto dni pred tem s svojo rodbino vrnil iz pregnanstva.

Tacit v Vladarju in v Razmišljanjih ob prvih desetih knjigah Tita Livija

Mnenj o Tacitovem vplivu na Machiavellija je več. Tako je bil *Giuseppe Toffanin* prepričan v obstoj neke sorodnosti duha obeh piscev in je zlasti prepričljiv v svoji primerjavi težkega političnega položaja, ki sta mu bila priča vsak v svojem času. Nasprotno pa *Jürgen von Stackelberg* na podlagi minimalne prisotnosti Tacita v Machiavellijevih spisih (vsaj v primerjavi z Livijem) meni, da je ta vpliv zanemarljiv. Temu mnenju se pridružuje *Kenneth C. Schellhase*, ki večkrat poudarja, da sta njegova priljubljena antična avtorja Polibij in Tit Livij, ne pa Tacit, ter da republika ostaja njegov ideal, kakor je razvidno iz *Razmišljanj*, čeprav mu je težka politična realnost odprla oči za prednosti principata, kakor ga najdemo opisanega v *Vladarju*. Pri tem se je treba zavedati, da Machiavelli s svojim vladarskim priročnikom nikakor ne odstopa od humanistične tradicije, ki si je po svoje prizadevala podati podobo idealnega vladarja.⁹ Tisto, kar Machiavellijevega vla-

⁹ Prim. F. Gilbert: . »Il concetto umanistico del principe«; *Niccolò Machiavelli e la vita culturale del suo tempo*; Il Mulino, Bologna 1969). Mnogo humanistov je namreč s svojimi republikanskimi ideali živelo na dvorih italijanskih mogočnejšev, kjer so bili nekateri vzgojitelji njihovim otrokom. Nekateri so s kritičnim očesom presojali ravnaje svojih zaščitnikov, po drugi strani pa so ravno v tistem času nastajali slavospevi vladarskim hišam kot na primer *la Sforzeide*, *la Borgeide*, ali *l'Ercolide*.

darja ločuje od idealiziranih podob humanističnih princev, je njegova *virtus*, ki jo Machiaveli vidi kot politično spretnost, ki ji je včasih treba žrtvovati lastno dušo. Kot humanista ga je navdihovala veličina antičnih zgledov, vendar so mu lastne politične izkušnje omogočale, da je pri tem ohranjal zdravo mero. V tem smislu mu je bil Tacit lahko za zgled, saj je njegova pripoved zgodovine splet psihološko utemeljenih vzrokov in posledic, ki ne le pripovedujejo, temveč tudi razlagajo. *Razmišljanja* so prikaz situacije, ki bi morala vladati v državi; *Vladar* je neposreden odziv na situacijo, kakršna je bila.

Mediceus I je bil objavljen leta 1515, ko je bil *Vladar* že v rokah naslovnika (ali tik pred tem). Rokopis je bil sicer odkrit šest let prej in znano je, da je bil Marcello Virgilio, ki je vedel za ta rokopis že takoj ob odkritju, Machiavellijev prijatelj in da ga je pogosto oskrboval s težko dostopnimi teksti. Ta podatek je Toffaninu zadoščal, da je verjel v vpliv Tiberijevega lika na *Vladarja*, čeprav delu ne odreka izvornosti. Tako na primer Machiavellijev nasvet, da je »*ljudem treba ali dobrikati ali jih spraviti s poti*«¹⁰ primerja s Tiberijevim obnašanjem do Germanika, s katerim je moral, ker ga ni mogel kar tako pospraviti, ravnati v rokavicah, dokler ni prišel njegov čas.¹¹ Morda je šel Toffanin v iskanju skupnega duha na podlagi podobnosti v ravnanju obeh protagonistov le nekoliko predaleč. Če kaj, potem njun način ravnanja, ki je nedvomno skupen brezobzirnim ljudem na položaju, razkriva brezvestnost tiranov v tem in onem času – seveda pod pogojem, da verjamemo Tacitovi sliki Tiberija. Tu je navsezadnje tudi vprašanje sloga obeh avtorjev, ki si ne bi mogla biti bolj različna: medtem ko se za Tacitovim načelom *sine ira et studio* skriva včasih močno tendenciozno pisanje, Machiavelli z značilno hladnim slogom analitika išče zdravilo za aktualno politično stanje. Ta razlika se je skušala pogosto utemeljiti s Tacitovo predkrščansko naravo, ki naj bi bila v nasprotju z Machiavellijevim poganstvom. Prva misel se izvaja iz Tacitove stroge moralne drže in skoraj stoične vdanosti, kakršno najdemo v opisu smrti njegovega tasta Agrikole. Seveda bi se o tem dalo razpravljati, prav tako kakor bi bilo po drugi strani prenagljeno Machiavellijev politični realizem označevati kot poganski. Njegova izjava o »*dobro uporabljenih okrutnostih*«¹² najbrž ne bi pretresla poganskih moralistov nič manj kot je krščanske.

Tudi če sprejmemo ugotovitev, da obstajajo podobnosti med likoma Machiavellijevega in Tacitovega časa, to še ni dokaz za neposredno navezavo prvega na drugega. Če pustimo ob strani vsa ugibanja, je ta dvom še najbolj utemeljen z dejstvom, da nikjer v *Vladarju* ne najdemo navezave na Tacitovih prvih šestih knjig *Analov* in da se Tacit tam sploh zelo redko navaja.

¹⁰ *Vladar*, III.

¹¹ Toffanin, *op.cit.*, II. poglavje (*Il Valentino e Tiberio*).

¹² *Vladar*, VIII.

III. Tacitizem v historiografiji

Začetki tacitizma

Medtem ko so se v Nemčiji na veliko izdajala in brala Tacitova dela, smo v Italiji že priča preobratu v razumevanju Tacita.¹³ Prvi namig najdemo v uvodu, ki ga je milanski pravnik **Andrea Alciato** napisal k izdaji svojega dela *Annotationes in Cornelium Tacitum* (1517). Na tem mestu se avtor posveča predvsem zgodovinopisnim vprašanjem, pri tem pa daje nesporno prednost Tacitu pred Livijem in Salustijem. Vprašanje njegovega jezika in sloga pušča previdno ob strani, saj je bil Ciceronov jezik še vedno norma lepe latinščine.¹⁴ Namesto tega očita predvsem Liviju, da se iz njegove zgodovine ne da ničesar naučiti, medtem ko naj bi Tacitova s svojo analitično pripovedjo in izvrstnim psihološkim prikazom ljudem pokazala, *kako preživeti v težkih časih samovlade*. Časi so bili v resnici težki ne le za Firence in Machiavellija, temveč tudi za ostalo Italijo in Alciata, ki je živel v Milanu, kjer je bilo svobode, četudi navidezne, pod milanskimi vojvodami še manj.¹⁵ Zanimivo je, da Alciato v Tacitovih spisih še ni videl naukov za vladarje, ampak za ljudi, ki se morajo prilagoditi kočljivi politični situaciji.

Njegovo misel je razvil florentinski zgodovinopisec in Machiavellijev prijatelj **Francesco Guicciardini**. Kakor Machiavelli je bil tudi on zelo dejaven v politiki svojega mesta, vendar je živel dalj časa, tako da je njegovo

¹³ Pomembno vlogo pri odkrivanju Tacitovih del (predvsem *Germanije*) s strani nemških humanistov je imelo pismo Eneja Silvija mainškemu kanclerju Martinu Meyerju, v katerem najdemo nekaj odlomkov iz *Germanije*, s katerimi je želel kardinal poudariti vrednost civilizacijskega in kulturnega prispevka Italije (Rima) k razvoju neomikanega germanskega sveta. Namen pisma je bil odgovoriti na vse bolj glasne očitke o pokvarjenosti in dekadenci cerkvenih ustanov. Vendar pismo milo rečeno ni imelo željenega učinka. Kulturna nadvlada romanskega sveta je imela na predvečer reformacije priokus moralnega propada in dekadence, s katero je taisti svet že stoletja kvaril zdravo nemško нрав, kot jo opisuje Tacit. »Moralno ogledalo,« ki ga je Tacit pred davnim časom poddržal svojim rojakom v svarilo in zgled, je v živo zadelo nemške humaniste v prebujajoči se narodni zavesti, tako da imamo samo v 16. stoletju v Nemčiji več kot petdeset izdaj *Germanije* (med izdajatelji velja omeniti Conrada Celtisa in njegovo izdajo iz leta 1500, posvečeno cesarju Maksimilijanu). Katastrofa v tevtoburškem gozdu, kjer so bile uničene tri rimske legije, se je spremenila v triumf, ki je dal tudi narodnega heroja: Arminija. Z istoimenskim dialogom Ulricha von Huttna (*Arminius, 1520*) se je začel pravi kult germanskega poglavarja, ki ga je zgodovinopisna tradicija prikazovala le kot krvoločno pošast.

¹⁴ Pri stilističnem komentarju se je Alciato omejil na že znane očitke Azinija Poliona, kritika avgustejske dobe, ki je Salustiju očital pretirano arhaiziranje, Liviju pa njegovo *patavinitas*, za katero je morda Alciato kaj bolje vedel, kaj pomeni, vendar je ni razložil.

¹⁵ Podobno je o Tacitu zapisal Montaigne: »*To ni knjiga, ki jo le beremo; treba jo je proučevati in se iz nje učiti;... in bolj koristi bolni državi v stiski, kakor je naša.*« (*Eseji III, 8*)

navdušenje vedno bolj plahnelo. To je razvidno tudi iz njegovih *Spominov*, kjer je mogoče zaznati tiho resignacijo zaradi politične situacije, na katero ni mogel več vplivati. Njemu se je ob branju Tacita porodila naslednja misel: »*Kornelij Tacit zelo dobro uči tiste, ki živijo pod tirani, kako naj živijo in previdno ravnajo; prav tako pa uči tudi tirane, kako naj uvedejo tiranijo.*«¹⁶ Novost v razumevanju Tacita prinaša predvsem drugi del misli, ki je pravzaprav temelj vseh kasnejših tacitističnih spisov. Verjetno gre pri Guicciardiniju le za osamljen preblisk, saj o Tacitu nikjer več ne govori v tem smislu. Vendar njegovo in Alciatovo razmišljanje kaže, da je bila doba naklonjena takšnim interpretacijam, ki so se s časom le še razrasle.

Muret in Aristotel o zgodovini

Pod vplivom ciceronianizma je bil Tacit dolgo zapostavljen ne le kot pisec, ki ne piše lepe latinščine, temveč tudi na področju historiografije, tako da je nekako ostajal v senci Salustija in celo Livija. Ustaljeni obsodbi se je odločno postavil po robu **Marc-Antoine Muret**, ki je bil sicer tudi učitelj retorike in torej precejšnja avtoriteta na tem področju.¹⁷ Med drugim zavrača tudi očitke glede Tacitove *obscuritas*, s katero se po njegovem pisec odmika od vsakdanjega jezika in kakor s tančico zastira tisto, kar ni dano videti vsakomur. Misel seveda ni nova, le da je bil mistični jezik navadno stvar poezije. Stična točka z njo je morda vodila Mureta v polemiko z Aristotelom, ki v *Poetiki* (1451 b) postavlja zgodovino pod poezijo; slednja ima namreč moč, zajeti stvari v celoti in potemtakem v njihovem bistvu, medtem ko ostane zgodovina pri partikularističnem opazovanju dogodkov ter spregleda tisto, kar bi se lahko zgodilo, pa se ni. Muret niti ne izpodbija lastnosti, ki jih našteje Aristotel, poudari pa tisto, za katero se mu zdi, da povzdigne zgodovino nad vse drugo: izkušnjo. Medtem ko vidi Aristotel s svojo filozofsko širino v samem dogodku, ki je neka izkušnja, izključitev vseh ostalih možnosti, izpelje Muret iz tega že znano pragmatično načelo *historia magistra vitae*, pri čemer izhaja iz predpostavke, da je izkustveni dejavnik najpomembnejši pri vzgoji ljudi in torej najkoristnejši. Kakor Machiavelli in Guicciardini je tudi on pravila zgodovinskega dogajanja navezal na svojo dobo. Le da to ni bil več čas republik, ampak monarhij, zato mu je bil Tacit večji vir navdiha kot Salustij ali Livij. Poleg tega mu je njegova

¹⁶ *Spomini*, XIII.

¹⁷ Leta 1580 je imel predavanja o prvih šestih knjigah *Analov*, v katerih je pohvalil vse tiste lastnosti Tacitovega sloga, ki še danes zbujejo občudovanje, zlasti njegovo umerjen in jedrnat slog (*sobrietatem, siccam orationem*), kjer ni ničesar odveč. Poleg tega se je Muret zavedal dejstva, ki so ga ciceronanci zavestno spregledovali, da jezik sledi svojemu razvoju in da sto petdeset let kasneje ni nič manj »pravilen«.

psihološka prodornost že prinesla sloves pisca, ki zna iz zgodovinskih dogajanj razbrati skrite vzroke ravnanja vsakega vladarja.¹⁸ Z branjem Tacitovih del se ljudje ne le naučijo previdno živeti, temveč tudi dobijo vpogled v vladarjeve skrivnosti, *arcana principum*. Psihološka razsežnost Tacitovega zgodovinopisja je še dokončno pripomogla k njegovi zmagi nad zgodovinopisci republikanske dobe.

Bodin in nova vloga zgodovine

Curionejevo pismo je bilo objavljeno leta 1574, čeprav je bilo napisano dosti prej. Nastalo je namreč v okviru novega gledanja zgodovine in njegov začetnik je bil **Jean Bodin** z delom *Methodus ad facilem historiarum cognitionem* (1566). V njegovem konceptu zgodovine je Tacit odigral pomembno vlogo, saj je po Bodinovem mnenju najbolj približal zgodovinopisje politični teoriji. Odgovorov na politična vprašanja, ki si jih je zastavljala Bodin, ni našel pri nobenem od modernih historiografov, pri antičnih pa edino pri Tacitu. Vsi ki so sledili Machiavelliju, so veliko pisali o vladarjih in o tem, kako si pridobijo oblast, premalo pa o sami državi ter skoraj ničesar o tem, kar Tacit imenuje *imperii arcana*. Ne več *principis arcana* torej, saj Bodin ni imel v mislih psihologije vladanja, temveč nek splošni zakon, ki narekuje dogajanje v državi. Psihološki dejavnik ostaja pomemben, vendar se analitično gledanje od vladarjeve osebe preusmeri na samo državo, v kateri ima vladar sicer ključno vlogo, a je kljub temu podrejen njenim mehanizmom. Na tem izrazito političnem gledanju Tacita so si mnogi tacitisti zgradili svoj *raison d'état*.¹⁹

Tacitova etika

Čas, v katerem sta delovala Muret in Bodin, je mineval v znamenju verskih vojn med protestanti in katoličani, ki so izbruhnile po dvajsetih letih neuspešnih pogajanj na tridentinskem koncilu (1542 – 63) in ki so svoj vrh dosegle v krvavi kopeli šentjernejske noči leta 1572. Istega leta je na univerzi v Ieni nizozemski humanist Joest Lips, bolj znan kot **Iustus**

¹⁸ To priznanje mu je izrekel sicer zvest ciceronianec Celio Curione v pismu *De historia legenda sententia* (1574).

¹⁹ Na Tacita se je oprl tudi v svojem delu *Les six livres de la République*, kjer je zastavil svoj koncept *suverenosti*. Za podlago je vzel monarhično ureditev in s tako znašel v nasprotju ne le z Machiavellijem, ampak tudi s Polibijem, od katerega je sicer prevzel poanto zgodovine kot učiteljice življenja, zavrgel pa je njegov ideal »mešane« ureditve, ki jo je Polibij občudoval pri Rimljanih.

Lipsius, predaval o Tacitu.²⁰ Začel je z uvodnim govorom, v katerem je opozoril na strahotne čase, ki so jim bili priča in v katerih se mu zdi za ranjeno državo najbolj primerno branje in razlaganje Tacitovih del.²¹ Tacit se mu zdi prijeten za ušesa, vendar se temu pridružuje korist, ki jo branje njegovih del prinaša človeški duši, *animi utilitas*. Lipsius je namreč pri Tacitu odkril ideal moralne pokončnosti (*constantia*), ki je bil tako blizu njegovim lastnim stoiškim načelom²² in ki odlikuje lik Tacitovega tasta v *Agrikoli* ter še nekatere redke svetle figure. Tacit je zanj *fons ipse prudentiae civilis*,²³ pri čemer *civilis prudentia* ne pomeni gole previdnosti v Alciato-vem smislu, temveč držo zunanjega človeka, ki so jo morali, če so hoteli ohraniti notranjega, razviti vsi stoiki od Seneke do Marka Avrelija, ki so kdaj delovali v javnem življenju.

IV. Tacitizem v politiki

Antimachiavelizem v času protireformacije

Bodin in Lipsius, nekoliko manj Muret, predstavljajo tisto smer tacitizma, ki je znala ceniti Tacita na tako različnih področjih, kot sta politika in etika, ne da bi mu podtikala Machiavellijeve misli. Bodin mestoma z njim polemizira in Lipsius mu priznava ostrino duha, čeprav se ne strinja z ločnico, ki jo je potegnili med politiko in moralo. V njunih delih Tacit ostaja Tacit in vsakršne primerjave so posledica dejanskih vzporednic med njima.

Drugo plat tacitizma predstavljajo spisi političnih teoretikov, ki so delovali v duhovnem ozračju protireformacije. Zanje je značilno, da v njih skoraj nikoli ne naletimo na Machiavellija, čigar podoba je bila leta 1559 sežgana, medtem ko so se njegova dela znašla na spisku prepovedanih knjig (*Index librorum prohibitorum*). Vzrok za to ni bilo nikakršno Machiavellijevo brezboštvo, ki so mu ga pogosto očitali, niti ne kakšno brezglavo sovraštvo

²⁰ Lipsius se je namreč pod Muretovim vplivom »spreobrnil« od ciceronianizma ter v letih od 1576 – 1607 poskrbel za sedem izdaj Tacita, kar mu je prineslo vzdevek *sospitator Taciti*.

²¹ »*Nihil mihi aut vobis aut in his afflictæ Reipublicæ ruinis accomodatius visum fuit, quam ut Cornelii Taciti, accuratissimi scriptoris, Annalium libros publice vobis ex hoc loco proponerem et propositos interpreterem.*« (cit. po Schellhase, *op.cit.*, str. 180)

²² Malo pred smrtjo je izšlo njegovo delo *Introduzione alla filosofia degli stoici* (1604), kjer je združil krščanska načela s stoiško filozofijo. Zanj je značilen politični pesimizem, ki v marsičem spominja na Tacita.

²³ Proemij k *Politicorum sive civilis doctrinae libri sex* (1589). (cit. po Toffanin, *op.cit.*, str. 179)

do Cerkev. Dovolj je bilo to, kar je s prostodušnostjo in natančnostjo analitika politične situacije zapisal v *Razmišljanjih*, kjer trdi, da je Cerkev odgovorna za politično razcepljenost Italije, ki je ni bila nikoli sposobna združiti pod svojo oblastjo, po drugi strani pa se ni mogla do konca ubraniti ambicijam cesarjev in kasneje posameznih mogočnejšev.²⁴ Seveda so bili časi že drugi. Po razkolu si cerkvena oblast ni mogla privoščiti tako očitnega izpodbijanja avtoritete na političnem področju in Inkvizicija je opravila svoje. Vendar ni ostalo pri tem. Z ustanovitvijo jezuitskega reda so namreč stopili na prizorišče novi varuhi cerkvene oblasti in ugleda, ki so iz Machiavellijevih spisov znali izluščiti pravila politične igre in jih navezati na novo nastalo situacijo, v kateri se je znašla Cerkev. Mnogi ugledni jezuiti tistega časa, kot na primer A. Possevino, so Machiavelliju priznavali prodornost duha, manjkala pa mu je *pietas*, drugače povedano, priznavanje cerkvene nadoblasti. In medtem ko je avtorja *Vladarja* doletela neke vrste *damnatio memoriae*, so se njegovi nauki širili pod imenom, ki je imelo tedaj veliko avtoriteto in ki se ga moderni verski problemi niso prav nič tikali. Še tako črno Tacitovo prikazovanje Tiberija ni prizadelo nikogar več, briljantna psihološka in politična analiza pa je prevzela vsakogar. Od starih je postal tako Tacit najbolj primerno čtivo za vladarje.²⁵

Vloga Machiavellija in Tacita v razvoju koncepta raison d'état

Leta 1589 je izšlo delo *Ragion di Stato* **Giovannija Botera**, pri čemer je treba takoj povedati, da je bil Botero eden tistih tacitistov, ki so Tacita dolžili, da je Machiavelli dobil od njega navdih za svoj brezbožni *raison d'état*.²⁶ Pomanjkanje *pietas*, ki so ga očitali Machiavelliju se je odražalo v odsotnosti višje sile, božje Previdnosti, ki ji mora biti pokoren vsak vladar in ki se ji mora ukloniti celo državni »prav.« Božjo voljo na zemlji razlaga in izpolnjuje Cerkev, ki je zadnja avtoriteta, na katero se mora obrniti vladar neke države. Na tem mestu se *raison d'état* spremeni v *raison d'Eglise*, pri čemer je zanimivo, da se to zgodi šele v zadnjem trenutku. Dokler se pisec ukvarja z definicijo koncepta ter našteva primere, ostaja veren učenec Machiavellijeve politične šole, v kateri je politika neizogibno vezana na zlo in kjer se državnemu interesu umakne marsikatero etično načelo. Machia-

²⁴ *Razmišljanja* I, 12.

²⁵ Muret na primer zapiše, da je toskanski vojvoda Cosimo de' Medici, mož, ki je bil ustvarjen za vladanje, z užitkom prebiral Tacitova dela (»*Homo factus ad imperandum Taciti libros in delicias habebat.*« (Muret, *Opera*, cit. po Toffanin, *op. cit.*, str. 129)

²⁶ Teh je bilo sicer manj. Tacitisti jim rečemo zato, ker so Tacita brali z Machiavellijevimi »političnimi naočniki«, če uporabimo izraz še enega tacitista, Traiana Boccalinija, ne glede na to, ali so se s tem, kar so prebrali, strinjali ali ne.

vellihev politični realizem se kaže v vsakem stavku, s katerim Botero opisuje lastnosti sposobnega vladarja.²⁷ Kljub temu se ne obotavlja udariti po njem in po Tacitu, ki mu prav tako očita nekakšen politični barbarizem, s katerim kviri krščanske vladarje. Morda je v tistih časih kdo rekel, da je imel Botero dober namen na ta način spraviti politiko z moralo, vendar pri njem razlika med dobrim in slabim vladarjem ni v (ne)etičnosti njegovih dejanj, temveč v tem, ali Cerkev ta dejanja opraviči ali ne.

Boterovo delo je močno vplivalo na številne politične mislece, ki so se trudili določiti vlogo Cerkve v državi. Tako je do podobnih spoznanj prišel tacitist **Scipione Ammirato** v svojem delu *Discorsi sopra Cornelio Tacito*, ki so zgleden primer antimakiavelistične literature. Razlika je v tem, da Ammirato Tacita občuduje, ga večkrat navaja in vidi v njem nekakšen pozitivni antipod Machiavellija, ki ga ne imenuje nikoli.²⁸ Ammiratova politična naravnost prav tako temelji na poslušnosti cerkvenim zakonom, ki so odraz vrhovnega, božjega prava. Iz istega vrelca stoiške moralne držbe, iz katerega je črpal Lipsius, se zdaj napaja Ammirato, ki mu stoiške kreposti ni težko nadomestiti s krščansko potrpežljivostjo. Zato »zlate« Tacitove besede, ki govorijo o potrpežljivosti pod tirani, primerja z naukom apostola Petra: »Služabniki, z vsem strahom se podreajte svojim gospodarjem, pa ne le dobrim in prijaznim, ampak tudi osornim.« (1 Pt 2,18)²⁹ Ammirato vidi *raison d'état* kot nek vesoljni zakon (*legge*, imenuje ga tudi *ragione*), ki uravnava skupno korist in ki so mu podrejeni vsi ostali zakoni oziroma koristi. Seveda se vesoljnost tega zakona izniči, ko se križa z načeli religije, edine sile, ki je nad njim. V skladu s temi načeli je bratomor, ki ga zagreši Romul, dejanje *contra religionem*, medtem ko se Tiberijevo ravnanje s Sejanom obravnava kot nujno potreben ukrep v dobro države. V resnici gre pri Ammiratu za veliko slabši poskus uzakonjanja nasilnih ukrepov, saj je iz njegovih primerov očitno, da je religija tista, ki se prilagaja. Botero skuša postaviti Cerkev za

²⁷ Vse to izpričuje Machiavellijevo uporabnost ne le v obdobju, v katerem je sam živel, temveč tudi v časih, ko so bile na dnevnem redu verske vojne, ki so že zdavnaj izgubile vsako versko podlago. Nobeden od vojskujočih se vladarjev se ni več prizival na papeža, ki je bil po razkolu le ena od dveh strani. V *Ragion di stato* postavlja Botero Cerkev nad te razprtije in ji s tem daje novo legitimnost.

²⁸ Svoje polemike z Machiavellijem niti ne skuša prikriti: najprej v naslovu dela, ki razkriva njegov namen razpravljati o zgodovinopiscu cesarske dobe za razliko od Machiavellija, ki je svoja *Razmišljanja* posvetil Liviju in s tem republiki. Poleg tega si rad privošči, da izrazi svoje nasprotno mnenje ravno z Machiavellijevimi besedami in tako ustvari kontrast.

²⁹ Dobil jih je seveda pri Machiavelliju: »Resnično so zlate tiste Tacitove besede, ki pravijo, da morajo ljudje spoštovati preteklost in ubogati sedanost ter si želeti dobrih vladarjev, da pa jih morajo prenašati ne glede na to, kako so prišli na oblast.« (*Razmišljanja*, III,6). Stavek se na naša na mesto v *Historijah*, IV,8: »*Marcellus ... dixit ... uleriora mirari, praesentia sequi; bonos imperatores voto expetere, qualiscumque tolerare.*«

razsodnika, ki določi mero nujnega zla v državi; Ammirato to zlo po potrebi imenuje dobro.³⁰

Tacit kot učitelj pretvarjanja

Umetnost zakrivanja misli (*dissimulatio*) je bila najljubši *topos* tacitistov. Tacitov opis Tiberijevega pretvarjanja pred senatorji so uzakonili kot pravilnik večine, ki je poglavitno sredstvo oblasti, in sicer ne le kot varnostni ukrep, temveč tudi kot nekaj, kar vzbuja v ljudeh osuplost (*stupire*).³¹ V razglabljanju o tem so tacitisti včasih res prekosili sami sebe: tako je bil Muret prepričan, da vedenje vladarjev, ki se pretvarjajo, da so boljši, kot v resnici so, lahko pripelje do tega, da resnično postanejo taki. Za Ammirata je pretvarjanje nujno potrebno, da se ohrani ugled pravičnega krščanskega vladarja, pri čemer je jasno, da ne gre le za prikrivanje misli, temveč konkretno dejanj, ki so sicer nesprejemljiva. Neki drugi italijanski učenjak, *Andrea Collodio*, je Tiberijevo vedenje, ko je na videz odklonil ponujeno mu oblast,³² utemeljil z neko mislijo iz Aristotela, ki pravi, da se spremembe v državi dogajajo zelo počasi, ker zakoni ostanejo isti tudi potem, ko so na oblasti tisti, ki so naklonjeni tem spremembam.³³ Tiberij je torej obvladal svojo ambicijo v korist države, ki bi ji prehitel prenos vse oblasti na enega utegnil škoditi. Pri tem seveda Collodio ni delal prevelike razlike med *brzdanjem* in *prikrivanjem* ambicije. Tako se je pogosto zgodilo, da je tacitiste zaneslo v neke moralno sporne zaključke, kar nikakor ni bil njihov namen. Želeli so namreč poudariti, kako pomembna je za vladarja drža, skozi katero ljudsko oko ne more prodreti do prepovedanih skrivnost (*arcana principum*).

³⁰ Sočasno so obstajala tudi povsem nasprotna mnenja; omeniti velja zadnjega pomembnejšega italijanskega tacitista Traiana Boccalinija, ki je v svojem delu *Novice s Parnasa* potegnil ostro ločnico ne le med politiko in moralo, ampak kakor v odgovor Boteru in Ammiratu tudi med zakonom države in božjimi ter človeškimi zakoni. *Raison d'état* je po njegovem »una legge utile agli Stati, ma in tutto contraria alla legge di Iddio e degli uomini.« (Centuria II; *Ragguagli di Parnaso e Pietra di paragone politico*, Scrittori d'Italia VI. Bari, 1934 (str. 290))

³¹ Tako Boccalini z očitnim namigom na tridentinski koncil opisuje Zborovanje hinavcev, kjer je veliko govora o umetnosti pretvarjanja in o krizi, v kateri se je zadnje čase znašla ta večina (imenuje jo *arte*).

³² *Annales*, I,11.

³³ *Politika* (1292 b). Avgust je imel še dobro pred očmi Cezarjevo usodo in se je z veliko previdnostjo lotil procesa centralizacije oblasti, ki je bil ob nastopu Tiberija pravzaprav že končan. Res pa je šlo tedaj prvič za potrditev novega reda, torej poenoten prenos pooblastil, ki si jih je Avgust pridobil postopoma.

V. Zaključek

Razloge, ki so pripeljali do tako izkrivljenega pogleda na Tacitovo zgodovinopisje, najdemo prvič v samem delu, zlasti v *Analih* in v opisu Tiberijeve vladavine. Ne glede na subjektivnost Tacitovega prikaza Tiberija njegovo ravnanje odraža neusmiljeno logiko, ki ni nič manj značilna za politične sisteme današnje dobe, kot svoj čas za Cesara Borgio, sirakuške tirane ali egipčanske faraone. To le izpričuje večplastnost Tacitovega zgodovinopisja. Drugi razlog pa je morda v dvojnosti oziroma razcepljenosti njegovega političnega mišljenja. Nostalgичno oziranje na zlate čase rimske republike je moralo biti boleče zanj, ki je imel še živo pred očmi »suženjstvo« rimskega naroda pod tem ali onim cesarjem. Od tod zastrost njegove misli; Tacit je *obscurus* ne le v slogu, ampak tudi v razmišljanju. Med mnenji, ki jih izrekajo njegovi liki, je težko prepoznati res njegova.³⁴ Po drugi strani pa je borba med preteklim idealom in politično resničnostjo zaznamovala tudi Machiavellija, le da je on potegnil mejo med obema. Rezultat je precejšen politični razkorak med *Vladarjem* in *Razmišljanji*, čeprav sta obe deli nastajali v istem času. To kar še najbolj povezuje Machiavellija in Tacita, je zavzetost za aktualno (angažiranost) in kot taka sta ostala vzor vsem tistim, ki so se čutili poklicane k delovanju v okviru svojega časa.

BIBLIOGRAFIJA

- BORSSELINO, Nino: *Niccolò Machiavelli*. LIL 17. Bari, 1981.
- BURCKHARDT, Jacob: *Renesančna kultura v Italiji*. Prevedel Bogomil Fatur. DZS, Ljubljana, 1963.
- CHEVALIER, J.-J.: *Storia del pensiero politico, vol. I: Dalla città-stato all'apogeo dello Stato monarchico*. Bologna, Il Mulino, 1981.
- MACHIAVELLI, Niccolò: *Politika in moralna*. Ljubljana, Slovenska matica, 1990.
- MOMIGLIANO, Arnaldo: »Tacitus and The Tacitists Tradition«; *The Classical foundations of Modern Historiography*. University of California Press. Berkley-Los Angeles-Oxford, 1990.
- SCHELLHASE, Kenneth C.: *Tacitus in the Renaissance Political Thought*. Chicago – London: University of Chicago Press, 1976.

³⁴ Več o tem gl. sir Ronald Syme: »The Political Opinions of Tacitus.« *Ten Studies in Tacitus*. Clavedon Press, Oxford, 1970. Izrazit primer je tudi zlati nauk, ki ga citira Machiavelli o potrpežljivosti pod trdimi vladarji; izreče ga namreč Marcel Eprij, eden od preganjalcev Pajta Trazeje, ki je živel v Neronovem času in ki ga Tacit predstavlja kot branik dostojanstva in svobode.

- SENNELART, M.: *Les arts de gouverner: Du »regimen« médiéval au concept de gouvernement*. Paris-Seuil, 1995.
- STACKELBERG, Jürgen von: *Tacitus in der Romania: Studien zur literarischen Rezeption des Tacitus in Italien und Frankreich*. Tübingen: Max Niemeyer, 1960.
- TOFFANIN, Giuseppe: *Machiavelli e il »Tacitismo«, la politica storica al tempo della Controriforma*. Guida editori, Napoli, 1972 (2 izdaja).

Tacite dans la littérature historiographique et politique de l'humanisme et la renaissance

Résumé

L'article ci-présent traite du phénomène appelé le tacitisme, tel qu'il a apparu au cours du XVIème siècle. Ce phénomène nous montre le célèbre historiographe d'antiquité dans son rôle d'homme politique et d'observateur de son temps. Par ce côté-là il se prête à de diverses interprétations: au XVème siècle, par exemple, il va figurer en défenseur de la liberté républicaine; au XVIème, par contre, il apparaît comme une référence assez proche de la pensée politique de Machiavel, notamment de son ouvrage capital, *Il Principe*. La Contre-Réforme qui a réussi à eclipser Machiavel a mis encore plus en relief Tacite en tant que conseiller politique des princes, en défigurant

beaucoup la vraie portée de la pensée du célèbre critique des Césars.

Naslov:

Sonja Capuder

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-mail: sonja.capuder@ff.uni-lj.si

II

PEDAGOŠKO–DIDAKTIČNI PRISPEVKI

**REFERATI Z
DIDAKTIČNEGA KOLOKVIJA**

Ljubljana, sobota, 25. novembra 2000

Organizator: Društvo za antične in humanistične študije Slovenije

Aleksandra | LATINŠČINA V OSNOVNI ŠOLI
PIRKMAJER | DANES, VČERAJ, JUTRI
SLOKAN

Danes

Osnovna šola je na prehodu iz osemletke v devetletko in na razpotju je tudi osnovnošolski pouk latinščine. Trenutno je zanj značilen, predvsem v Ljubljani, velik *številčni porast* učencev in osnovnih šol s poukom latinščine. Druga novost je, da smo lani začeli za poskusno dobo treh let uvajati v osnovno šolo učbeniški komplet *Latinščina za vsakogar*. Poleg tega je tudi že določen status latinščine v devetletki in v skladu z njim sprejet nov učni načrt.

Številčni porast

Po podatkih, ki so mi jih kot vodji *Študijske skupine za latinščino v osnovni šoli* posredovale šole za leto 2000/01, se latinščino trenutno uči 633 otrok (246, 161, 111, 115) na 15 slovenskih osnovnih šolah (gl. preglednico 1), in sicer v Ljubljani 435 (168, 132, 70, 65), v Mariboru 95 (19, 17, 20, 39) in v Murski Soboti ter Gornji Radgoni 103 (59, 12, 21, 11). V bodoče bo šol predvidoma še več (OŠ Danile Kumar, OŠ Majde Vrhovnik idr.).

Pouk latinščine žal vse pre pogosto predstavlja le sredstvo, da se zadržijo oz. pridobijo učenci, kajti na šolah je čutiti zmanjševanje števila šoloobveznih otrok in strožja merila glede menjave šolskega okoliša.

Letošnje število učencev (633) je v primerjavi z obdobjem 1976-1986, ko je bilo povprečno letno število učencev latinščine najmanjše (184), več kot trikrat večje, kar pa seveda ne zagotavlja tudi kvalitete pouka.

Razveseljivo je, da se je pouk latinščine razširil iz Ljubljane ponovno tudi v Maribor in na novo v Mursko Soboto in Gornjo Radgono. Zaželjeno bi bilo, da bi se latinščina poučevala tudi drugod, predvsem v krajih s klasično gimnazijo.

Kopičenje prevelikega števila šol z latinščino v enem samem kraju ima za posledico premajhne skupine, kar negativno vpliva na kvaliteto pouka. V letih po ukinitvi klasične gimnazije, na primer, ko je bila zavest o prednostih humanistične izobrazbe še zelo močna, je Ljubljana imela povprečno le po dva klasična 5. razreda na leto.

Preglednica 1

ime šole (v oklepaju je navedeno leto začetka pouka latinščine, kot so ga posredovala vodstva šol)	število učencev glede na leto učenja latinščine				skupno učencev
	1. leto	2. leto	3. leto	4. leto	
OŠ Prežihovega Voranca, Ljubljana (1958)	42	43	35	26	146
OŠ Toneta Čufarja, Ljubljana (1991)	19	24	16	25	84
OŠ Ledina, Ljubljana (1985)	6	8	2	2	18
OŠ Trnovo, Ljubljana (1989)	40	28	9	4	81
OŠ Mirana Jarca, Ljubljana (1970)	3	5			8
OŠ Šentvid, Ljubljana (1991)	19	10	8	8	45
OŠ Vič, Ljubljana (1990)	9	2			11
OŠ Valentina Vodnika, Ljubljana (1988)	23	12			35
OŠ Vide Pregarc, Ljubljana (2000)	7				7
OŠ bratov Polančičev, Maribor (1991)	7		8	17	32
OŠ Slave Klavore, Maribor (1991)	12	17	12	22	63
OŠ I., OŠ II., OŠ III., Murska Sobota (1995)	29	12	21	11	73
OŠ Gornja Radgona (2000)	30				30

Včeraj

Osemletka, ki je bila hkrati s 4-letno gimnazijo uzakonjena leta 1958, pouku latinščine ni prinesla nič dobrega. Medtem ko je zakon za gimnazijo še dopuščal pouk klasičnih jezikov (v 37. členu splošnega zakona o šolstvu je bilo zapisano: Posamezne gimnazije imajo lahko nalogo, da dajo tudi širše znanje iz klasičnih jezikov in poglobijo izobrazbo iz humanističnih znanosti), se je pouk latinščine v osnovni šoli ohranjal v bistvu mimo zakona (npr. v Ljubljani na OŠ Prežihovega Voranca, v Mariboru na OŠ Bojan Ilich). V naslednjih štirih desetletjih je latinščina v osnovni šoli doživela še nekaj pomembnih sprememb.

Mejniki

Leta 1962 je latinščina postala v osnovni šoli *neobvezen predmet* in leta 1975 so bili *ukinjeni latinski razredi* ter s tem tudi 8-letno učenje latinščine.

Leta 1991 je Zavod za šolstvo začel *eksperimentalni projekt Pouk latinščine v osnovni šoli*. Vodila ga je prof. Katja Pavlič Škerjanc, ki je pred tem tudi že poučevala v osnovni šoli (npr. OŠ Prežihovega Voranca, 1975). Glavni cilj projekta je bil poiskati organizacijski model, ki bi postal sistemska rešitev

in bi omogočal kvaliteten pouk ter ponovno vzpostavitev 8-letnega učenja. Hkrati naj bi prinesel tudi posodobitve na področju metodike pouka. Prvotno 4-letni projekt se je podaljšal še za 4 leta in se leta 1999 iztekel.

Izrazito negativne posledice prvih dveh ukrepov je čutiti še danes. Glede eksperimentalnega projekta¹ iz leta 1991 pa lahko rečemo, da je izpolnil zastavljene cilje (enovit organizacijski model za pouk latinščine v devetletki, posodobljen učni načrt, program nadaljevalne latinščine v gimnaziji idr.). Projekt je decentraliziral pouk latinščine in povzročil velik številčni porast učencev, kar je omogočilo večjo konkurenčnost, saj so nekatere šole dosegle dobro kvaliteto pouka, in s tem tudi začetek državnih tekmovanj iz znanja latinščine.

Za OŠ Prežihovega Voranca pa je imel projekt tudi negativne posledice, saj je šola z njim izgubila več kot 30 let trajajočo vlogo neuradnega področnega latinskega centra. Projekt namreč ni upošteval načela regionalnosti in je v Ljubljani vključeval šole, ki so praktično sosedbe: OŠ Prežihovega Voranca, OŠ Toneta Čufarja in OŠ Ledina ter nekdaj še OŠ Trnovo. Tako se v širšem središču Ljubljane v letošnjem letu uči latinščine kar 329 otrok (107, 103, 62, 57 – glede razporeditve po posameznih šolah gl. preglednico 1), torej več kot polovica vseh slovenskih učencev (633).

Preglednica 2

ukrep Zavoda za šolstvo	glavne posledice za stanje pouka v letu 2000/2001
1962 latinščina postane neobvezen predmet (1962 –)	– učenec lahko kadarkoli preneha z učenjem latinščine – ocena iz latinščine ne vpliva na splošni uspeh
1975 latinski razredi so ukinjeni (1975 –)	– ure latinščine niso del rednega urnika – pretrgana je 8-letna veriga učenja
1991 začne se eksperimentalni projekt <i>Latinskina v osnovni šoli</i> (1991–99)	– veliko povečanje števila šol s poukom latinščine – posodobitve na področju metodike

Jutri

V programu devetletke ima latinščina status *drugega, izbirnega jezika od 7. do 9. razreda*. Učenje latinščine traja največ 3 leta po 2 uri tedensko (70 ur letno) in ima maksimalen obseg 210 ur. Glede tega med šolami naj ne bi bilo izjem.

¹ Evalvacijo projekta hrani Zavod za šolstvo kot njegov nosilec.

Klasična osnovna šola?

OŠ Prežihovega Voranca ocenjuje, da obseg pouka latinščine v devetletki pomeni zmanjševanje standardov, ki jih je šola dosegla v času osemletke, torej korak nazaj. Zato je v aprilu 2000 *Ministrstvu za šolstvo* poslala predlog (avtorja: Aleksandra Pirkmajer Slokan in Marjan Gorup), da se sprejeti predmetnik za devetletno osnovno šolo modificira tako, da se njej in po potrebi tudi drugim osnovnim šolam v krajih, kjer delujejo klasične gimnazije z nadaljevalnim programom latinščine, odobri poseben *status osnovne šole s poudarkom na učenju latinščine*, kjer traja učenje latinščine 4 leta, ima minimalni skupni obseg 420 ur ter se nadgrajuje v programu klasične gimnazije s predmetom nadaljevalna latinščina.

Predlagani 4-letni program ima dva dela: *pripravljalni program* (6. razred) in *program poglobljenega poučevanja latinščine* (7., 8. in 9. razred). Oba vsebujeta predmet latinščina ter predmet antična kultura in civilizacija. Predmet *latinščina* je v obeh programih obvezen, in sicer v pripravljalnem 2 uri in pozneje 3 ure na teden. Predmet *antična kultura in civilizacija* poučuje izključno učitelj latinščine, in sicer v obeh programih po 1 uro na teden, v pripravljalnem programu kot obvezen, pozneje pa kot neobvezen predmet.

Če bo omenjeni predlog sprejet, se bo latinščina v devetletki poučevala na dva načina:

- kot drugi jezik na *številnih* osnovnih šolah (3 leta po 2 uri tedensko, skupno 210 ur)
- kot drugi jezik *na šolah s poudarkom na učenju latinščine* (4 leta po 3 ure tedensko, skupno najmanj 420 ur)

Prvi organizacijski model je zelo podoben sedanjemu, kakršen je na večini osnovnih šol, drugi pa modelu, ki je bil v veljavi pred letom 1975, a seveda le v organizacijskem smislu.

Učenci, ki bi zaključili prvi model, bi se lahko kot do zdaj vpisali skupaj z začetniki v program klasične gimnazije, učenci z zaključeno *osnovno šolo s poudarkom na učenju latinščine* pa bi se lahko *brez drugih vpisnih pogojev* vpisali v klasično gimnazijo z nadaljevalnim programom latinščine.

Urejen pouk latinščine na osnovni šoli je predpogoj za ponovno vzpostavitev 8-letne verige učenja latinščine. Predlagani model, pri katerem ne gre za elitizem, ampak izključno za *korist učencev in predmeta*, bi poleg boljše kvalitete pouka zagotovil tudi več delovnih mest za učitelje latinščine. Ob tem pa je treba seveda poudariti, da je *posebnega pomena* prav vsaka oblika pouka latinščine, naj bo skupina še tako majhna.

Na področju metodike pouka je bilo v zadnjih letih zelo veliko narejenega, na osnovi česar je bil tudi sprejet novi učni načrt. Za to so zaslužni predvsem vsi učitelji latinščine, ki se redno srečujejo na sestankih študijske skupine ter izmenjujejo izkušnje in gradiva.

Tudi *osnovna šola s poudarkom na učenju latinščine* je glede metodike povsem posodobljena. Učni načrt za predmet *latinščina* je enak novemu, sprejetemu in potrjenemu učnemu načrtu za latinščino v splošni devetletni osnovni šoli v obsegu 210 ur, obogatenu z jezikovnimi in kulturno-civilizacijskimi vsebinami. Učni načrt za predmet *antična kultura in civilizacija* pa delno temelji tudi na programu interesnih dejavnosti OŠ Prežihovega Voranca (gl. Per vias antiquas).

Zakaj je pobudnica prav OŠ Prežihovega Voranca?

OŠ Prežihovega Voranca je edina slovenska osnovna šola, kjer že desetletja kontinuirano poteka pouk latinščine. Natančneje, latinščina se v zgradbi sedanje osnovne šole poučuje že dobrih sto let, najprej v okviru klasične gimnazije (1899-1958), nato pa osnovne šole (1958–). 4-letno učenje latinščine je v 42 letih zaključilo kar 1.664 učencev (gl. preglednico 3), od katerih so mnogi nadaljevali z učenjem latinščine tudi na gimnaziji. Prvih 20 let svojega obstoja je skupaj s tedanjo Šubičevo in Bežigrasjo gimnazijo ohranjala 8-letno učenje latinščine.²

Preglednica 3

obdobje	»latinci«*	vsi osmošolci**	odstotek »latincev«
1958-1967	598	980	61%
1968-1977	425	826	52%
1978-1987	248	765	33%
1988-1997	329	811	41%
1998-1999	64	133	48%

*učenci, ki so uspešno zaključili štiriletno učenje latinščine

** samo v slovenskih oddelkih, saj v srbohrvaških ni bilo pouka latinščine

Šola je že od ustanovitve leta 1958 dalje hodila svojo pot in vsem težavam navkljub³ ohranjala pouk latinščine ter leta 1987 celo ponovno formirala latinski razred, kar je bila v veliki meri zasluga prof. Barbare Šega-Čeh, ki je na šoli poučevala od 1980 do 1988. V obdobju 1987-1998 je šoli uspelo formirati kar 16 takšnih razredov (gl. preglednico 4).

² Več o zgodovini pouka latinščine je zapisanega v Zborniku ob 100-letnici šolskega pouka v zgradbi sedanje OŠ Prežihovega Voranca, Ljubljana 1999.

³ Vselitev srbohrvaških razredov (1959), status neobveznega predmeta (1962), razpustitev latinskih razredov (1975) in posledična ukinitvev 8-letnega učenja.

Šola je vztrajala in še vztraja pri svojem starem organizacijskem modelu, namreč formiranju latinskih razredov, ki pa je v danih razmerah mogoče le, če se v 5. razred vpiše dovolj učencev z drugih šol. Žal je iz različnih vzrokov⁴ ta model v zadnjem času ponovno vse težje izvedljiv.

Preglednica 4

leto	latinski 5. razredi	drugi 5.r. z latinščino	leto	latinski 5. razredi	drugi 5.r. z latinščino
1987/88	5.a	5.b, 5.c	1994/95	5.d	5.a, 5.b, 5.c
1988/89	5.a, 5.b	5.c	1995/96	5.a	5.b, 5.c
1989/90	5.a, 5.b, 5.c		1996/97	5.c	5.a, 5.b
1990/91	5.a	5.b, 5.c	1997/98		5.a, 5.b
1991/92	5.a, 5.b	5.c, 5.d	1998/99	5.c	5.a, 5.b
1992/93	5.a, 5.b	5.c, 5.d	1999/2000		5.a, 5.b, 5.c
1993/94	5.a	5.b, 5.c	2000/01		5.a, 5.b

Ko se je po letu 1991 začelo število šol z latinščino večati, smo si zamenjali obet, da bomo z združenimi močmi dosegli nujno potrebno *tretjo tedensko uro* ter dobili *zakonsko osnovo* za formiranje latinskih razredov in s tem tudi 8-letno učenje latinščine.

OŠ Prežihovega Voranca ima še eno posebnost: v zadnjem času ure latinščine vključuje v redni urnik in nudi tudi možnost dodatnega pouka, kar je posledica notranje organiziranosti. Njena prizadevanja se odražajo predvsem v kvaliteti pouka, saj se v državnem merilu uvršča v sam vrh (gl. preglednico 5).

Preglednica 5

Prvih 6 državnih tekmovanj iz znanja latinščine se je udeležilo 298 učencev z 9 osnovnih šol, ki so dosegli naslednje rezultate:

ime šole	nad 80%*	nad 90%**	Sovretove pohvale	Sovretova priznanja
OŠ Prežihovega Voranca	50	26	32	26
OŠ Toneta Čufarja	8	2	10	1
OŠ bratov Polančičev	5		6	1
OŠ Trnovo	4	1	4	1
OŠ Ledina	3	2	3	2
OŠ Mirana Jarca	2	2		2

* število učencev, ki so dosegli več kot 80% možnih točk

** število učencev, ki so dosegli več kot 90% možnih točk

⁴ Široka ponudba pouka latinščine v Ljubljani; strožja merila glede menjave šolskega

Učitelji latinščine na OŠ Prežihovega Voranca so si ves čas prizadevali za posodobitve na področju metodike pouka. Le tri leta pred ukinitvijo latinskih razredov je izšel za tedanje čase moderen učbenik *Fundamenta Latina*, katerega prvi del je prof. Ana Šašel sestavila že v šolskem letu 1960/61, v času svojega poučevanja na OŠ Prežihovega Voranca (1958-1963). Leta 1991 sem k prvim 10 lekcijam *Fundamenta Latina I* izdelala poskusni delovni zvezek, sprva namenjen le za interno uporabo, od 1994 pa so ga uporabljale tudi druge šole.

V šolskem letu 1999/2000 smo v osnovni šoli za dobo treh let poskusno uvedli moj učbeniški komplet *Latinščina za vsakogar*, ki je bil prvotno sicer namenjen v prvi vrsti samoukom, a se glede učnih vsebin v veliki meri sklada z novim učnim načrtom. Tako delajo letošnji 7. in 8. razredi po *Fundamenta Latina I*, večina 5. in 6. razredov pa po *Latinščina za vsakogar*:

Fundamenta Latina I: 226 učencev*
Latinščina za vsakogar: 372 učencev
 Druga gradiva: 35 (OŠ Valentina Vodnika)

*Nekateri delno uporabljajo tudi *Latinščina za vsakogar*, predvsem za kulturno-civilizacijske vsebine.

OŠ Prežihovega Voranca poleg tega že od leta 1991 sistematično razvija latinske interesne dejavnosti, ki potekajo pod skupnim imenom *Per vias antiquas* (gl. *Per vias antiquas*).

Dodatno gradivo za pouk latinščine v osnovni šoli

Per vias antiquas

Pod tem imenom združujemo na OŠ Prežihovega Voranca vse latinske interesne dejavnosti, ki jih sistematično razvijamo od leta 1991. *Per vias antiquas* (v nadaljevanju PVA) smo začeli razvijati z namenom, da bi posodobili in obogatili pouk latinščine ter dodatno motivirali in nagradili zainteresirane učence. Hkrati smo tako vsaj delno nadoknadili manjkajočo tretjo tedensko uro latinščine.

Pri PVA nam že od samega začetka strokovno pomaga Narodni muzej, finančno pa Oddelek za kulturo in raziskovalno dejavnost Mestne občine Ljubljana. Glede udeležbe posameznih učencev vodimo evidenco, na podla-

okoliša; zmanjševanje števila osnovnošolcev; neobveščенost; vpisovanje v 1. in ne več v 5. razred; odpor proti menjavi razrednih skupnosti.

gi katere dobijo osmošolci potrdilo, ki ga lahko priložijo prošnji za štipendijo.

Osnovni podatki o realiziranih PVA

naslov: *Per vias antiquas*

izvajalec: OŠ Prežihovega Voranca

vodja: Aleksandra Pirkmajer Slokan, prof.

vsebinski sklop (leto začetka)	čas izvajanja	kraj izvajanja	letno število udeležencev**
Raziskovalni tabori (1991)	polejte (5-8 dni)	različne lokacije	ok. 35 (5.-8.razred)
glasilo Rustica Latina (1993)	vse leto*	šola	ok. 10* (7.-8.razred)
projekt Epigrafika (1992)	vse leto*	šola, muzeji, teren	ok. 20* (7.-8.razred)
Raziskovalne naloge (1995)	september– april	šola, muzeji, teren	ok. 3 (8. razred)
dramski krožek ((1989)1993)	vse leto*	šola	ok. 20 (6.-8.razred)
ekskurzije (1993)	pomlad (1 dan)	različne smeri	ok. 40 (6.-8.razred)

*ne enako intenzivno preko vsega leta oz. ne vsi enako intenzivno

** številka je zelo približna. PVA se udeležuje približno 1/3 vseh učencev latinščine, nekateri redno vsak teden, drugi pa le občasno. Večina se udeleži dveh ali celo več dejavnosti.

Glavni cilji:

- raziskovati
 - povezanost naše civilizacije z antično
 - prisotnost latinščine v današnjem času
 - interdisciplinarno uporabnost latinskega jezika
- širiti
 - znanje latinščine
 - splošno razgledanost
- spodbujati
 - samostojno, ustvarjalno mišljenje
 - delovno samozavest in vedoželjnost
- nagrajevati in motivirati

Rezultati dela predstavljajo uspešen prenos že obstoječega znanja, hkrati pa prinašajo tudi povsem izvirne rešitve, ki so tudi širše uporabne.

*Pregled po vsebinskih sklopih**Raziskovalni tabori*

Med PVA so najodmevnejši tabori, ki so hkrati *delavnica in vir idej za celoletno šolsko delo*. Prvi je nastal pod vplivom šolskega astronomskega tabora leta 1991. Od tedaj smo jih organizirali že 12 v skupnem trajanju 72 dni, in sicer na 5 različnih lokacijah. Skupno se jih je udeležilo 371 mladih raziskovalcev in 44 demonstratorjev-gimnazijcev (klasični program), naših nekdanjih učencev.

Program raziskovalnih taborov predvideva na dan najmanj 4 šolske ure jezikovnega dela in prav toliko kulturno-civilizacijskega. Tako se vsak udeleženec ukvarja z vsebinami, povezanimi z latinščino in antiko, v povprečju 35 ur več kot učenec, ki se tabora ne udeleži, kar je *polovica celoletnega števila ur*, namenjenega latinščini v osnovni šoli.

čas izvajanja	kraj izvajanja in število udeležencev ¹
I. 17. 9. – 21. 9. 1991 (5 dni)	Ilova Gora (opuščena šola) 38, 2, 3
II. 30. 6. – 4. 7. 1992 (5 dni)	Ilova Gora (opuščena šola) 32, 1, 3
III. 15. 9. – 19. 9. 1992 (5 dni)	Ilova Gora (opuščena šola) 37, 2, 2
IV. 6. 7. – 10. 7. 1993 (5 dni)	Ilova Gora (opuščena šola) 26, 2, 2
V. 14. 9. – 18. 9. 1993 (5 dni)	Ilova Gora (opuščena šola) 26, 3, 2
VI. 26. 6. – 1. 7. 1994 (6 dni)	Planina pod Golico (Dom pri Fencu) 39, 3, 3
VII. 27. 6. – 2. 7. 1995 (6 dni)	Zgornje Jezersko (Pension Valerija) 28, 8, 2
VIII. 24. 6. – 30. 6. 1996 (7 dni)	Zgornje Jezersko (Pension Valerija) 31, 5, 2
IX. 22. 6. – 28. 6. 1997 (7 dni)	Krašči na Goričkem (Ferencovi) 27, 3, 3
X. 19. 6. – 26. 6. 1998 (8 dni)	Krašči na Goričkem (Ferencovi) 24, 7, 2
XI. 28. 6. – 3. 7. 1999 (6 dni)	Sevno na Trški gori (Kmetijska šola Grm) 34, 2, 2
XII. 26. 6. – 2. 7. 2000 (7 dni)	Krašči na Goričkem (Ferencovi) 29, 6, 2
skupno: 72 dni	5 lokacij 371*, 44**, 28***

¹ mladi raziskovalci, demonstratorji, mentorji

*I. in V. : 7.-8. razred; II., IV. VI. in X.: 6.-8. razred; ostali tabori: 5.-8. razred; razen zelo redkih izjem (npr. IV. tabor) vsi učenci OŠ Prežihovega Voranca

** srednješolci (klasični program), vsi nekdanji učenci OŠ Prežihovega Voranca

*** vsi delavci OŠ Prežihovega Voranca; pomagali so jim številni gostujoči predavatelji

Program dela je izrazito interdisciplinaren.

Sestavljajo ga 3 vsebinski sklopi:

- jezikovne vsebine
- kulturno-civilizacijske vsebine
- rekreacija in družabno življenje

Jezikovne vsebine so razporejene v 3 težavnostne stopnje. Delo poteka v delovnih skupinah, ki jih sestavljajo 3 ali 4 raziskovalci in demonstrator, ter obsega *prevajanje* (individualno delo) vsebinsko zaključenih latinskih besedil in *projektno delo* (skupinsko delo), npr. latinščina v naravoslovju, latinske besede v našem vsakdanjem življenju, napisi na kamnitih spomenikih, grški alfabet idr.

Kulturno-civilizacijske vsebine obsegajo vsebine, povezane z latinščino in antično civilizacijo ter spoznavanje novega okolja. Delo poteka v interesnih skupinah: *dramska, glasbena, likovna in novinarska delavnica*. Druge oblike dela predstavljajo strokovno vodeni *ogledi* naravnih in kulturnih znamenitosti, *pogovori* z domačini in *srečanja* z gostujočimi predavatelji.

V *tretji sklop* sodijo pohodi, športne igre, sprehodi, kvizi, natečaji, nastopi idr. Natečaj za najboljše insigne, veliki nagradni kviz, zaključna prireditev, orientacijski pohod idr. so postali že tradicionalni sestavni deli tabora.

Načrti

Izdelujemo triletni program latinskih raziskovalnih taborov, ki se bodo ciklično ponavljali na treh lokacijah. Dve sta že izbrani (Zgornje Jezersko in Krašci na Goričkem), za tretjo pa se šele odločamo (predvidoma Dolenjska ali Kras). Triletni cikel bomo tudi formalno vključili v našo šolsko ponudbo. Temelji na naslednjih izkušnjah:

- najprimernejši čas tabora: proti koncu šolskega leta
- najprimernejše trajanje: 7 dni
- kraj: lokacija mora zagotavljati čim večjo varnost otrok, dobre bivalne, delovne in rekreativne pogoje ter možnost številnih ogledov
- najprimernejša struktura udeležencev: 24 mladih raziskovalcev (5.-8. razred), 6 demonstratorjev (gimnazijci-klasični program, nekdanji mladi raziskovalci), 2 ali 3 šolski mentorji ter gostujoči predavatelji
- pogoj za udeležbo: uspešno delo in primerno obnašanje med šolskim letom
- možnost nagrade: učenci 8. razredov lahko sodelujejo kot pomožni demonstratorji
- način dela: kot doslej
- cilji: kot doslej

Dramsko-recitacijski krožek

Pred letom 1991 smo imeli eno samo prireditev, ki jo lahko primerjamo z današnjimi interesnimi dejavnostmi, in sicer recital osnovnošolcev

ob 80-letnici prof. Silvestra Koprive (1989). Dramsko-recitacijski krožek se je razvil šele iz dramske delavnice na 3. taboru.

Prvo leto je bil izredno aktiven. Pripravil je celovečerno prireditev, ki je bila uprizorjena v šolski dvorani 12. in 13. maja 1993 (Cezarjev umorskeč v latinščini, NPQR (Nero populusque Romanus)-skeč v latinščini, Olympus-skeč v angleščini; Aulularia-okrajšana slovenska priredba). Avtorji vseh 3 skečev in priredbe Plavtove komedije so bili učenci sami. Njihove skeče so delno prirejene uprizarjali tudi mlajši učenci.

Pozneje smo pripravili še dve samostojni prireditvi: maja 1998 (recitacije slovenskih pesmi v latinskem prevodu prof. S. Koprive) in marca 2000, ko je sodelovalo kar 40 učencev.

Sicer pa učenci nastopijo s posameznimi točkami vsaj enkrat letno, največkrat v šolski dvorani, izjemoma pa tudi drugod (Epicenter DZS, KIC Križanke, CD, arheološki park) in redno sodelujejo na šolskih kulturnih prireditvah.

Način dela je sproščen, omogoča improvizacijo in spodbuja kreativnost. Sodelujejo lahko vsi, ki jih veseli nastopanje ali priprava nastopov.

Avtorji ali soavtorji večine skečev, dialogov in pantomim so učenci. Teme se sicer pogosto ponavljajo, a priredbe in izvajalci so vsako leto drugi.

Rustica Latina

Prva številka je bila predstavljena na latinski prireditvi v šolski dvorani maja 1993 in je hkrati predstavljala gledališki list. Njen osnutek je nastal na 3. taboru na dolenskem podeželju, od koder tudi njeno ime. Nato je vsako leto sledila po ena številka. Sprva smo glasila fotokopirali in spenjali sami, za 7. številko pa smo dobili sponzorja in smo jo tiskali.

Rustica Latina je bila prvotno le taborsko glasilo, pozneje pa se je vsebinsko obogatila. Vsebuje intervjuje, zgodovinske in domišljjske spise, taborski dnevnik, novice ter razvedrilno rubriko.

Uredniški odbor sestavljajo predvsem učenci 8. razredov.

Raziskovalne naloge

Povod za prvo projektno nalogo je bil razpis Mestnega muzeja Ljubljana leta 1994, ki je hkrati določal tudi naslov, vzrok pa so bile takrat že nekajletne izkušnje z raziskovalnimi tabori. Enako je bilo z drugo projektno nalogo, ki je bila pozneje tudi nagrajena. Z obema nalogama smo se vključili v projekt Mestne občine Ljubljana *Zaupajmo v lastno ustvarjalnost*, kjer od tedaj dalje vsako leto sodelujemo vsaj z eno raziskovalno nalogo.

naslov	avtorji*	leto	pohvala, nagrada
1. Sodobna Ljubljana in Emona (projektna naloga)	12	1994/95	
2. Arheološki spomeniki na fasadah ljubljskih hiš (projektna naloga)	20	1995/96	nagrajena naloga
3. Med antičnimi latinskimi napisi v lapidariju Narodnega muzeja	3	1996/97	**
4. Lapidarij Narodnega muzeja včeraj, danes in jutri	3	1996/97	nagrajena naloga
5. Likovna podoba antičnih kamnitih spomenikov v lapidariju NM	3	1997/98	**
6. Lapidarij za osnovnošolce	3	1998/99	pohvaljena naloga
7. Naših prvih deset latinskih raziskovalnih taborov	3	1998/99	
8. Latinščina naša vsakdanja	3	1999/00	nagrajena naloga nagrajen poster
9. Emona v ljubljanskem tlaku (naloga v nastajanju)	1	2000/01	

* učenci 8. razreda, pri 2. nalogi pa tudi 7. razreda

**interno nagrajena z enodnevnim izletom v Gardaland

Potek raziskovalnega dela :

- izdelava delovnega načrta
- pregled literature
- opredelitev predmeta raziskave*
- določitev hipoteze**
- izbor metod dela
- zbiranje podatkov
- analiza zbranih podatkov
- dokaz hipoteze in zaključek

Sledijo tehnična izvedba, oddaja povzetka, izdelava posterja, šolska predstavitev in zagovor naloge.

Latinščina kot *izrazito interdisciplinaren predmet* nudi nešteto možnosti za raziskovalno delo.

K raziskovalnemu delu je smiselno pritegniti predvsem učence 8. razreda, ki so učno uspešni in jih veseli odkrivanje novega. Izdelava raziskovalne naloge terja veliko ur dodatnega dela tako od mladih raziskovalcev kot od mentorja, saj morajo biti v osnovni šoli *usi koraki raziskave vodeni*.

Rezultati dela so večinoma izvirni in širše uporabni.

naloga	*predmet raziskave	**hipoteza
1.	življenje v Emoni	Sodobno in antično življenje imata veliko skupnega
2.	kamniti spomeniki na stolnici in semenišču	Prvi ljubljanski lapidarij ni dobro predstavljen
3.	izbor napisov (poklici, V.S.L.M., napake)	Ignoti nulla cupido
4.	prenova lapidarija Narodnega muzeja	Pomemben je način predstavitev spomenikov
5.	izbor spomenikov glede na likovno podobo	Likovna podoba ima sporočilno moč
6.	rimski spomeniki v očeh osnovnošolca	Z vodičem vidiš več
7.	latinski raziskovalni tabori	Tabori-vir in delavnica idej za celoletno šolsko delo
8.	latinske besede v našem vsakdanu	Latinščina je del našega vsakdana
9.	emonski ostanki v ljubljanskem tlaku	Označevanje tlorisa ni najprimernejša rešitev

Projekt Epigrafika

Epigrafska dejavnost je med vsemi morda najpomembnejša za obogatitev kulturno-civilizacijskih vsebin pri rednem pouku. Napis na antičnih spomenikih so *edino latinsko antično besedilo, ki je učencem dosegljivo v originalu*. Iz tega smo izhajali, ko smo se leta 1992 odločili za projekt Epigrafika. Poleg tega je Narodni muzej Slovenije blizu naše šole in njegovi uslužbenici nas vedno prijazno sprejmejo. Pri epigrafski dejavnosti nam je veliko pomagala dr. Marjeta Šašel Kos kot zunanja mentorica.

Končni cilj projekta je izdelava osnovnošolskega vodnika po lapidariju Narodnega muzeja Slovenije. Vodnik z delovnim naslovom *Lapidarij za osnovnošolce* predstavlja zbirko delovnih listov in v letošnjem letu že začne dobivati svojo končno podobo ter bo predvidoma prvi takšen vodnik v Sloveniji.

Projekt Epigrafika se prepleta tudi z vsebinami *raziskovalnih taborov*. Poleg tega so bile kar 4 od 9 projektnih oz. raziskovalnih nalog s področja epigrafike, ena pa je govorila o razvoju lapidarija. V obdobju od 1995 do 1998 sta se torej področji epigrafike in *raziskovalnih nalog* začasno združili. Učenci, vključeni v epigrafsko dejavnost, so pomagali avtorjem raziskovalnih nalog z risanjem kamnitih spomenikov, izpolnjevanjem delovnih listov, anket idr. Pred letom 1995 pa je projekt potekal samostojno in spet se je osamosvojil po letu 1998.

Program dela obsega poleg spoznavanja epigrafskih osnov, vsebinske in oblikovne razlage napisov, sestavljanja in izpolnjevanja delovnih listov tudi *risanje kamnitih spomenikov*, predavanja, ogled diapozitivov ter *ogled drugih lapidarijev* v muzejih in na prostem.

Epigrafski krožek je pripravil že dve razstavi risb kamnitih spomenikov z latinskimi napisi in njihovimi prevodi v slovenščino:

- Epigrafska razstava v lapidariju Narodnega muzeja, junij-oktober 1995
- Epigrafska razstava ob 100-letnici šole, november 1999

Strokovne ekskurzije

Udeleženci PVA se lahko enkrat letno udeležijo enodnevnega strokovnega izleta, seveda opremljeni z delovnimi listi. Do zdaj smo – delno z denarno pomočjo Mestne občine Ljubljana – organizirali naslednje izlete:

- Miramare, Akvileja, Gradež, junij 1994
- Po rimski cesti (Lanišče, Hrušica, Ajdovščina), Kostanjevica, maj 1995
- Ptuj z mitreji, april 1996
- Pula, maj 1997
- Mokrice in Zagreb, oktober 1997
- Miramare, Akvileja, Gradež, april 1999
- Benetke, april 2000

Če naštetim ekskurzijam prištejemo še izlete *taborskega programa*, je očitno, da udeleženci PVA spoznajo resnično tudi velik del Slovenije:

tabor	izleti z ogledi
I.-V.	izlet po Rimski cesti, Raščica, Muljava, Stična, Grosuplje, Taborska jama, izvir Krke
VI.	Vrba, vas Planina, Golica
VII.-VIII.	Jenkova kasarna (latinski napisi), sv. Ožbolt, Bled, Radovljica, Kropa, partizanska bolnica Krtina, Češka koč, slap Čedca, V. Grintavec
IX.-X.	
XII.	Šempeter, Žiče, Celje, Rifnik, Lendava, Murska Sobota, Radenci, Maribor, Ptuj, Ptujška gora, Štatenberg, Dobrna, Grad, Selo, Bogojina, Veržej, Filovci, Ledavsko jezero, Lisičja pot
XI.	Sevnica, Ajdovski gradec, Krško, Drnovo, Trška gora, Novo mesto, Otočec, Muljava, izvir Krke

In tu so še *nagradni izleti*, namenjeni učencem za posebne dosežke, npr. dobro izdelano raziskovalno nalogo: Padova in Vicenza (oktober 1996), Gardaland (junij 1997), München (2 dni)* (junij 1997), Gardaland (maj 1998), Verona in Gardaland (2 dni)* (maj 2000).

*izlet je organizirala Mestna občina Ljubljana.

Pregled interesnih dejavnosti OŠ Prežihovega Voranca naj služi predvsem kot *spodbuda* šolam, naj tudi same začnejo oz. nadaljujejo s svojimi interesnimi dejavnostmi, in kot *osnova za medsebojno izmenjavo izkušenj*.

Vsaka šola ima svojo specifikko in pri interesnih dejavnostih ne more biti enega samega, skupnega modela. Poleg tega na šolah, kjer ni veliko učencev latinščine, interesne dejavnosti težko zaživijo.

Predvsem si želimo, da bi naše dosedanje izkušnje lahko služile za bogatitev kulturno-civilizacijskih vsebin v programu *osnovne šole s poudarkom na učenju latinščine* (ki jo lahko poimenujemo tudi »klasična osnovna šola« ali »področni latinski center« ali »magnetna šola za latinščino«, saj je važna vsebina in ne ime).

Večina naštetih interesnih dejavnosti se bo namreč uspešno razvijala le na takšni šoli, kjer bo poučevalo več učiteljev latinščine, ki bodo lahko hkrati tudi mentorji zainteresiranim učencem. Interesne dejavnosti namreč zahtevajo ne le znanje in dober program, ampak tudi *veliko časa*. So pa hkrati nepogrešljiv sestavni del programa *sodobne osnovne šole*, o tem ni dvoma.

Naslov:

Aleksandra Pirkmajer Slokan

OŠ Prežihovega Voranca

Prežihova ulica 8

SI-1000 Ljubljana

e-mail: pirkmajer.s@siol.net

Katarina
KLAKOČAR
ZAGER

POUK GRŠČINE V
NEMATURITETNEM MODELU

Grščino poučujem v 3. letniku in sicer 9 dijakov, ki so si jo izbrali v okviru izbirnih predmetov. Pouk grščine je omejen na dve uri tedensko, kar pomeni 70 ur v celem šolskem letu. Govorimo torej o skrajšani verziji programa za pouk grščine: dve uri v 3. letniku in mogoče! dve uri v 4. letniku, pri čemer je potrebno upoštevati dejstvo, da se večina dijakov v zadnjem letniku raje odloči za tisti predmet, ki ga bodo opravljali pri maturi. Najverjetneje bo naš program obsegal tako le 70 ur.

Tu se zastavlja vprašanje, kaj je dijakom mogoče ponuditi v tako kratkem in omejenem času, da bi vendarle lahko kar najbolje spoznali lepoto še drugega klasičnega jezika (latinščine se učijo vsa štiri leta).

Zame osebno je prva izkušnja poučevanja grškega jezika zelo zanimiva, zlasti še, ko jo primerjam s poukom nemščine. Res imam ur nemščine bistveno več, vendar mi priprava nanje vzame manj časa, saj je to jezik, ki ga mi vsi lahko pogosteje slišimo in prihajamo z njim v stik. Pri grščini te možnosti seveda ni. Na vsako posamezno uro grščine se moram bistveno bolj intenzivno pripraviti, da ne bi ura morebiti izzvenela preveč suhoparno in bi bila le slovnično nasičena.

Prvo, kar sem izvedela od dijakov, je bil podatek, da so se odločili za pouk grščine, ker naj bi tu predvsem spoznavali grško mitologijo. Žal pa program ne vključuje 70 ur seznanjanja z grškimi bogovi in junaki in njihovimi vsemogočimi dogodivščinami. Drobce tega seveda lahko zelo domiselno vključimo v posamezno uro kot popestritev.

Pred začetkom šolskega leta sem se posvetovala z dr. Babičem, kako bi oblikovala učni načrt za to našo skrajšano verzijo grščine, da bi učenci vendarle dobili tudi nekaj konkretnega jezikovnega znanja.

V Sloveniji se za pouk grščine uporablja nemški oz. avstrijski učbenik *Κάθηραρος*, ki sta ga strokovno pregledala dr. Babič in mag. Senegačnik. V celoti obsega 59 lekcij, kar je neskončno več od tistega, kar bi uspeli predelati z dijaki v programu dveh ur tedensko v dveh letih (140 ur v dveh letih). Tako sva se z dr. Babičem dogovorila, da bi bilo v dveh letih smiselno predelati približno 30 lekcij. Eni lekciji se tako lahko posvečamo pet šolskih ur. Omenila pa sem že, da bodo ti dijaki drugo leto namesto grščine najverjetneje izbrali maturitetne predmete.

Ostane nam 70 ur, kar pomeni približno 14 lekcij. V tem primeru se izkaže, da učbenik *Κάθηραρος* ni ravno najbolj primeren, je pa edini in se moramo torej zadovoljiti z njim. Snovi je v vsaki posamezni lekciji več kot za pet ur, zato se pri razlagi slovničnih struktur omejujem na najbolj bistvene stvari, daleč od ne vem kakšnih izjem in podrobnosti, ker smo se odločili za načelo, da je bolje, da učenci v tem letu spoznajo več stvari in te bolj površno, kot da bi izjemno natančno spoznali (in se seveda tudi naučili) le peščico slovničnih struktur.

10 ur (to časovno ustreza dvema lekcijama) sem na začetku leta posvetila seznanjanju dijakov s kulturno-civilizacijskimi dosežki Starih Grkov.

Edino smiselno se mi zdi, da dijaki spoznajo nek grob okvir zgodovine grškega jezika, ki dejansko je jezikovni fenomen, saj se pisni dokumenti pojavljajo kontinuirano skozi dobo 3000 let. Prav je, da spoznajo glavne grške dialekte, čeprav je jasno, da bodo v tem letu uspeli spoznati le značilnosti atiščine (in še teh seveda zelo malo).

Prav tako je pomembno, da se seznanijo s časovnimi okvirji grške civilizacije, da dobijo neko določeno predstavo o tem, kdaj so se odvijali najpomembnejši dogodki v grški zgodovini.

Poleg tega sem jih kratko seznanila s pregledom grške književnosti. Tu bi rada poudarila, da sem vse dijake dejavno vključila v našete teme in da bo vsak izdelal v šolskem letu dva referata. Enega npr. s področja arhitekture, gospodarskega življenja, športa, religije..., odvisno pač od njihovega lastnega zanimanja. Drugi referat pa bo obsegal področje književnosti. Vsak dijak bo prebral, v prevodu seveda, odlomek iz dela antičnega grškega avtorja. Predstavil bo vsebino odlomka, literarno zvrst in samega avtorja. S tem bodo tudi povsem konkretno spoznavali originalna dela velikih grških ustvarjalcev in moje predavanje o grški književnosti bo po mojem mnenju lahko dobilo povsem dejanske temelje.

Po teh uvodnih urah smo se lotili opismenjevanja, kar sem si predstavljala lažje, kot je dejansko bilo. Nekaj grških črk dijaki seveda že poznajo z drugih področij znanosti (matematika, fizika), večine pa ne, zato to zahteva od njih precej dela in vaje doma, a ker so v skupini dijaki, ki so se na podlagi lastnega zanimanja odločili za grščino, so pisavo hitro osvojili.

Drugачna je zgodba z branjem grške pisave. Temu poglavju je potrebno nameniti kar precej časa, še zlasti, ker sem odkrila, kaj predstavlja najtrši oreh mojim dijakom. Tudi drugi kolegi, ki so se že ukvarjali s poučevanjem grščine, so potrdili mojo ugotovitev: naglaševanje.

Čeprav je beseda točno opremljena z naglasnim znamenjem, dijakom enostavno ne uspe prebrati besede tako, kot je treba.

Šele ko jih posebej opozorim, kje stoji naglas, dosežemo zaželjeno.

Včasih sama preberem besedo tako, da jo naglasim na različnih mestih. Dijaki nato sami ugotovijo, kakšna je pravilna zvočna podoba besede.

ἄνθρωπος ἀνθρῶπος ἀνθρωπός

Zanimivo je bilo opazovati težavo, ko smo se ukvarjali z deklinacijo samostalnikov. Spoznali smo posamostaljeni pridevnik ὁ σοφός, ki je naglašen na zadnjem samoglasniku. Samostalnika ὁ φίλος in ὁ νόμος sta naglašena na predzadnjem, vendar so dijaki velikokrat izgovorili narobe: φιλός, νομός (in ne samo v nominativu, tudi v ostalih sklonih). V primeru samostalnika ὁ οὐρανός je bila slika nekoliko drugačna. Človek bi pričakoval, da bodo besedo pravilno naglašali na koncu, kot so to počeli v prvem primeru, in to bi bilo tudi prav. Toda tokrat so besedo naglasili οὐράνος, domnevam da zato, ker jim je iz kemije poznan uran, torej naglas na a. Podobno kot v prvem primeru je bilo tudi pri samostalnikih ženskega spola: najprej ἡ ψυχή, nato so tudi ἡ μάχη preoblikovali v ἡ μαχή.

Druga težava je pri pisanju pridiha pri samoglasnikih in diftongih na začetku besede. Nanje pogosto pozabijo. Pri tem jim povem, da zdaj pač ne vem, ali se beseda izgovori kot »anthropos« ali »hanthropos«, in sami ugotovijo, kaj manjka.

Še težje si dijaki zapomnijo, kdaj se pojavlja katero od treh naglasnih znamenj.

Glavna pravila so si uspeli nekako zapomniti, ostalo, sem prepričana, pa bodo osvojili tekom leta. Osebnostno se mi ne zdi najbolj pomembno to, da bi mesec dni vztrajala le pri pravilih pravilnega zapisovanja naglasov, saj je moj namen, da bodo dijaki nekoč znali prebrati kakšen enostaven grški sestavek, morda samo kakšen posamezen stavek in ne, da bodo pisali pisma v grščini.

Preden začnemo z obravnavo 1. lekcije, je zelo primerno, da dijaki spoznajo čimveč grških besed, ki se kot tujke uporabljajo tudi v slovenskem jeziku:

κόσμος, σύμβολον, στάδιον, πρᾶξις, φίλος, σοφία, φόβος, τέχνη, πλανήτης, ὕδωρ,

νάρκισσος, ἀριστοκρατία, γεωμετρία, ἔργον, διάλογος...

Razložimo pomen besed, kot so npr. biologija, psihologija, geografija, astronomija...

S tem se njihov besedni zaklad zelo enostavno in zelo hitro poveča z nič na 10 – 20 grških besed.

Na pojav grških tujk opozorim vedno, kadar naletimo na besedo, ki jo dijaki v določeni povezavi poznajo tudi v slovenščini (in tudi v nemščini).

Pri obravnavi 2. ali o-deklinacije tipa τὸ δένδρον (neutra) sem jih pri samostalniku τὸ φυτόν (rastlina) opozorila na izraze fitogeografija, fito-medicina.

Pri skrajšanem programu grščine je težava ravno v krčenju snovi in omejevanju na poglobitvo. Ena teh težav je vsekakor obseg besednega zaklada. V začetku gradimo na besedah, katerih pomen že poznamo iz slovenščine, dodamo pa vsako uro še nekaj novih, dijakom neznanih besed.

Tako smo v 1. in 2. lekciji spoznali 2. ali o-deklinacijo tipa ὁ φίλος in τὸ δένδρον ter 1. ali a-deklinacijo tipa ἡ ψυχή. Pri vsaki skupini spoznamo približno pet samostalnikov poleg tistih, ki so jim že znani (m. sp. ξένος, βίος, κόσμος; sr. sp. ἔργον, ζῶον; ž. sp. νίκη, τέχνη...). Podobno je z glagoli. Dijaki so se naučili spregati glagole na –ω in spoznali smo jih sedem. S temi besedami delamo različne vaje, da si jih učenci lažje zapomnijo.

Naslednji problem so ravno vaje. V učbeniku jih je zelo malo, zato se moram zanesti na svojo izvirnost, res pa je, da mi je delo sedaj olajšal delovni zvezek Κάνθαρος, ki ga je priredil in poslovenil dr. Babič.

Kljub temu mislim iz lastnih izkušenj, da se znanje tujega jezika (klasičnega ali modernega) najbolje pridobiva in obnavlja s prevodi iz slovenščine v tuje jezike. Tu je namreč zajeto vse znanje, slovnične strukture in besedni zaklad, zato moji dijaki veliko prevajajo (resda enostavne stavke na začetku), definirajo posamezne slovnične strukture, pretvarjajo iz množine v ednino in obratno. Pri tem moram poudariti, da zelo hitro napredujejo in osvajajo nova znanja, je pa res, da pri slovnici kakšnih posebnih težav še ne more biti, ker je snov na začetku dokaj enostavna. Še posebej hitro osvojijo strukture, ki jih poznajo tudi iz latinščine.

Vsa pravila napišem na tablo, vse spregatvene in sklanjatvene vzorce, saj učbenik ne nudi nobenih tovrstnih razpredelnic. Včasih si pomagam tudi z avstrijskim učbenikom Einführung in die griechische Sprache, ki pa služi zgolj kot dopolnilo s svojimi teksti, vajami in preglednicami. Posebno so v njem dobrodošli v vsaki lekciji po težavnostni stopnji zbrani pregovori, ki popestrijo snov in mi omogočajo krajši preskok v najrazličnejše teme.

Primer 1: Pri obravnavi 2. deklinacije tipa δένδρον smo spoznali tudi samostalnik τὸ δῶρον (darilo) in učencem sem povedala rek ἐχθρῶν ἄδωρα δῶρα in od kod izhaja pomen tega, namreč da darila sovražnikov niso nobena darila.

Primer 2: V 2. lekciji najdemo v obravnavanem besedilu štiri stavke, kjer je glagol izpuščen. Skupaj ugotovljamo, kje se tudi v slovenščini pojavljajo takšni primeri. To nas pripelje do pregovorov in kot dodatni primer si ogledamo tudi grški pregovor ἐν οἴνω ἀλήθεια. Dijake postopoma vodim do tiste stopnje, ko znajo sami razvozlati pomen stavka:

- ἐν že poznajo in vedo, da pomeni »v«;
- ugotovijo, kako se οἴνω glasi v nominativu ednine > οἶνος;
- omenim jim črko digama (Ϝ) in njeno izgovorjavo > Ϝοῖνος;
- razložim jim, da so Grki diftong οι kasneje izgovarjali kot »i« in tako sami ugotovijo, da je nastala glasovna podoba besede »vinos«, ki je etimološko sorodna latinski besedi vinum in slovenski vino;
- iz besed »v vinu« razberejo, da ἀλήθεια najbrž pomeni »resnica«.

Takšen preskok omogoča torej na eni strani obravnavo slovnice, na drugi pa tudi branje originalnih besedil iz učbenika, ki so v začetku pred-

vsem filozofskega značaja, vendar lahko tako svoje dijake seznanjam tudi s tem področjem grškega duha. Nasploh se trudim, da bi ob vsaki najmanjši priložnosti (beri grški besedi) izkoristila asociacijo za popestritev učne ure.

Primer 3: Pri pridevniku *καλός* sem jim na tablo napisala obliko *τῆ καλλίστη* (poleg tega smo ravno obravnavali a-deklinacijo) in jim povedala o »jabolku spora« med grškimi boginjami in posledicah tega dogodka.

Primer 4: Ob besedi *φόβος* smo poskusili najti kar največ različnih fobij, nato pa sem jim pokazala tudi celoten seznam le-teh iz Cambridgeovega Podatkovnika. Posamezne fobije smo razčlenili z grškimi besedami: arahnofobija (*ἀράχνη*), anemofobija (*ἄνεμος*), talasofobija (*θάλασσα*), pirofobija (*πῦρ*), tanatofobija (*θάνατος*), nekrofobija (*νεκρός*), hidrofobija (*ὕδωρ*)...

Primer 5: V besedilu 2. lekcije smo naleteli na samostalnika *ὁ ἥλιος* in *ἡ σελήνη*. Dijakom sem razložila njuno povezavo z grško mitologijo (bog sonca in boginja meseca), nato pa smo si pogledali še najpomembnejše grške bogove.

Primer 6: Pri glagolu *φέρω* se kar sama ponuja fraza *Γλαῦκα εἰς Ἀθήνας* (*φέρεις*). Frazo samo prevedem, nato pa poskusimo poiskati njen pomen in ga podkrepiti z ustreznim kontekstom. Povem jim tudi nemško različico: Eule nach Athen tragen. Na koncu poiščemo tudi ustrezno frazo v slovenščini: *nositi drva v gozd*.

Podobnih primerov bi lahko našli še veliko več. Dejstvo je, da bi bili brez takšnih stvari ob zahtevanem tempu (5 ur za eno lekcijo ob vseh slovnicih zadevah, ki jih posamezna enota obravnava) kaj kmalu lahko povsem nasičeni s slovnico. Tako pa program 70 ur zahteva od dijakov, da znajo po enem letu učenja grščine naslednje:

- aktivni indikativ in imperativ prezenta tematne konjugacije
- aktivni imperfekt tematne konjugacije
- medio-pasivni indikativ in imperativ prezenta
- medio-pasivni imperfekt
- indikativ in imperativ prezenta glagola *εἰμί*
- aktivni in medio-pasivni particip prezenta
- 1. ali a-deklinacija
- 2. ali o-deklinacija
- 3. ali konzonantna deklinacija (osnove na gutural tipa *φύλαξ*, na nazal tipa *κύων*, na likvido tipa *ῥήτωρ* in na dental tipa *πρᾶγμα*)
- adjektivi a- in o-deklinacije in pravilno stopnjevanje
- osebni in oziralni zaimki
- konstrukcija akuzativ z infinitivom, nominativ z infinitivom in dativus possessoris
- uporaba predlogov *ἐν*, *ἐκ*, *περί*, *ἐπί*, *πρός*
- funkcije genetiva, dativa in akuzativa

Prvi vtisi in prve izkušnje so skoraj preveč obetavni in nepričakovani. Morda imam samo srečo s skupino dijakov. Verjetno bi bilo vse drugače, če bi se dijaki morali učiti grščine ali če bi bili mlajši, toda o tem bi lahko več povedala s področja nemščine in kako velika je razlika med 1. in 2. letnikom na isti začetni stopnji. A to je že druga zgodba.

Naslov:

Katarina Klakočar Zager

Gimnazija Poljane

Strossmayerjeva ulica 1

SI-1000 Ljubljana

e-mail: dj.jure@siol.net

Matej HRIBERŠEK | STAREJŠI SLOVENSKI UČBENIKI ZA LATINŠČINO

Ko se je v zadnjih desetih letih ponovno začelo intenzivnejše ukvarjanje z antiko in klasičnimi jeziki, ko so ti jeziki spet našli pot v šole, ko so se uvajali poskusni oddelki in oblikovali učni programi, se je med vprašanji, povezanimi z vsem naštetim, pojavilo tudi vprašanje uvedbe novega učbenika. Tega se nekateri med vami dobro spomnijo, saj so bili pri tam aktivno udeleženi. To je pomenilo zaton *Južnič-Koprivove vadnice* in vseh treh delov učbenika *Fundamenta Latina* Ane Šašel, ki so bili s svojim tradicionalnim pristopom do poučevanja zaradi vse bolj prodirajočih načel modernih pedagoško-didaktičnih pristopov potisnjeni v ozadje. S tem ne želim razvrednotiti pomena teh učbenikov; daleč od tega, saj so še vedno dragoceno učno pomagalo, sploh pa se je ob njih oblikovalo dosti generacij dobrih latinistov.

In prav ob tem vprašanju, ob vprašanju učnega gradiva, se mi je zastavilo vprašanje slovenske tradicije na tem področju, ki ni zanemarljiva.

Pregled te tematike je omejen na učbenike tistega obdobja, ki ga slabše poznamo, na obdobje približno med leti 1870 do tridesetih let tega stoletja, torej okvirno sedemdeset let (prvi latinski učbenik v slovenščini smo namreč dobili l. 1874, učbenike, ki so nastajali od tridesetih let naprej, pa poznamo bodisi zaradi uporabe pri dodatnih vajah v srednjih šolah bodisi iz študijskih časov). Večina gotovo pozna vsaj nekatere učbenike tega obdobja, vendar končni rezultat po svoji kvantiteti in kvaliteti kljub temu preseneča. Ne morem sicer zagotoviti, da sem uspel najti vse učbenike in druge priročnike, gotovo pa absolutno večino.

Ta tema ni neraziskana: z njo se je ukvarjal že g. Jože Ciperle, ki je o učbenikih za klasične jezike pisal v *Živi antiki* (1984), l. 1981 pa je ob odprtju razstave *Učbeniki za pouk klasičnih jezikov pri Slovencih* v Slovenskem šolskem muzeju v Ljubljani izdal posebno brošuro z naslovom *Klasični jeziki in učne ustanove pri Slovencih do leta 1918*; v obeh delih so naštetih avtorji, ki so pisali učbenike za klasične jezike. Z ovrednotenjem teh učbenikov, njihovo zasnovano in načini podajanja snovi v njih se zaenkrat ni spopadel še nihče, saj bi jih bilo potrebno obravnavati ne le zgolj na osnovi podane snovi, ampak tudi ob natančni preučitvi šolskih programov in pedagoško didaktičnih pristopov tega obdobja; tematiko s tega področja bi bilo zani-

mivo obdelati v sklopu specialne didaktike klasičnih jezikov, lahko pa bi ob njej nastala tudi kakšna diplomska naloga. V tej predstavitvi bo podan zgolj sumaren pregled.

A. SLOVNICE

Prvi latinska slovnica, napisana v slovenščini, je izšla l. 1874; to je bila *Latinska slovnica za slovensko mladež*, ki jo je napisal **Ladislav Hrovat**, izšla pa je v Novem mestu. V tej slovnici je zelo viden vpliv nekaterih še starejših latinskih nemških slovnice (Zumpt, Kühner, Schmidt, Curtius,...), ki so jih uporabljali v šolah poprej; marsikatero med njimi še vedno najdemo v slovenskih knjižnicah. Vpliv je najbolj viden v razporeditvi snovi, ki je nekoliko drugačna kot smo je sicer vajeni; pri tem imam v mislih razporeditev in obravnavo snovi, kot jo najdemo v Koprivovi slovnici, ki že lep čas zaznamuje predvsem fakultetno raven pouka latinščine. Hrovat je na začetek svoje slovnice postavil dve pravili, ki sicer nista slovnični, bi jih pa veljalo zapisati tudi v vsak moderni priročnik: Kvintilijanovo *primum est, ut, quod imitaturus est quisque, intelligat, et, quare bonum sit, sciat* ter Katonovo *rem tene, verba sequentur*. Pri tej slovnici velja posebej pohvaliti njeno nazornost: nazorne prikaze posebnosti, označitev dolžin, bogat besednjak, pregledne razlage in tabele in – kar se mi zdi zelo pomembno – zelo lep tisk.

Enajst let pozneje, l. 1885 je novo slovnico napisal **Valentin Kermavner**, ki je osem let zatem (1893) doživela drugo izdajo. Slovnica je napisana zelo pregledno, primerov ni veliko, avtor se zavestno izogiba natančnejšim znanstvenim razlagam, saj je prvenstveno namenjena gimnazijcem, po primerih in razdelitvi snovi pa precej spominja na *Koprivovo slovnico*, če bi ji nekoliko zmanjšali obseg.

Leta 1906 smo Slovenci dobili kar dve slovnici: *Latinsko slovnico Josipa Tominška* ter *Latinsko slovnico Josipa Pipenbacherja*. Tominškovo slovnico odlikuje velika preglednost: pregleden tisk, krepko tiskane vse bistvene informacije, pregledene in nazorne tabele ter malo opomb pod črto, sicer pa je po razporeditvi snovi podobna ostalim slovnici. Pipenbacherjeva slovnica pa je bila verjetno najbolj uporabljana med vsemi, saj je nastala na osnovi učnega načrta, po njej pa je avtor napisal še štiri učbenike, ki so jih uporabljali na gimnazijah. Doživela je še dva ponatisa: l. 1913 drugega in l. 1922 tretjega. Za vsak ponatis jo je avtor nekoliko predelal in dopolnil. Če Pipenbacherjevo slovnico primerjamo s slovnico Silvestra Koprive, nam postane takoj jasno, katera slovnica je bila Koprivi vzor pri pisanju njegove.

Na koncu omenimo še eno delo, ki ga lahko vključimo v skupino slovnice: to je *Kratka latinska stilistika za višje razrede gimnazij in realnih gimnazij*, ki jo je l. 1915 napisal **Josip Košan**. Delo ni izšlo kot samostojna publikaci-

ja, ampak kot privez k *Latinskim vadbam za sedmi in osmi razred gimnazij in realnih gimnazij*, ki sta jih sestavila **Fran Jerovšek** in **Josip Košan**.

B. UČBENIKI, VADNICE, ČITANKE, ZBIRKE TEKSTOV

Vseh učbenikov, vadnic in zbirk ne bom navajal, ker je za to premalo časa, zato omenimo samo nekatere najvidnejše.

Prvi slovenski učbenik so *Latinsko-slovenske vaje za I. gimnazijski razred*, ki jih je l. 1875 napisal **Sebastijan Žepič**, profesor v Novem mestu. Ta učbenik je najboljše slovenski latinski učbenik, saj obsega kar 549 strani. Vanj je zajeta obravnava oblikoslovja (vseh besednih vrst), ki pa je že prepletena s celotno sintakso; večina sintakse (sintaktične konstrukcije, vsi odvisniki, posebnosti idr.) je namreč razložena v opombah, ki nudijo uporabniku (torej učencu) takojšnjo informacijo o posamezni slovnični strukturi. Učbeniku so dodani tudi trije obsežnejši slovarji.

V letih 1882-1883 sta mu sledila dva učbenika avtorja **Valentina Kermavnerja** *Vadbe v skladnji latinski. Prvi del za tretji in Drugi del za četrti gimnazijski razred*. Oba učbenika, ki skupaj obsegata 264 strani, sta bila v celoti namenjena prevajanju iz slovenščine v latinščino, namenjena pa sta bila utrjevanju sintakse.

Urednik *Velikega latinsko-slovenskega slovarja* **Fran Wiesthaler** je deset let pred začetkom dela na slovarju, torej v letih 1885–1886 napisal dva učbenika *Latinske vadbe za prvi gimnazijski razred* in *Latinske vadbe za drugi gimnazijski razred*. Pri pisanju in razporejanju snovi se je držal Kermavnerjeve slovnice, oba učbenika pa sta namenjena pouku in utrjevanju oblikoslovja. Petnajst let kasneje je njegove *Vadbe za prvi letnik* predelal **Josip Tomišek** in jih priredil za svojo slovnico.

Med številnimi učbeniki, ki jih je napisal **Josip Pipenbacher**, velja še posebej omeniti serijo vadnic, ki jih je napisal v skladu z gimnazijskim učnim načrtom, in sicer *Latinska vadnica za prvi, drugi, tretji in četrti razred gimnazij in realnih gimnazij*, ki so izhajale od 1910 do 1913. Ta serija vadnic je enakomerno in enotno pokrila celotno latinsko slovnico od oblikoslovja do skladnje; bila je prilagojena Pipenbacherjevi slovnici (nastali l. 1906), še posebej dragocena pa je (poleg številnih vaj) zaradi številnih pripovedk in zgodbic, ki so vključene vanjo.

Latinske vaje za tretji gimnazijski razred iz leta 1896 in *Latinske vaje za četrti gimnazijski razred* iz leta 1901 izpod peresa **dr. Lovra Požarja** so dragoceno pomagalo za učenje in utrjevanje sintakse; zelo privlačne so predvsem zaradi številnih zgodb in sklenjenih tekstov (večinoma prirejenih originalnih tekstov), ki zajemajo številna področja antične zgodovine in kulture od npr. bitke pri Maratonu do Cezarjeve vojne z Galci.

Sicer pa so latinske učbenike pisali še: **Josip Košan**, **Franc Jerovšek**, oba avtorja *Latinskih vadb za sedmi in osmi razred gimnazij in realnih gimnazij*, ki so še danes v uporabi kot univerzitetno učno pomagalo za prevajalske vaje; **Franc Belec**, ki je skupaj s **Francom Jerètom** in **Franom Omerzo** napisal *Latinsko vadnico in slovnico za 3. in 4. razred klasične in 7. razred realne gimnazije*; **Anton Sovrè** in **Ernest Tomec**, ki sta l. 1935 napisala zelo pregledno *Latinsko vadnico in slovnico za prvi razred klasičnih in peti razred realnih gimnazij*

C. KOMENTARJI

Med komentarji velja izpostaviti komentarje, ki jih je sestavil **Anton Jeršinovič**, in sicer *Livijev komentar* v dveh delih (prvi del zajema 1. knjigo Livijevega dela *Ab urbe condita*, drugi del pa 21. knjigo) ter *Salustijev komentar*, v katerem komentira Salustijevo *Vojno z Jugurto* (*Bellum Iugurthinum*). V teh komentarjih je večinoma razložen besednjak oz. pomenske nianse besed in besednih zvez. Enak pristop najdemo tudi pri drugem avtorju, **Antonu Doklerju**, ki je v obliki slovarja napisal *Komentar k Ciceronovim govorom proti Katilini*.

Č. SLOVARJI

Prvi nekoliko obsežnejši slovarček smo Slovenci dobili l. 1882. To je bil *Latinsko-slovenski slovník za tretji in četrti gimnazijski razred*. Slovar ni bil izvirno delo, ampak je šlo za predelavo nemškega slovarja, katerega avtor je bil **Johann Alexander Rožek**, obsegal pa je besede k izbranim poglavjem iz Kornelija Nepota, Cezarjeve *Galske vojne*, izbranih poglavij iz antične zgodovine in izbora proznih del, ki ga je pripravil omenjeni avtor. Slovar so v slovenščino prevedli in ob obdelavi originalnih tekstov ter pomočjo specialnih slovarjev prevedli profesorji **Kermavner**, **Pleteršnik**, **Vodušek**, **Wiesthaler** in **Žakelj**. Gre za žepni slovar tipa Bradačevega *Latinsko-slovenskega slovarja* v obsegu ca. 450 strani; besednjak je seveda omejen na izbor besedil. Slovar je nastal z dovoljenjem avtorja, po svoji zasnovi in obdelavi gesel pa že spominja na največji podvig slovenske latinistike, na **Wiesthalerjev Veliki latinsko-slovenski slovar**, ki je začel nastajati trinajst let pozneje, leta 1995. Delo na tem slovarju je bilo končano l. 1913, sledila je še uredniškova redakcija ob kateri je slovar temeljito pregledal in dopolnil, trajala pa je vse do l. 1923. Prvotni načrt slovarja je sicer predvideval izid dveh slovarjev: *šolskega slovarja* in *velikega (ročnega) slovarja*, vendar je zaradi velikih težav in nezgod, ki so spremljale njegovo njuno nastajanje, izšel samo prvi

del velikega slovarja. Po izidu prvega dela je začel slovar svojo odisejado, ki traja še danes in ki bo – vsaj predvidoma – doživela epilog l. 2005, torej 110 let po začetku dela na njem. Med manjšimi slovarji moramo omeniti *Latinsko-slovenski slovar k latinski čitanki za tretji gimnazijski razred* avtorja **Josipa Košana** (106 str., izšel l. 1908), ki obsega besede njegove *Čitanke*, v kateri je izbral odlomke iz Kornelija Nepota in Kvinta Kurcija Rufa. Slovar je obdelan zelo preprosto, je zelo pregleden in tudi tiskarsko zelo nazoren. Leta 1909 je **Anton Dokler** napisal *Slovar k izbranim Ovidijevim pesmim*, ki je nastal na osnovi že obstoječih nemških slovarčkov in izborov, leta 1912 pa je **Josip Pipenbacher** (prav tako na osnovi nemške izdaje) napisal *Slovarček k izbranim Horacijevim pesmim*.

Čeprav je naslov *Starejši slovenski učbeniki za latinščino*, pa vendarle ne morem mimo grščine ter grških učbenikov in priročnikov. Naj jih zgolj na kratko naštejem. Poleg Bradačeve *Grške slovnice* in *Grške vadnice* moramo omeniti še:

a) *Grško slovnico* in *Grško vadnico* **Josipa Tominška** ter njegov *Ksenofontov slovar* (besede k izbranim poglavjem iz Ksenofonta)

b) nekatere **slovarčke**:

- *Besede in rekla za Herodota* **Franca Jerovška**
- *Slovarček k I spevu Iliade* ter *Slovarček k IV, VI, XVIII, XXII in XXIV spevu Iliade* **Antona Koritnika**
- *Slovarček k I, V, VI, VII, VIII in IX spevu Odiseje* **Andreja Prebila**
- *Slovarček k I. in III. olintskemu ter III. filipškemu Demostenovemu govoru*, ki ga je priredil dr. **Josip Pipenbacher**

in

c) največji dosežek slovenske grecistike doslej (ob Sovretovem prevodu Iliade in Odiseje) – *Grško-slovenski slovar* **Antona Doklerja**, ki je izšel l. 1915. Mislim, da lanski ponatis tega slovarja (ponatisnila ga je Cankarjeva založba) samo potrjuje njegovo uporabno vrednost. Velja sicer pripomniti, da bi bila dobrodošla redakcija celotnega teksta (prvenstveno imam v mislih posodobitev slovenskega besedišča in izločitev ali poprava etimologij), vendar smo lahko zadovoljni že s tem, da je slovar sploh ponatisnjen, da je ponatisnjen v domovini in s tem tudi dostopen.

Kaj je skupno starejšim učbenikom za latinščino? V prvi vrsti vezanost na nemško filologijo in na nemške učbenike; v vseh naštetih učbenikih zasledimo vezanost na nemške slovnice in na razporeditev snovi v njih. Tudi sami avtorji v uvodih v učbenike (najsi gre za slovnice, vadnice, slovarje ali zbirke tekstov) navadno zapišejo, na katere nemške vire ali izdaje so se pri tem naslanjali. To seveda ni naključje, kajti

1) domala vsi slovenski filologi in učitelji klasičnih jezikov tistega časa so študirali na avstrijskih ali nemških univerzah

- 2) nemški učbeniki, slovnice, izbori tekstov itn. so bili v gimnazijah že uveljavljeni
- 3) nemška filologija je bila na področju učnih pripomočkov vseskozi vodilna in najbolj produktivna.

Ko danes govorimo o originalnih stavkih in primerih iz rimske književnosti, imamo vedno najprej v mislih primere oz. citate iz Cicerona ali Cezarja. V starejših učbenikih zaradi tesne naslonitve na nemško filologijo daleč prevladujejo primeri iz Cezarja; primeri iz Cicerona so – vsaj v prvih učbenikih – bolj redki. Res je, da so Cezarjeva dela lahko razumljiva, jezikovno jasna in nazorna in s tem primerna za pouk, vendar njegove »prevlade« ne moremo utemeljevati samo s tem. Morda lahko razloge za to iščemo v Ciceronovi »politični spornosti« in splošni nemški nenaklonjenosti tistega časa do vsega, kar je prihajalo iz Italije. Cezar kot lik briljantnega vojskovodje in odločnega politika nasproti Ciceronu, ki so ga v tem obdobju zaznamovale ostre kritike in porazne ocene nekaterih filologov (ki so bile tudi politično motivirane; spomnimo se samo Mommsena), je tako s svojo avtoriteto lahko dominiral tudi v šolstvu.

Ali so ti učbeniki in priročniki suhoparni v primerjavi s sodobnimi učbeniki, v katerih se učenje jezika povezuje s splošnim spoznavanjem antične kulture in književnosti? Če gledamo nanje z vidika današnjih učnih načel in pristopov, morda res. Vendar pa je treba vedno znova imeti pred očmi obseg in sistem dela v tedanjih gimnazijah. Pouk na klasičnih, pa tudi realnih gimnazijah, je – gledano z današnje perspektive, skozi prizmo sodobnih pedagoško-didaktičnih pogledov – nekaj neverjetnega in nepovračljivega. Vendar pa obsegi učbenikov, količina predelane snovi in sam pristop k obravnavi ne presenečajo, če samo pomislimo na število ur, ki so bile odmerjene klasičnim jezikom; v prejšnjem stoletju npr. je učni program za latinščino za klasične gimnazije predvideval 1. leto 8 ur, 2. leto 6 ur, 3. leto 5 ur, 4. leto 6 ur, 5. in 6. leto po 6 ur ter 7. in 8. leto po 5 ur latinščine tedensko. Zato se sploh ne gre čuditi količini in kakovosti predelane snovi in osvojenega znanja. Pri takšni intenzivnosti obravnave, s kakršno je potekal pouk klasičnih jezikov, ko je bila slovnica obdelana v treh letih, preostali čas pa je bil namenjen branju, interpretaciji in obravnavi originalov, utrjevanju snovi, stilistiki ter spoznavanju antične književnosti in kulture, o suhoparnosti nikakor ni mogoče govoriti. To velja tudi za učbenike, saj so pisani s tesno naslonitvijo na originalne tekste in so polni primerov in zgodb, skozi katere je bilo mogoče spoznavati tudi širši kulturno-zgodovinski okvir.

In v čem je glavni pomen in vrednost starejših učbenikov danes? Verjetno lahko odmislimo možnost, da bi kateri izmed učbenikov (spet) prišel v rabo kot stalni učni pripomoček za osnovne ali srednje šole; na to pa bi – ob ustreznih posodobitvi in dopolnitvi – sploh ne bilo odveč pomisliti

na fakultetni ravni, kjer je pomanjkanje ustreznih tovrstnih pripomočkov prav vznemirjajoče in že kar kronično. Za srednje in osnovne šole pa predstavljajo ti učbeniki neizčrpen vir primerov, bodisi originalnih stavkov bodisi predelanih originalnih stavkov bodisi zgodbic, anekdot, sestavkov bodisi izmišljenih stavkov in to za vsa slovnična področja od oblikoslovja do stilistike in tudi na vseh ravneh pouka, od osnovnošolskega do univerzitetnega. Prav tako utegnejo slovarji in komentarji učiteljem precej olajšati priprave na pouk, dijakom in študentom pa omogočiti hitrejše prevajanje izbranih odlomkov iz posameznih piscev. Zato so lahko ob ustrezni priredbi in mestoma posodobitvi v veliko pomoč pri oblikovanju in izvajanju učnega procesa.

Naslov:

mag. Matej Hriberšek

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-mail: matej.hribersek@ff.uni-lj.si

PEDAGOŠKO-DIDAKTIČNI PRISPEVKI

Brane | POUK KLASIČNIH JEZIKOV SENEGAČNIK | IN VZGOJA ZA REALIZEM

1. Pouk klasičnih jezikov v socialnem in kulturnem kontekstu današnjega sveta

V zadnjih letih oziroma nekaj več kot zadnjem desetletju doživljamo v Sloveniji sorazmerno velike spremembe v odnosu političnih in kulturnih institucij do klasičnih jezikov in kulture, še zlasti kar zadeva njihov položaj v šolskem sistemu. Od povojnih časov in nastopa totalitarnega komunističnega režima, posebej pa še od leta 1958, ko je bila z ukinitvijo stare grščine kot rednega, obveznega predmeta likvidirana klasična gimnazija, je bila klasična kultura nenehoma v izraziti defenzivi. To pa ne pomeni, da je omika, utemeljena na antičnem izročilu, dosegla najnižjo točko v času zunanje, »administrativne« represije; tedaj, pa še tudi precej let po tem je bilo v Sloveniji, razmeroma veliko ljudi, ki so bili deležni prvin te omike in prav takšni ljudje so kljub vsesplošno neugodnemu institucionalnemu ozračju vendarle vnašali v družbo pomemben element, ki je – četudi v skromnem oziru – neznanemarljivo povečeval kulturno občutljivost slovenske skupnosti. Resnična teža tega izbriša klasične tradicije, ki ga težko imamo za kaj drugega kot za eno od oblik izstopa iz evropske civilizacije, se je začela kazati šele kasneje, v posledicah. Ne bomo jih razgrinjali na dolgo in široko, vsakdo pa jih je lahko opazil: od tistih najmanjših, kot je ta, da (razen v knjigah antičnih avtorjev, ki so jih urejali ali prevajali klasični filologi) v slovenskih knjigah skoraj ni bilo grškega citata, ki bi bil pravilno zapisan, še več: bralec je moral s trudom kakega paleografa razbirati grške besede in jih luščiti iz kaotično razraslega diakritičnega ščavja in zablodelih števil; pa do tistih neprimerno usodnejših, da so z akademskih stolic in iz ust filozofskih gurujev padale v prostor neverjetne puhlice o antični kulturi, zrasle v povsem virtualnem prostoru, brez stika s tradirano resničnostjo starodavne življenske izkušnje. Še huje, čeprav povsem konsekventno, pa je bilo, da so se takšne puhlice dobro, odlično prijele in se bohotno razraščale v rastlinjaku sodobne slovenske kulture. Kajti, če uporabim primero po svetu zelo znanega, v Sloveniji pa praktično anonimnega sodobnega slovenskega filozofa Milana Komarja: praznina privlači praznino, kakor luknjice v testu, ki se začnejo med peko kruha širiti in na koncu nastane v

hlebcu cel sloj praznine: to je s Komarjevimi besedami koncentracija nulitet – izraz, ki opisuje kulturno in civilizacijsko izpraznjenost tako dobro, kot je to sploh mogoče.

Ko pa se je trend zasukal in se je začela vračati neka večinoma nereflektirana, z modo in sprevrženim instinktom spodbujena želja po ponovni vpeljavi latinščine in grščine, ki je seveda zrasla iz splošnih sprememb v družbi, pa so bili civilizacijski in, recimo tako, antropološki pogoji že bistveno drugačni kot takrat, ko so obstajale tradicionalne klasične gimnazije. Tu seveda ne gre več za specifične ideološke razmere, temveč za najširše civilizacijske in kulturne premike, da ne rečem, prelome, do katerih prihaja v celotni zahodni civilizaciji. Izkušnje in spomini na nekdanjo institucijo klasične gimnazije in univerzitetni študij so gotovo dragoceni, saj so neposredna vez s tistim, s čimer želimo vzpostaviti kontinuiteto, vendar ne zadostujejo temeljnih dejstev sveta, v katerem živimo, tudi pri pouku klasičnih jezikov in pri posredovanju antične omike ni mogoče obiti. V tem smo si blizu z narodi, ki so kontinuiteto klasičnih šol ohranili, smo pa vendarle bistveno na slabšem, saj šele začenjamo tako rekoč goli in bos, medtem, ko so drugi proces preoblikovanja in prilagoditve novim razmeram lahko že zdavnaj začeli.

Temeljni dejstvi, ki neizbežno vplivata tudi na način poučevanja klasičnih jezikov, sta spremenjena zasnova šole (oziroma dela v šoli) in spremenjena vloga šole v družbe. Tako pri nas kot po svetu starejši ljudje (profesorji) zatrjujejo, da je bil v njihovih časih pouk klasičnih jezikov odličen, kolikor lahko presodijo, boljši kot dandanes, pa čeprav ni bilo toliko govorjenja o ciljnih pouka klasičnih jezikov, didaktičnih posvetov, metodolških razglabljanj in podobnega. A. G. Rampioni¹ glede tega pripominja, da ne smemo izpustiti izpred oči neke zelo važne okoliščine: v sorazmerno preprostem svetu, kakršen je bil včerajšnji, so bile vloge posameznikov, institucij in dejavnosti dokaj jasne in predvidljive. Tudi glede pouka so imeli ljudje – pa naj gre za učitelje, učence ali njihove družine – bolj ali manj jasne predstave in pričakovanja. V glavnem je obstajal splošni konsenz glede znanja in vsebin, ki naj bi bili posredovani v šoli; profesor je to znanje in te vsebine posredoval po modelu, po katerem so bile nekoč posredovani njemu: pouk je tako potekal po načelu *imitatio* in ni bil zapleten v konceptualna, metodološka vprašanja, temveč usmerjen neposredno v delo s predloženo snovjo, torej je bil ves *in re*. Takšno poučevanje je bilo po mnenju Rampionijeve obrtniško, a zelo funkcionalno.

Danes veliko stvari onemogoča preprosto ponavljanje takšnega vzorca. Sem je treba prav gotovo prišteti spremenjene paradigme znanosti,

¹ Anna Giordano Rampioni, *Manuale per l'insegnamento del latino nella scuola del 2000. Dalla didattica alla didassi*, Bologna, 1998, str. 13.

zlasti družboslovnih; naše vedenje o preteklosti dandanes ne velja več samoumevno za gotovo in zanesljivo, ampak prej za vzpostavljeno, celo ideološko opredeljeno. Čeprav so takšni pogledi dostikrat pretirani in se ujamejo v lastno epistemološko past, pa je treba priznati, da so v marsičem upravičeni. Sodobni znanstveni pristop, ki ni obremenjen z idealizacijo, je odkril mnogo realnejšo podobo antičnega sveta v številnih segmentih. Mnogi klišeji, utemeljeni na zgodovinsko nemogočih ali kako drugače nesprijemljivih postavkah, so se raztopili. K temu moramo dodati še razvoj psihološkega znanja in z njim povezane didaktične znanosti. V sodobni didaktiki so močne težnje po tem, da se v središče didaktičnega procesa postavi tistega, ki se uči; skladno s tem, didaktični proces ni več toliko »prenašanje znanja« kot odnos med učecim in dijakom (učencem). V ospredje stopa torej pojem *komunikacije*, ki je nekaj drugega kot prenašanje podatkov: v veliki meri je odvisna od učiteljeve sposobnosti in pripravljenosti poslušati dijakova vprašanja in mu posredovati res ustrezen odgovor. Sprememba zasnove sodobnega didaktičnega procesa ne pomeni zgolj niti ne v prvi vrsti spremembe v oblikovanju vsebin, ki jih učeci sporoča učencem, ne v kvantiteti, ne v načinih posredovanja (če ga razumemo enosmerno), temveč pretvorbo enosmernega v dvo- ali večsmerni proces.

Prav temeljit razmislek o spremenjenem stanju stvari je najustreznejši način za odkrivanje našemu času primernih metod poučevanja. To velja tudi za poučevanje klasičnih jezikov. Poučevanje je pravzaprav poskus napraviti neko temo za del našega življenja, za nekaj, kar bo relevantno in zanimivo v svetu, v katerem živimo. Zato nam lako samo takšno soočenje omogoči ustrezno opredelitev vsebin, artikulacijo ciljev, določitev tistih znanstvenih sklopov, ki so relevantni, in tistih, ki so problematični (zlasti z vidika didaktičnega procesa), definiranje razmerja med kognitivno psihologijo in problematiko, ki je inherentna posameznemu podoročju, kot pravi Rampionijeva. Še več: takšen premislek nam bo dal najzanesljivejše smernice za izbiro »didaktičnih strategij«, od načinov razlage do načinov preverjanja. V tem je bistvena naloga tako imenovane »disciplinarne didaktike«, kamor sodi tudi specialna didaktika klasičnih jezikov.

2. Vzgoja za realizem

Temu na rob pa bi vendarle dodal neko v sodobni znanosti bistveno premalo opaženo ali morda sploh neopaženo možnost, ki jo poučevanju klasičnih jezikov ponuja jedro kanoniziranega izročila antične kulture same. To je *vzgoja za realizem*. Razumljivo je, da se takšna koncepcija težko prebija skozi modele poučevanja, ki so v bistvu zasnovani na antiki tujem duhu. Čas današnje krize kulturne in civilizacijske paradigme (do prevešanja v

krizo prihaja prav na vrhuncu razvoja) pa vendarle odpira možnost in tako rekoč spodbuja k temu, da bi antično izročilo realistične omike v karseda sprejemljivi (se pravi avtentično doživeti) obliki gojili tudi danes.

Najprej: popolnoma jasno je, da če sploh kaj, potem mora šola temeljiti na nekem sistemu vrednot. Šola, pa naj gre za izobraževalni ali vzgojni vidik, mora imeti jasno določen smoter, torej nekaj, kar sprejema kot vrednoto, za katero vzgaja in pripravlja mlade ljudi. Ta priprava mora seveda potekati preudarno, primerno psihološkemu in intelektualnemu razvoju učencev, vodena mora biti s poslušom za posebnosti posameznikov in podobno, a tu bi rad poudaril predvsem, da mora njen smoter, njen sistem vrednot biti nevprašljiv. V tem ni nikakršne ideologije, to je predpogoj delovanja vsakršne šole (razen če šolo kot tako razlagamo kot ideološki instrument, a takšna skrajnostna stališča nikoli niso bila čisto resno mišljena, bodisi da so bila sama uporabljena za razbijaški ideološki manever, bodisi so nastala kot plod umovanja manj resnih ljudi in so bila le sama sebi namen). To je zelo staro spoznanje. Najiminitneje ga ilustrira odlomek dialoga med Glavkonom in Sokratom iz 7. knjige Platonove države (538 c – 539 d):

- »Vsi imamo že od mladih nog določene poglede na pravičnost in lepoto; in starši so nas vzgojili v pokorščini in spoštovanju do njiju.«
- »Tako je.«
- »Obstajajo pa tudi drugi, tem nasprotni življenski cilji, ki nam pripravljajo veselje, se prilizujejo naši duši in jo vabijo, naj se jim vda. Trdni in zmerni ljudje se ne dajo pregovoriti, temveč cenijo in poslušajo očetovske nasvete.«
- »Tako je.«
- »Toda če bi bilo takemu človeku postavljeno vprašanje: kaj je lepo? – in bi on na to odgovoril tako, kakor učijo zakoni, dialektik pa bi ga zavrnil in mu z mnogimi in raznovrstnimi dokazi vsilil mnenje, da je lepo hkrati lepo in grdo in da isto velja tudi za pravično, dobro in za vse, kar je do zdaj najbolj cenil – ali bo potem po tvojem mnenju ta človek še nadalje gojil spoštovanje in pokorščino do the vrednot?«
- »Neogibno bosta pokorščina in spoštovanje popustila.«
- »Če teh vrednot ne ceni več in jih nima za zrasle s svojo osebo kakor prej in ne odkrije prave resnice o tem, ali se potem lahko preda kakšnemu drugemu življenju kakor uživaško prilizovalskemu – in sicer z vso pravičnost?«
- »Samo to mu preostane.«
- »In tako zdaj zakone, ki jih je prej spoštoval, prezira in krši.«
- »Nujno.«
- »Ali ni povsem naravno, da do tega pride pri vseh, ki se tako ukvarjajo z dialektiko, in a li zato ne zaslužijo razumevanja in prizanesljivosti?«

- In sočutja! « je rekel.
- »Da ne bi bilo sočutja treba izkazovati tridesetletnikom, jih moraš skrajnje previdno previdno uvajati v dialektiko.«
- »Vsekakor.«
- »Previdno ukrepamo že s tem, da premladim ljudem ne dovoljujemo ukvarjanja z dialektiko. Gotovo nisi prezrl, da se mladi ljudje z dialektiko, ko jo prvič okusijo, igrajo, uporabljajo jo za nenehno ugovarjanje, posnemajo podbijanja starejših in tudi sami spodbijajo mnenja drugih; pri tem se veselijo kot mladi psi, če lahko mimoidočezapletajo v pogovore ter jih skubejo in trgajo.«
- »In še kako se veselijo!«
- »In ko se jim posreči spodbiti številna mnenja drugih in ko ti pogosto spodbijajo njihove trditve, zgubijo kmalu in popolnoma vero v vse, kar so prej cenili. In od tod izvira, da so pri drugih ljudeh na slabem glasu in z njimi vse, kar je v zvezi s filozofijo.«
- »Točno.«
- »Kdor je starejši, se ne bo spuščal v takšne neumnosti, temveč bo raje posnemal tiste ljudi, ki z dialektiko iščejo resnico, kakor ljudi, ki se šalijo in zaradi zabave spodbijajo sodbe drugih. Tak umerjeni človek bo dialektiki spet pripomogel do veljave.«
- »Tako je.«
- »Tudi naše pred tem iz opreznosti izrečene zahteve so rabile predvsem želji, da bi bil omogočen študij dialektike samo ljudem trdne in uravnotežene narave in da se ne bi z njo ukvarjal, kakor zdaj, vsakdo, ki se mu zljubi, ne glede na to, ali je zrel zanjo ali ne.«
- »Tako je.«²

Sokrat oziroma Platon torej nikakor nima v mislih kake ideološke dresure (ali dresure nemški ovčarjev, če uporabim sintagmo, ki jo je pred časom izumil slovenski časnikarski genij); cilj vzgoje je sposobnost dialektičnega razpravljanja, vendar ta ni dosegljiv brez sprejetja nevprašljivih vrednot v nekem obdobju; šele ko doseže človek določeno zrelost duha, se lahko odgovorno spusti v negotove vode spraševanja po zadnjih rečeh. Sicer bi do tja, do resničnih globin življenja sploh ne mogel priti, ker bi se ves čas sukal le okrog najbolj vsakdanjih in banalnih zadev, ob njih dlakocopil in raztezal harmoniko svojega nezrelega duha, navsezadnje pa bi moralno degeneriral in prišel na slab glas. Trdna zakoreninjenost v nekem redu vrednot je tako psihološki pogoj učinkovitega delovanja šole in normalnega duhovnega razvoja osebnosti. Takšne osebnosti edine lahko nosijo razvoj kulture, jo ohranjajo in razvijajo. Se pravi, varujejo jo v dveh pomenih: s tem, da jo odpirajo novim izzivom življenja, jo varujejo pred jalo-

² Platon, *Država*, (prevedel J. Košar), Ljubljana 1976.

vo zaprtostjo vase; s tem, ko skrbijo za pravo pot do soočanja s tem izzivi in ne zanemarjajo samoumevnih, vsakdanjih dolžnosti, jo varujejo pred razkrojem.

Po Platonovem nauku se tudi nemirno gibanje dialektičnih replik umiri v končnem cilju: »tedaj ko zrel človek vperi žarek svoje duše navzgor in se zazre v pravir svetlobe«. Te pomiritve pa naš čas ne le ne priznava, temveč je niti noče iskati. Morda pa je tako, da je sploh ne more najti in priznati, ker je noče iskati. Tu trčimo ob stvar, ki je globoko povezana z vprašanjem globinskega življenskega realizma, ne le z banalnim vsakdanom. Pri vsakodnevnih opravih delujemo večinoma rutinsko in se ne sprašujemo po smislu svojega početja. V podzavesti imamo trdno prepričanje (ki je mogoče čisto nereflektirano, a samoumevno pridobljeno z delovanjem), da ima naše početje smoter in da je ta smoter dober. Tudi če bi se odkrito vprašali, ali je naše ravnanje smotrno in ali je to dobro, bi najbrž v veliki večini primerov odgovorili pritrdilno. To velja tudi na družbeni ravni glede smotra tehnike, znanosti in kulturnih dejavnosti. Če pa se sodobni človek danes javno vpraša po smislu vseh teh zapletenih, veličastnih, a vendarle zgolj partikularnih dejavnosti, ali po smislu celote svoje osebe, je to nerazumljivo čudaštvo, preživela filozofija ali pa zasnutek ideološke represije. In vendar je popolnoma nesmiselno in nezdružljivo z najbolj vsakdanjo resničnostjo, če humovsko trdimo, da smo zgolj sveženj vlog, ki jih igramo v življenju. V smisel svojih oseb preprosto verujemo, čeprav ga ne znamo in niti ne moremo razložiti v skladu z modeli sodobnih znanosti. Četudi to ne ustreza modelom biološkega in socialnega funkcionalizma niti z njim navdihnjeni psihologiji in filozofiji, velja: izkustveno dejstvo je, da lahko normalno delujemo le s to vero, s tem trdnim prepričanjem. In kakšen smisel ima poimenovati ontološki in psihološki temelj človeka in vsakega njegovega delovanja samoslepilo ali ostanek primitivnih prepričanj? In tu je kleč: sodobni človek ne zna, noče ali se boji postavljati temeljna vprašanja. To je prvi vzrok nerealizma naše dobe. In zato se dogaja, da danes v praktičnih etičnih refleksijah pogosto ne verjamemo več niti tega, da imajo stvari in dejanja svoje posledice.³

Smoter, h kateremu je naravana šola seveda v nobenem primeru ne more biti povsem odtrgan od t. i. družbene resničnosti, od živih kulturnih tokov in duhovnega stanja v kulturi. V sodobnem svetu velja to še toliko bolj: resničnost je, kot se pogosto reče, razdrobljena, v znanosti in tehniki so posamezna področja življenja osamosvojena, nemogoče je imeti pregled nad celoto, vse težje pa je celo ohranjati identiteto. Na drugi strani pa je svet ekonomsko, politično in tudi kulturno mnogo bolj povezan: procesi globalizacije tečejo na vseh ravneh. Praktično nemogoče je biti izoliran,

³ To dragoceno spoznanje dolgujem pisatelju Zorku Simčiču.

še več: obenem, ko se pojavljajo težave z identiteto, se krči prostor človekove notranjosti. Ne le da smo zmedeni in razcepljeni, ampak tako rekoč nimamo več nobenega časa in prostora, ko bi zares lahko šli vase, ko bi skozi svojo notranjost stopili v globlje razsežnosti sveta. Takšni ljudje danes hodimo v šolo kot učenci ali učitelji.

Šola ne more biti nikakršna enklava, dejansko niti v obliki internata ne more ponuditi varstva pred negativnimi vplivi in omogočiti popolnega osredotočenja na nedotaknjeni svet čistega znanja. Tega ne zmore niti družina. Jasno, da imata obe pomembno vlogo pri selekciji vplivov, pri zagotavljanju relativne varnosti; toda v bistvu je njena usoda enaka kot usoda družbe in posameznikov, ki živimo v razdrobljenem, a vendarle tako neočljivo prepletenem svetu. Prava naloga šole, ki je seveda ne more opravljati sama, je ne le posredovati znanje (to je danes pravzaprav vse manj njena bistvena naloga), ampak pomagati mlademu človeku, da bo živel globinsko realistično, to se pravi, da se bo zavedal, da je njegova oseba nekaj več kot pa skupek vlog, ki mu jih odkazuje funkcionalistično strukturirano življenje. Na kratko rečeno: šola naj bi učencu pomagala vzpostaviti pozitiven odnos do samega sebe.

Kakšna je lahko pri tem vloga klasične šole, torej šole, v kateri se učenci učijo latinščine in stare grščine, in to ne le jezikovnih veščin, temveč oblikujejo svoje mišljenje in duhovno občutljivost ob velikih besedilih antičnega izročila? Zakaj bi lahko imela prav vzgoja ob antiki neko posebno vrednost? Antika je sklenjen svet grško-rimske civilizacije, svet, ki je bil skoraj gotovo manj kompliciran od našega sveta, a vendarle je bil nekaj kompleksnega, bil je celota, ki jo tako kot celoto svojega sveta lahko prepoznavamo le v obrisih. Navadno naše spoštovanje do antike izvira iz vedanja, da so v njej korenine sodobnosti; da je tedaj prišlo do izrednega skoka v kvaliteti človekovega mišljenja; da so se tedaj pojavili na odru zgodovine ljudje neponovljive duhovne veličine in umskih sposobnosti in ustvarili podlago vsega napredka. V tej običajni predstavi, ki bi sicer potrebovala dodane razlage in dopolnil, je zrno resnice, vendar bi bila velika zabloda iskati v antiki neposredne vzore in rešitve za naše probleme (manjša, a vendarle strukturno podobna tisti, ki jo danes množično delajo Evropejci, ko se odpravljajo iskat rešitev na Vzhod, k duhovnosti, ki je nastala in obenem ustvarjala bistveno drugačen svet od sodobnega zahodnega, ki se vse bolj širi nad vso zemeljsko oblo: ta svet ni le drugačen in manj kompleksen (morda je v nekaterih ozirih celo bolj), temveč je predvsem socialno in politično popolnoma nezdružljiv z vrednotami, ki jih ti isti Evropejci sicer imajo za nekaj samoumevnega). Ključni pomen antike za sodobno šolo je v globinskem *realizmu*, ki ga odseva korpus »kanoniziranih« besedil kot *celota*. Tako predstavljeno mišljenje in občutje antičnega človeka je *realistično* v tem smislu, da

- a) je v svoji občutljivosti za dialektiko videza in resnice živo zainteresirano za vse sfere življenja: za družbeno in osebno realnost, za naravo in duha, za vidni in za nevidni svet;
- b) v njem odseva intuicija o neločljivi prepletenosti vseh (aktualiziranih in potencialnih, odkritih in neodkritih) sfer, skratka o *celostnosti sveta*, ki je sicer ni mogoče spoznati na enak način kot njene dele, obenem pa je ni mogoče zanikati v njenem učinkovanju: razsvetljujejo jo specifični spoznavni modusi (religiozna, poetična, filozofska intuicija), ki obenem osmišljajo sestavljanje neskončnega mozaika – s podobo sveta – iz drobcev znanstvenih spoznanj.

Velika dela antike nam v tem smislu torej ne služijo kot frustrirajoči zgled tega, kaj so ljudje nekoč zmogli, danes pa ne zmorejo več, temveč so formulacija tiste resnice o enotnosti in celostnosti človeškega življenja, ob katero vsi zadevamo na dnu svojega občutja samega sebe, a v sodobni kulturi tako težko najdemo pravi izraz zanjo.

Naslov:

mag. Brane Senegačnik

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

Aškerčeva 2, SI-1000 Ljubljana

e-mail: branko.snegacnik@guest.arnes.si

V šolskem letu 1993/94 je v okviru Zavoda Sv. Stanislava pričela delovati Škofijska klasična gimnazija kot zasebna šola s klasično – humanistično usmeritvijo na temeljih krščanske vzgoje. Program Škofijske klasične gimnazije opredeljuje latinski jezik kot obvezni štiriletni predmet, grški jezik pa kot izbirni predmet, za katerega se v zadnjih dveh letih dijaki odločijo že ob vpisu na gimnazijo. Latinščini so po tem programu namenjene tri ure tedensko v prvih treh letih, v četrtem letniku pa dve uri tedensko. Izbirni maturi iz latinskega jezika je dodanih še 105 ur, kar zagotavlja 490 ur, ki zadostujejo za temeljite priprave na maturo iz latinskega jezika.

Kaj vsebinsko pomenijo te številke? Po sedmih letih delovanja Škofijske klasične gimnazije pouk latinščine tu teče po relativno trdnem tiru. Program za vse štiri letnike se giblje v okvirih učnega načrta za latinski jezik, sprejetega s šol.l. 1998/99, ki nam daje jasne smernice in hkrati dovolj svobode, da razširimo in poglobljamo teme, ki so nam bližje ali ljubše.

Prvi trije letniki so namenjeni pridobivanju in utrjevanju jezikovnega znanja. Velika pridobitev sta nova učbenika Veni, vidi, didici I in II, ki dajeta možnost, da se jezikovne in kulturno – civilizacijske vsebine prepletajo in je tako znanje jezika mogoče doseči na nek naraven, neprisiljen način. Ob sprotnem spoznavanju kulture in civilizacije Rima iz konkretnega besedila izhaja učenje besed, ki kot mreža povezujejo nove stavčne konstrukcije. Te dijaki poglobljajo tako, da sami sestavljajo besedila v latinščini, ki se navezujejo na trenutno obravnavano snov (poglavja iz zgodovine in kulture, mitološke teme...). Znanje latinskega jezika pri dijakih zelo hitro napreduje, če se že od vsega začetka, tako rekoč od prvih ur, srečujejo z latinskimi besedili, sprva s prirejenimi, kasneje pa z odlomki v izvirniku. Tako najboljše in najimenoitnejše dobivajo v majhnih, kasneje pa v vse večjih odmerkih že od vsega začetka in ne omagajo ob zapletenih slovničnih strukturah že po prvih letih učenja, ne da bi sploh kdaj prišli v stik z izvirnimi latinskimi besedilom.

Poznavanje antične civilizacije in kulture poglobljuje tudi domača branja, ki so v prvih treh letih slovenski prevodi (1. letnik: mitologija; 2. letnik: dramatika – Plavt, Terencij; proza – Plinij, Seneka; mitologija: Ovidij; 3. letnik: lirika v izboru, Katul, Horacij; epika: Vergilij). Branje prevodov

dopolnjuje tudi prevajanje krajših odlomkov teh avtorjev iz latinščine v slovenščino. Četrtemu letniku je namenjen pregled celotne rimske književnosti, kjer posamezne avtorje spoznamo tudi prek krajših izvirnih besedil, ki jih prevajamo v šoli ali jih dijaki pripravijo doma. Predavanja iz književnosti povzemamo iz različnih literarnih zgodovin v tujih jezikih; morda bi kazalo tudi tu kot učbenik prevesti kak pregled latinske književnosti.

V tem obsegu se latinščine učijo dijaki v štirih letih, priprave na maturo pa jezikovno znanje razširijo v podrobnostih. Tu je manj časa namenjenega kulturno – civilizacijskim vsebinam, ki jih maturanti skušajo dopolniti sami.

Del pouka latinskega jezika na Škofijski klasični gimnaziji so postali tudi latinsko – arheološki tabori (arheološka izkopavanja v Novem mestu, Pompeji, Sicilija, južna Francija – Gallia Narbonensis), ki so pri dijakih priljubljene in izredno poglobijo njihovo poznavanje antike ter jih posredno navdušijo tudi za učenje jezika.

Znanje, pridobljeno pri pouku, dopolnjujejo in širijo tudi literarni večeri (recital rimske lirike; drame: Trahinke, Aulularia).

Danes je eden od glavnih ciljev pouka latinskega jezika, kako naj latinščina postane jedro ali rdeča nit, s katero se prepletajo vsebine vseh predmetov v gimnaziji, tako družboslovnih kot naravoslovnih. Kaj je v resnici mogoče tu napraviti in kako? Dejstvo je, da se dijaki velikokrat učijo istih vsebin pri latinščini in drugih predmetih, ne da bi sami našli povezovalno ali pa so se zmožni celo iste stvari naučiti različno pri različnih predmetih. Dijake za začetek skušamo spodbuditi, da sami sestavljajo slovarčke strokovnih pojmov pri drugih predmetih in jih pojasnjujejo s pomočjo znanja latinskega in grškega jezika. Najlažje najdejo povezave pri učenju tujih jezikov, zlasti romanskih. Pri naravoslovnih predmetih iščejo dijaki latinske izvore strokovnih terminov. Družboslovje pa zahteva od profesorja klasičnih jezikov stalno aktualizacijo dogodkov in pojavov preteklosti. Idealno je, če ima tudi družboslovec osnovno znanje latinščine, saj že pri svojem predmetu opozarja na povezave in lažje umesti svojo razlago v kontekst znanja, že pridobljenega pri klasičnih jezikih.

Vedoželjni dijaki nas dostikrat sami spodbudijo, da iščemo in razjasnjujemo povezave med dogodki preteklosti in sedanjosti.

Vsebinska integracija latinščine in drugih predmetov je morda naše skupno vprašanje, ki bi ga kazalo v prihodnje uvrstiti med temeljna. S tem bi hkrati rešili drugo vprašanje: zakaj klasični jeziki? Nanj že predolgo in preskromno odgovarjamo, ne zavedajoč, da nam pripada mesto v središču kroga in ne nekje na mimobežnici.

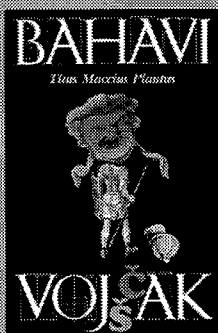
III
PREVODI

ZBIRKA IZ ANTIČNEGA SVETA

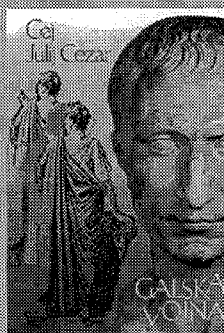
Sofokles -
AJANT TRAHINKE FILOKETE

format 13 x 20 cm;
platina z ovitkom, 240 strani
Cena: 4.536 SIT
S popustom: 4.000 SIT

Tit Makaj Plavi -
BAHAVI VOJŠČAK

format 13 x 20 cm;
platina z ovitkom, 88 strani
Cena: 2.030,40 SIT
S popustom: 1.600 SIT

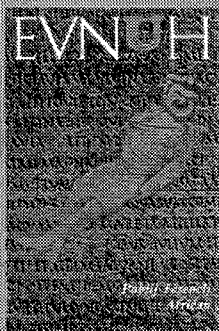
Gaj Julij Cezar -
GALSKA VOJNA

format: 13 x 20 cm,
trda vezava, 268 strani
Cena: 3.607,20 SIT
S popustom: 3.000 SIT

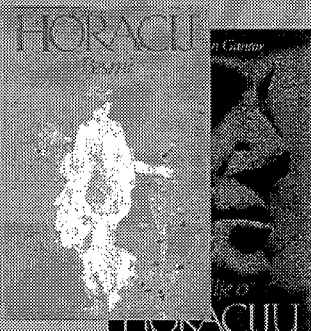
Menander - **ČEMERNEŽ**

format 13 x 20 cm;
platina z ovitkom, 87 strani
Cena: 2.030,40 SIT
S popustom: 1.600 SIT

Publij Terencij African -
EVNUH

format: 13 x 20 cm,
trda vezava, 84 strani
Cena: 617,10 SIT

Horacij - **PESMI** in Kajeton Gantar
STUDIJE O HORACIJU

format 13 x 20 cm; platina z ovitkom,
182 strani (Pesmi), 92 strani (Studije o Horaciju)
Cena kompleta: 3.607,20 SIT
S popustom: 3.000 SIT

V PRIPRAVI Aristofanes **ŽABE**

Možnost plačila na obroke! Popust za bralce KERIE!

Naročila in informacije: ZALOŽBA OBZORJA d.d. MARIBOR,
SLUŽBA PRODAJE KNJIG, Gosposka 3, 2000 Maribor,
tel.: 02/228 31 21; fax: 02/2523-213;
www.zalozba-obzorja.si, prodaja@zalozba-obzorja.si

Publius OVIDIUS | PAZIFAA
NASO (*Ars amatoria* 1, 253-350)

Prevod Barbara ŠEGA ČEH

Kaj bi našteval ti vsa lovišča primerna, kjer ženske
rade se družijo? Teh več kot peščenih je zrn.
Kaj bi govoril že spet ti o Bajah, o bajski obali,
vrelcih, ki zmeraj iz njih para žveplena puhti?
Marsikdo z ranjenim srcem dejal je ob svojem odhodu:
»Voda ni tukaj tako zdrava, kot glas gre o njej.«
Gozdno votlino boginje Diane oglej si v predmestju,
z meči si roka je zla tam priborila oblast.
Ker je devica, ker lok in strelice Kupída sovraži,
ran je zadala ljudem tisoč, in nove še bo.
Kam po dekle, ki jo ljubiš, in kje naj razpneš svoje mreže,
Tálija vse ti pove z vprege neskladnih koles.
Zdaj pa je čas za veččine, kako naj ujameš izbranko,
v pesmi bom lotil se zdaj čisto posebnih veččin.
Moški, prisluhnite vsi brez izjeme povsod mi pozorno,
zvesto občinstvo naj bo priča že danih obljub.

Vbij za začetek si v glavo, da ni je, ki ne bi se ujela;
tvoja bo prej ali slej, ti le nastavi pasti.
Ptice utihnile prej bi spomladi in črički poleti,
prej bi majnalski ovčar zajcu pokazal peté,
kakor odbilo dekle zapeljive bi fantove prošnje.
Tista celo, ki se zdi res neizprosna, se vda.
Skrivna ljubezen je moškemu všeč, enako kot ženski:
moški jo stežka taji, ženska se vnema skrivaj.
Mimo je čas, ko smo moški klečali pred svojo izbranko;
ženska premagana zdaj našo naj vlogo igra.
Z mukanjem bika hrabrí samica na pašnikih sočnih,
žrebca roženih kopit vabi samičin rezget.
Zmernejša moška je strast in ni več tako razplamtela;
samcem ljubezensko slo zakon narave krojí.

Kaj naj povem še o Bíblidi, vroče zaljubljeni v brata?
 Sama za svoj si je greh hrabro sodila z vrvjó.
 Mira v skrunilski ljubezni močnó je vzljubila očeta,
 zdaj pa jo, skrito očem, skorja uklepa tesnó.
 Njene solzé, ki kapljajo z omamno dišečega grma,
 vtiramo v kožo, po njej nosi dišava ime.

Nékdaj v zavetju temačnih dolin gostolistnate Ide
 bik se je pasel, ponos črede in bel kakor sneg,
 prav med rogovi imel je neznatno črnikasto liso,
 madež le samcat, sicèr bil mlečnobél je povsod.
 Knoške, kidónske junice vsevprek so za njim hrepenele
 v želji, da nekega dne vzpne se na njihov hrbét.
 Tudi Pazífaa dala bi vse za prešuštvo s tem bikom;
 krave stasite so v njej zbujale besno zavist.
 Pójem le to, kar drži; še Kreta s stoterimi mesti
 to bi priznala, čeprav ve se, da stresa laži.
 Sama Pazífaa zanj je nabirala mlado vejevje,
 travo najlepšo bajè žela z nespretno rokó;
 s čredo je šla in še mar ji pri tem ni bilo za soproga,
 Minos poražen je bil, bik pa je zmago požel.
 Kaj se, Pazífaa, sploh razkazuješ v prekrasnih oblekah?
 Saj za razkošje je tvoj ljubček popolnoma slep!
 Kaj ti bo zdaj ogledalo, ko tekaš po hribih za čredo?
 Kaj si, prismoda, že spet svojo pričesko gladiš?
 Daj, spametuj se, verjemi zrcalu, da nisi juníca.
 Ti pa na čelu le par kravjih rogov si želiš!
 Če ti je Minos še všeč, ne skači čez plot brez potrebe,
 če pa že varaš moža, z moškimi prevaraj ga vsaj!
 Preko gozdov in dobnav je iz spalnice neslo kraljico,
 kakor ajonski bi bog kakšno bakhantko razvnel.
 Ah, njen sovražni pogled je pogosto obtícal na kravi,
 rekla pri sebi je: »Kaj vidi na njej moj gospod?
 Glej, le kako pred očmi se mu zvira po travniku mehkem!
 Avša obnaša se res, kot da se to ji podá.«
 To si je rekla in brž je velela iz črede številne
 revo prignati, ji vrat sključiti v jarem težak
 ali pobiti nalašč jo s pretvezo na svetem oltarju;
 tekmičin drob je nato srečna držala v rokah.
 Večkrat je s trupli teh tekmic tako tolažila božanstva,
 z drobom v dlaneh govoreč: »Zdaj ga osvajajte, no!«

Enkrat bi rada postala Evropa, zatem pa spet Io.
 Prva je krava bila, drugo pač nosil je bik.
 Čredni vodnik jo je končno naskočil, nasedel je lažni
 kravi iz javora; plod vsem je očeta razkril.

Če bi Krečánka bila se odrekla ljubezni s Tiestom,
 (kdaj pa je ženski en sam moški častilec dovolj!),
 Fojbus že ne bi vozá na sredini poti zaobrnil,
 konjev zasukal nazaj, vrnil k Avrori se spet.
 Nízova hčerka lase je škrlatne očetu ukradla,
 z dimelj in ledij ji pas psov pobesnelih visi.
 Marsu ubéžal Atríd je na kopnem, Neptunu na morju,
 lastni soprogi pa ne, kruto je bil pogubljen.
 Kdo ni pretakal solzá še nad Kreúzo, Epirko v plamenih,
 komu krvníca otrók lastnih se smilila ni?
 Fójniks, Amíntorjev sin, skozi slepe oči se je jokaj;
 v kosih kot žrtev je konj plašnih Hipólit končal.
 Kaj izkopavaš, Finéj, očesa nedolžnim sinovom?
 Kazen enaka visi tudi nad tvojo glavó.
 Strast je edini povod za vse, kar so ženske počele;
 moški je manj ognjevit, manj zaslepljeno ravna.
 Torej ne dvomi o tem, da so tvoje lahko kar po vrsti,
 ena od tisoč mordà rekla odločno bo 'ne'.
 Naj te uslišijo, naj te zavrnejo, prošnja jim godi.
 Če ti spodrsne, ga nič nisi polomil zato.
 Sploh pa še ni spodrsljaj, če nov je užitek pred tabo,
 mar ne privlači te bolj tisto, kar ni tvoja last?
 Žetev je zmeraj obilnejša tam, kjer polje ni tvoje,
 polnejše vime ima čreda sosedovih staj.

Quid tibi femineos coetus venatibus aptos
 enumerem? numero cedit harena meo.
 Quid referam Baias, praetextaque litora velis,
 et quae de calido sulphure fumat aqua?
 Hinc aliquis vulnus referens in pectore dixit:
 'Non haec, ut fama est, unda salubris erat.'
 Ecce suburbanae templum nemorale Dianae
 partaque per gladios regna nocente manu:
 illa, quod est virgo, quod tela Cupidinis odit,
 multa dedit populo vulnera, multa dabit.

Hactenus, unde legas quod ames, ubi retia ponas,
praecipit imparibus vecta Thalea rotis.
Nunc tibi, quae placuit, quas sit capienda per artes,
dicere praecipuae molior artis opus.
Quisquis ubique, viri, dociles advertite mentes,
pollicitisque favens, vulgus, adeste meis.

Prima tuae menti veniat fiducia, cunctas
posse capi; capies, tu modo tende plagas.
Vere prius volucres taceant, aestate cicadae,
Maenalius lepori det sua terga canis,
femina quam iuveni blande temptata repugnet:
haec quoque, quam poteris credere nolle, volet.
Utque viro furtiva venus, sic grata puellae:
vir male dissimulat: tectius illa cupit.
Conveniat maribus, nequam nos ante rogemus,
femina iam partes victa rogantis agat.
Mollibus in pratis admugit femina tauro:
femina cornipedi semper adhinnit equo.
Parciore in nobis nec tam furiosa libido:
legitimum finem flamma virilis habet.
Byblida quid referam, vetito quae fratris amore
arsit et est laqueo fortiter ulta nefas?
Myrrha patrem, sed non qua filia debet, amavit,
et nunc obducto cortice pressa latet:
illius lacrimis, quas arbore fundit odora,
unguimur, et dominae nomina gutta tenet.

Forte sub umbrosis nemorosae vallibus Idae
candidus, armenti gloria, taurus erat,
signatus tenui media inter cornua nigro:
una fuit labes, cetera lactis erant.
Illum Cnosiadesque Cydoneaeque iuvencae
optarunt tergo sustinuisse suo.
Pasiphae fieri gaudebat adultera tauri;
invida formosas oderat illa boves.
Nota cano: non hoc, centum quae sustinet urbes,
quamvis sit mendax, Creta negare potest.
Ipsa novas frondes et prata tenerrima tauro
fertur inadsueta subsecuisse manu.

It comes armentis, nec ituram cura moratur
coniugis, et Minos a bove victus erat.
Quo tibi, Pasiphae, pretiosas sumere vestes?
Ille tuus nullas sentit adulter opes.
Quid tibi cum speculo, montana armenta petenti?
Quid totiens positas fingis, inepta, comas?
Crede tamen speculo, quod te negat esse iuvencam.
Quam cuperes fronti cornua nata tuae!
Sive placet Minos, nullus quaeratur adulter:
sive virum mavis fallere, falle viro!
In nemus et saltus thalamo regina relicto
fertur, ut Aonio concita Baccha deo.
A, quotiens vaccam vultu spectavit iniquo,
et dixit 'domino cur placet ista meo?'
Aspice, ut ante ipsum teneris exultet in herbis:
nec dubito, quin se stulta decere putet.'
Dixit, et ingenti iamdudum de grege duci
iussit et inmeritam sub iuga curva trahi,
aut cadere ante aras commentaque sacra coegit,
et tenuit laeta paelicis exta manu.
Paelicibus quotiens placavit numina caesis,
atque ait, exta tenens 'ite, placete meo!'
Et modo se Europen fieri, modo postulat Io,
altera quod bos est, altera vecta bove.
Hanc tamen implevit, vacca deceptus acerna,
dux gregis, et partu proditus auctor erat.

Cressa Thyesteo si se abstinuisset amore
et quantum est uno posse carere viro?
Non medium rupisset iter, curruque retorto
Auroram versis Phoebus adisset equis.
Filia purpureos Niso furata capillos
pube premit rabidos inguinibusque canes.
Qui Martem terra, Neptunum effugit in undis,
coniugis Atrides victima dira fuit.
Cui non defleta est Ephyraeae flamma Creusae,
et nece natorum sanguinolenta parens?
Flevit Amyntorides per inania lumina Phoenix:
Hippolytum pavidi diripuistis equi.
Quid fodis inmeritis, Phineu, sua lumina natis?
Poena reversura est in caput ista tuum.

Omnia feminea sunt ista libidine mota;
 acrior est nostra, plusque furoris habet.
Ergo age, ne dubita cunctas sperare puellas;
 vix erit e multis, quae neget, una, tibi.
Quae dant quaeque negant, gaudent tamen esse rogatae:
 ut iam fallaris, tuta repulsa tua est.
Sed cur fallaris, cum sit nova grata voluptas
 et capiant animos plus aliena suis?
Fertilior seges est alienis semper in agris,
 vicinumque pecus grandius uber habet.

Mark Tulij | PISMA BRATU KVINTU I, 1
CICERON (O upravi province)

*Prevod Aleš MAVER,
Marija Neža PIRC, Mitja SADEK,
Miran SAJOVIC in Nina VUK¹*

(1) Čeprav ne dvomim, da bodo mnogi glasniki, pa tudi človeške govorice same s svojo hitrostjo prehitete to pismo in boš tako že prej od drugih slišal, da se je mojemu hrepenenju in tvojemu naporu pridružilo še tretje leto², vendar sodim, da ti moram tudi sam prenesti to nadležno novico. Kajti v prejšnjih pismih, in to ne v enem, marveč v mnogih, sem ti ohranjal upanje, da se boš mogel kmalu vrniti, čeprav so drugi nad tem že obupali. Tega nisem počel le, da bi te kar najdlje razveseljeval s to prijetno mislijo, marveč tudi zato, ker smo tako jaz kot pretorji vložili toliko napora, da nisem dvomil, da bi se naš namen ne mogel posrečiti. (2) Ker je zdaj tako nanese, da niso mogli niti pretorji s svojim vplivom niti jaz s svojim prizadevanjem ničesar doseči, je seveda nadvse težavno prenesti zadevo ravnodušno. Pa vendar naju, ki sva se vajena spopadati in se kosati z najzahtevnejšimi nalogami, taka nadloga ne sme zlomiti ali potreti. Kakor pa ljudje navadno najteže prenašajo tisto, kar se je zgodilo po njihovi krivdi, je pri tej reči nekaj, kar sam celo teže prenašam kakor ti. Po moji krivdi se je namreč zgodilo tisto, proti čemur si se pri meni zavzemal že, ko si odhajal, še bolj pa v svojih pismih, da preteklemu letu upravnštva ne bi sledilo še eno. Nisem ravnal pametno, ko sem skrbel za dobrobit zaveznikov, ko sem se upiral nesramnosti ne maloštevilnih mešetarjev, ko sem skušal s tvojimi odlikami pomnožiti svojo slavo, zlasti še, ker sem dovolil, da je moglo to drugo leto tvoje službe pritegniti še tretje.

(3) Ker priznavam, da je to moja napaka, morata tvoja preudarnost in omikanost poskrbeti in narediti, da bo to, kar sem sam nespametno izpeľjal, popravila tvoja marljivost. Če se boš še silneje spodbujal k temu, da bi se o tebi povsod govorilo le dobro, če boš tekmoval ne kakor z drugimi, marveč kakor s samim seboj, če bo slednjič vso tvojo razumnost, vso skrb in premislek usmerjala želja po odlični hvali v vseh rečeh, bo eno leto, dodano tvojemu naporu, lahko mi verjameš, dodalo mnoga leta radosti nama obema. Kajti slavo bo prinašalo še najinim potomcem.

¹ Prevod je nastal v okviru latinskega seminarja na Oddelku za klasično filologijo FF v zimskem semestru študijskega leta 2000/01.

² Kvint Tulij Ciceron je po preturi leta 61 pr. Kr. odšel za upravnika v provinco Azijo. Ker so mu upravnštvo kar dvakrat podaljšali, je tam ostal vse do 58 pr. Kr.

(4) Zaradi tega te najprej prosim, da ti ne uplahne ali upade pogum in da ne dovoliš, da bi te obilica opravkov preplavila kakor hudournik, marveč se dvigneš zoper to in se upreš ali greš zadolžitvam celo naproti. Saj vendar ne upravljaš takega dela države, v katerem bi gospodarila usoda, marveč takega, v katerem največ štejeta razumnost in marljivost. Če bi videl, da bi ti bilo kot upravitelju podaljšano poveljstvo v kakšni siloviti vojni, bi v duši trepetal, saj bi vedel, da je bila sočasno podaljšana oblast usode nad nama. (5) Tako pa ti je bil zaupan tisti del države, v katerem nima usoda ali nobene vloge ali prav majhno in za katerega se zdi, da je ves v rokah tvoje krepostnosti in zmernega duha. Ni se nama treba bati, kakor menim, nobenih pasti sovražnikov, nikakega vojaškega spopada, nobene izdaje zaveznikov, ne pomanjkanja denarja ali prehrane, pa tudi ne upora v vojski. Vendar se celo zelo modrim možem pogosto zgodi, da ne zmorejo biti kos udarcem usode, kakor tudi najboljši krmarji niso kos divjanju nevihte. Tebi je bil naklonjen popoln mir, popolna spokojnost, vendar tako, da bi zmogla spečega krmarja celo preplaviti, budnega pa tudi razveseljevati.

(6) Znano je namreč, da sestavljajo prebivalstvo te province najprej zavezniki, ki so izmed vseh človeških rodov najbolj omikani³, ob njih pa taki naši državljani, ki so bodisi kar najtesneje povezani z nama, ker so davčni zakupniki⁴, bodisi sodijo, da sem jim jaz kot konzul obvaroval premoženje⁵, ker so premožni trgovci. (7) Vendarle med njimi samimi prihaja do resnih sporov, nastajajo številne krivice, iz njih pa izhajajo veliki prepiri. Saj govorim, kakor bi mislil, da nimaš nobenega dela! Vem, da je naloga nadvse zahtevna in terjaja tehten premislek, toda spomni se mojega mnenja, da je ta naloga prej stvar razuma kakor usode. Kaj je namreč takega brzdati tiste, ki jim načeluješ, če lahko brzdaš samega sebe? To naj bo, kakor tudi je zelo zahtevno, zahtevno in težavno za druge. Zate je bilo to zmeraj nekaj najlažjega in je tako tudi moralo biti za človeka s takšno naravo, da se zanjo zdi, da bi mogla biti zmerna celo brez izobrazbe, izobrazba pa, ki si je bil deležen, je tisto, kar bi moglo predrugáčiti celo najbolj zakrknjeno naravo. Ko se boš sam upiral miku denarja, ko se boš upiral nasladi ali vsakovrstnemu poželenju, kakor počneš, bo, mislim, zares nastala nevarnost, da ne boš zmogel stopiti na prste nepoštenemu trgovcu ali nekoliko prepožrešnemu davčnemu zakupniku! Kajti Grki bodo, ko te bodo videli tako živeti, gotovo menili, da se je spustil v provinco nekdo iz bajeslovne preteklosti ali celo kak polbog iz nebes.

³ Misli seveda na Grke.

⁴ Ker senatorjem ni bilo dovoljeno, da bi se ukvarjali z denarnimi posli, je velika večina davčnih zakupnikov pripadala stanu vitezov, iz katerega sta izhajala tudi Mark in Tulij Ciceron.

⁵ Med Katilinovo zaroto je bila ena od zahtev upornikov tudi odpis dolgov, ki bi za mnoge bogataše pomenil pravi finančni polom.

(8) Tega ne pišem, da bi ti tako delal, marveč zato, da bi se veselil, ker tako že delaš in si delal. Skoraj neverjetno je namreč, da si prebil dve leti v Aziji kot vrhovni poveljnik tako, da te od popolne poštenosti in zmernosti ni odvrnil noben kip, nobena slika, nobena posoda, nobena tkanina, noben suženj, niti ne lepota kake ženske, pa celo ne denar, čeprav je vsega naštetega v tej provinci v izobilju.

(9) Kaj je namreč moč najti tako izjemnega ali tako zaželenega kakor to, da taka plemenitost, zmernost duha, samoobvladovanje niso skrite nekje v temi, marveč so položene na azijsko sonce, pred oči najimennitnejše province in v ušesa vseh narodov in ljudstev? Da ljudi ni groza tvojih potov, da jih ne izmozgava tvoja potratnost, da jih tvoj prihod ne vrže iz tira? Da vlada, kamor koli prideš, bodisi javno bodisi zasebno, kar največje veselje, ker se zdi, da mesto sprejema varuha in ne trinoga, hiša pa gosta in ne plenilca?

(10) Izkušnje so te gotovo naučile, da v teh rečeh nikakor ni dovolj, da imaš sam te kreposti, temveč da se moraš temeljito ozreti okrog, da se bo videlo, da pri upravi province pred zavezniki, državljani in državo ne izstopaš le ti sam, marveč vsi tvoji podrejeni. Sicer pa imaš za legate take ljudi, ki bodo že sami po sebi skrbeli za tvoj ugled. Med njimi se po časti, ugledu in starosti odlikuje Tuberon⁶, o katerem sodim, da more, zlasti še, ker piše zgodovino, iz svojih analov izbrati mnoge, ki jih želi in more posnemati. Tudi najin Alien je po eni strani po naravi in dobrohotnosti, po drugi strani pa po svojem vedenju pravi zgled krepostnega življenja. Kaj naj nadalje rečem o Gratidiju?⁷ Zanj zagotovo vem, da se tako trudi za svoje dobro ime, da s tem zaradi bratske ljubezni do naju skrbi tudi za najino.

(11) Za kvestorja nimaš koga, ki bi ga izbral po lastni presoji, marveč tistega, ki ti ga je določil žreb. Že sam po sebi mora biti zmeren in se pokoravati tvojim pravilom in načelom. Če bi bil med njimi kdo preveč koristolovski, boš to prenašal, dokler bi sam zase kršil pravila, ki jim je zavezan, ne da bi izrabljal za svoj dobiček tisto oblast, ki si mu jo dodelil kot znamenje dostojanstva. Zares mi pa ne ugaja, da preiskuješ vsako malenkost in da kaznuješ vsakogar izmed njih, zlasti še, ker podrejeni svoj značaj kmalu navadijo na preveliko udobje in prizadevanje za naklonjenost, marveč, da vsakomur poveriš toliko opravkov, kolikor mu zaupaš. Za tiste, ki ti jih za spremljevalce in pomočnike v javnih zadevah dala država, boš jamčil le v okvirih, ki sem jih že prej navedel.

(12) Kar pa zadeva tiste, o katerih si hotel, da bi bili s teboj bodisi kot domače osebe bodisi kot osebni služabniki, ki jih navadno imenujejo ne-kake telesne stražarje, morajo biti ne le njihova dejanja, temveč tudi njihovo

⁶ Lukij Ajlij Tuberon, eden mlajših analistov.

⁷ Mark Gratidij, Ciceronov daljni sorodnik.

ve besede povsem skladne z najinimi navodili. Vendar imaš s seboj take ljudi, ki jih moreš zlahka ceniti, če ravnajo prav, če pa premalo skrbijo za tvoj ugled, jih moreš zlahka obrzdati. Zdi se, da so, dokler si bil še neizkušeni, ti znali pretentati tvojo velikodušnost (kajti, če je mož sam brezgrajen, zelo težko sumi, da so drugi nepošteni). Naj se torej to tretje leto odlikuje po isti poštenosti kakor prejšnji dve, ta pa naj bo preudarnjša in skrbnejša. (13) Tvoja ušesa naj bodo taka, da bodo sodila, da slišijo le tisto, kar (dejansko) slišijo, ne pa taka, da bi vanje šepetali izmišljotine in hlinjeno prijaznost zaradi dobička. Tvoj prstan naj ne bo kot kakšna posoda, marveč kakor ti sam, ne služabnik tuje volje, marveč priča tvoje. Uradni sluga naj ima tak položaj, kakršnega so zanj hoteli naši predniki, ki te službe – ne kot znamenje ugodnosti, temveč kot zadolžitev in obveznost – niso narključno zaupali nikomur razen osvobojenecem, ki jim niso ukazovali skoraj nič manj strogo kakor sužnjem. Liktor naj ne bo služabnik lastne, marveč tvoje blagosti, butare in sekire pa naj nosijo bolj kot znamenja dostojanstva kakor oblasti. Po vsej provinci naj bo znano, da so ti najpomembnejši blagor, otroci, ugled in premoženje vseh, ki jim stojiš na čelu. Prav tako naj se uveljavi mnenje, da boš, če boš za to le izvedel, sovražen ne samo tistim, ki sprejemajo podkupnine, temveč tudi tistim, ki jih dajejo. Ničesar več pa ne bodo dajali, če se bo razvedelo, da tisti, ki zatrjujejo, da imajo pri tebi veliko veljavo, v resnici od tebe ne dosežejo ničesar.

(14) Tega nikakor ne govorim tako, kakor bi želel, da bi bil ti do svojih pretrd ali sumničav. Če je namreč (med njimi) kdo, za katerega nisi v dveh letih nikoli imel razloga, da bi ga sumil grabežljivosti, kar sam slišim in sodim, da sem to s teboj vred ugotovil o Kajsiju, Hajripu in Labeonu, ni nič takega, o čemer bi menil, da tem in še komu drugemu takih odlik tega ne smeš zaupati ali poveriti. Če pa je kdo tak, da si z njim že imel težave, da o njem kaj sumiš, temu ne verjemi ničesar in mu ne prepusti v varstvo nobenega kosa svojega dobrega imena.

(15) Če si v sami provinci našel koga, ki je vstopil globoko v tvojo zasebnost, pa nama je bil poprej neznan, le glej, koliko mu smeš zaupati! Saj ne, da ne bi mogli biti številni ljudje iz province poštenjaki. Toda to smemo upati, presojati o tem je nevarno. Posameznikova narava je namreč zakrita z mnogimi tančicami svetohlinstva in zagrjnena kakor z nekakšnim pajčolanom. Čelo, oči, obraz lažejo zelo pogosto, najpogosteje pa govor. Kako lahko zatorej kaj najdeš med ljudmi te vrste? Saj se vendar odpovedujejo vsem tistim rečem, od katerih naju ne more nič odtrgati, ker jih je zmamil pohlep po denarju, tebe pa, tujega človeka, naj bi ljubili iz vsega srca in se ne zgolj hlinili zaradi koristi? Vsaj meni se to zdi zelo težavno, posebno še, če isti ljudje nimajo radi skoraj nobenega zasebnika, upravniške pa vse po vrsti. Če si vendarle srečal med njimi koga, ki ima raje tebe samega kakor tvoj položaj (to bi se namreč moglo primeriti), takega brez

zadržkov prištej med svoje. Če pa tega ne boš opazil, se moraš zaupnosti s tako vrsto ljudi varovati bolj kot s katero koli drugo, ker poznajo vse poti denarja in tudi vse počno zaradi denarja ter jim ni prav nič mar za dobro ime tistega, s katerim jim ne bo treba živeti.

(16) Tudi se je treba varovati izrazov prijateljstva Grkov samih, z izjemo zelo redkih, če je kdo vreden stare Grčije. Zdaj so namreč mnogi med njimi neiskreni in se obračajo po vetru, dolgotrajno suženjstvo pa jim je privzgojilo čezmerno klečeplaznost. Pravim, da jih je sicer vse potrebno velikodušno sprejeti, z najboljšimi med njimi se tudi povezati z gostinskim prijateljstvom; pretesne zveze z njimi pa niso niti častne niti zanesljive. Ne upajo si namreč nasprotovati našemu mnenju in ne sovražijo le nas, marveč celo svoje ljudi.

(17) Ker bi želel biti previden in skrben že pri tovrstnih zadevah, za katere se celo bojim, da ne bi bil (v njih) pretrd, kaj meniš, kako gledam na sužnje? Te moramo tako ali tako povsod držati na kratko, zlasti pa še v provinci. O tej stvari bi se dalo dati mnogo naukov, toda najkrajši in tak, da si ga je najlažje zapomniti, je ta, naj se na azijskih potih obnašajo tako, kakor bi hodili po Apijevi cesti. Tudi naj nihče ne misli, da je kaka razlika, če gre v Trale ali v Formije. Če je kdo med sužnji izjemno zanesljiv, naj ti služi doma in v zasebnih zadevah: izmed tistih reči pa, ki zadevajo izvajanje tvoje službe ali kako državno zadevo, naj se ne pritakne ničesar. Številnih opravkov, ki bi jih bilo moč po pravici zaupati zanesljivim sužnjem, jim vendarle ne gre zaupati, da bi se izognil obrekovanju in graji.

(18) Toda ne vem, kako, da se je moje pismo sprevrglo v dajanje nasvetov, čeprav to spočetka ni bil moj namen. Kako naj namreč dajem nasvete komu, za katerega vem, da posebej v tej zadevi ne zaostaja za menoj po preudarnosti, po izkušnjah pa me celo prekaša? Kljub temu menim, da ti bo tisto, kar počneš, prijetnejše, če se temu pridruži moja potrditev. Zaradi tega naj bodo temelji tvojega ugleda naslednji: najprej tvoja poštenost in zmernost, nato spodobnost vseh, ki so s teboj, previdno in skrbno izbiranje bližnjih sodelavcev med Italiki v provinci in Grki, med sužnji pa trden in stalen red. (19) Ker je vse to častno že v najinih zasebnih in vsakdanjih opravilih, je nujno, da je pri tolikšnem obsegu pristojnosti, pri tako spačenihih nraveh in v tako pokvarjeni provinci videti kot od bogov dano. To načelo in ta red lahko pri ukrepanju in odločanju ohranita ono odločnost, ki si jo kazal v zadevah, zaradi katerih sva si nakopala precej zamer, sicer na moje veliko veselje, razen če morda meniš, da so me užalostile pritožbe nekakega Pakonija, ki še Grk ni, temveč prej Mizijec ali Frigijec, ali gobezdanje Tuskena, jeznoritega in pokvarjenega človeka, ki si mu iz umazanega goltanca povsem upravičeno izdril predmet umazanega pohlepa. (20) To in drugo, kar si z vso strogostjo ukrenil v provinci, bi le težka vzdržala brez največje nravehne moči. Zato naj pri deljenju pravice vlada strogost, da

je le ne prilagajaš zaradi osebne naklonjenosti, marveč ostaja za vse enaka. Pa vendar malo zaleže, da ti sam pravično in skrbno razsojaš, če ne bodo prav tako ravnali tisti, ki jim boš prepustil kak kos te naloge. Zdi se mi, da pri upravi Azije raznolikost opravil sploh ni velika, da pa vsa provinca v največji meri sloni na sodstvu. Kar se tega tiče, je osnovno načelo, zlasti, ko gre za province, preprosto: potrebni sta stanovitnost in resnost, ki nista neobčutljivi le za osebno naklonjenost, marveč tudi za sumničenja.

(21) Pridružiti jima je treba še pozornost pri poslušanju, popustljivost pri odločanju, pri pomirjanju in v sporih pa natančnost. Zaradi teh zmožnosti je bil nedavno tega zelo priljubljen Gaj Oktavij*, pri katerem je bil tiho prvi liktor, molčal je služabnik; vsakdo je govoril, kadar koli je hotel in kakor dolgo je hotel. Zaradi tega bi se morda zdel preblag, ko ne bi ta blagost varovala njegove strogosti. Prisilil je namreč Sulove ljudi, da so vrnili, kar so si s silo in ustrahovanjem prisvojili. Kar so kot uradniki krivično določili, temu so se morali kot zasebniki pokoravati. Ta njegova strogost bi se zdela neznosna, ko je ne bi blažil s številnimi začimbami človečnosti.

(22) Če je taka prijaznost priljubljena v Rimu, kjer vladajo tolikšna objestnost, tako nebrzdana svoboda, tako neskončna samopašnost ljudi, kjer je nadalje toliko uradnikov, toliko pomočnikov v stiski, kjer ima ljudstvo toliko moč in senat tolikšen vpliv, kako prijetna more biti upravnikova ljudomilost šele v Aziji! Tam tolika množica državljanov in zaveznikov, toliko velikih mest, toliko občin upira svoj pogled v migljaj enega. Tam ni pomočnikov ne možnosti pritožbe ne senata, pa tudi ne skupščine. Zato je dolžnost velikega človeka, ki je po eni strani že po naravi zmeren, po drugi strani pa tudi izveden v učenosti in v vseh najboljših veččinah, da ob toliki moči ravna tako, da si tisti, ki jim načeluje, ne bi želeli nobene druge oblasti, (23) kakor je Ksenofont upodobil slavnega Kira, ne po zgodovinski resnici, marveč da bi podal zgled pravičnega vladanja. Omenjeni filozof je združil njegovo največjo strogost z nenavadno ljudomilostjo. Te knjige naš Afričan – ne brez razloga – skoraj nikoli ni dal iz rok. V njej namreč ni izpuščena nobena dolžnost skrbnega in zmernega vladarja. Če je te dolžnosti tako izpolnjeval tisti, ki mu ni bilo treba nikoli biti zasebnik, kako se jih morajo držati šele oni, ki jim je bila oblast prav tako izročena, kakor jo pozneje vrnejo, in so jim jo dali prav tisti zakoni, h katerim se morajo povrniti.

(24) Zdi se mi pa, da morajo tisti, ki načelujejo drugim, vse obrniti na to, da bi bili tisti, ki so pod njihovo oblastjo, kar najbolj zadovoljni. Brž ko si stopil v Azijo, so stalen dober glas in govorice vseh razglašali, da je tebi to

* GAJ OKTAVIJ, oče poznejšega cesarja Oktavijana, ki je bil l. 61 pr. Kr. pretor, nato pa propretor v Makedoniji.

najpomembnejše in ti je že od vsega začetka bilo. Dolžnost ne samo tiste-
ga, ki ima pod seboj zaveznike in državljane, marveč tudi onega, ki je po-
stavljen nad sužnje in nad nemo živino, je namreč, da služi blagru in do-
brobiti tistih, ki jih ima v oblasti.

(25) Ugotavljam, da je vsem znano, da si v to vložil kar največ truda.
Da mestnim skupnostim nisi nakopal nobenega novega dolga, mnoge pa
rešil starih bremen; da si na novo postavil številna porušena in domala
zapuščena mesta, med njimi preslavni mesti Jonije in Karije, Samos in Ha-
likarnas; da v mestih ni nobenih uporov, nobenih prepirov; da si poskrbel,
da upravljajo mestne skupnosti sveti optimatov; da si iz Mizije pregnal raz-
bojništvo, na mnogih krajih pa odvrnil poboje, po vsej provinci vzpostavil
mir; da si zatrl roparske združbe, ne le tiste ob poteh in poljih, marveč tudi
številčnejše in bolj razvejane po mestih in ob svetiščih; da si od dobrega
glasu, premoženja in prostega časa premožnih odvrnil tisto najnevarnejšo
služabnico upravnikovega pohlepa, spletke; da stroške in dajatve mestnih
skupnosti enakomerno nosijo vsi, ki živijo na ozemlju teh mest; da je dostop
do tebe zelo preprost, da so tvoja ušesa odprta pritožbam vseh, da nista
pred nikogaršnjo stisko zaprta ne samo ljudsko sodišče in sodni dvor, mar-
več celo ne tvoja hiša in spalnica, in da skratka na vsem območju tvoje
oblasti ni nič neprijaznega, nič krutega, vse pa da je polno miline, blagosti
in človečnosti.

(26) Kako neizmerna pa je šele tista tvoja zasluga, da si ob velikih
težavah zame Azijo rešil krivičnega in gromozanskega edilskega⁸ davka!
Če se namreč neki imenitnik vpričo tebe pridruša, da si mu iztrgal dvesto
tisoč sestercev⁹, ker si odločil, naj se denar ne potroši za igre, koliko de-
narja bi se nabralo, če bi ga zahtevali za vse, ki v Rimu prirejajo igre (kako-
r je bila že navada)? Sicer pa sva vse te obtožbe zatrla s tistim sklepom (za
katerega ne vem, koliko ga hvalijo v Aziji, v Rimu ga z nemajhnim občudo-
vanjem), da sem, čeprav so mestne skupnosti namenile denar za gradnjo
najinega spomenika in svetišča, in čeprav so to storile prostovoljno spričo
mojih velikih zaslug in zaradi tvojih velikih uslug ter je zakon izrecno pred-
videval, naj se sredstva potrošijo za svetišče in spomenik, vendarle preso-
dil, da tega, kar bi bilo dostojno in v skladu z voljo tistih, ki so se tega lotili,
ne gre sprejeti, čeravno to, kar bi bilo narejeno, nikakor ne bi šlo v nič,
marveč bi bilo v okras svetišču, tako da se mi zdi, da ne bi bilo bolj posvečeno
meni kakor rimskemu ljudstvu in nesmrtnim bogovom. Ob drugih razlogih
me je k tej odločitvi vodilo tudi to, da bi tisti, ki jim taka počastitev ne pripa-
da niti jim ni namenjena, to lažje prenesli.

⁸ Edili so bili med drugim zadolženi tudi za organizacijo iger, saj Ciceron (*De legibus* 3,7) pravi, da so »curatores urbis, annonae, ludorum sollemnium«

⁹ Več kot pol milijarde slovenskih tolarjev.

(27) Zaradi tega se z vsem srcem in z največjo vnemo usmeri v tisti cilj, ki si se mu že doslej posvečal, da namreč skrbiš za tiste, ki sta jih senat in rimsko ljudsko izročila in zaupala tvoji zanesljivosti in moči, jih v vsakem oziru varuješ in hočeš, da bi bili kar najsrečnejši. Če bi te žreb postavil na čelo Afričanom, Hispancem ali Galcem, divjim in neomikanim plemenom, bi bilo zate kot omikanega človeka vendarle primerno, da bi služil njihovi dobrobiti, koristi in blaginji. Ker pa sva postavljena na čelo tistemu rodu, ki mu je omika ne le domača, marveč se celo misli, da je od njega prešla na druge, morava to omiko zagotovo izročiti v najboljši obliki tistim, od katerih sva jo prejela. (28) Ne bo me namreč sram povedati, še zlasti ne pri takem življenju in pri teh dosežkih, ob katerih ne more biti niti najmanjšega suma nesposobnosti ali lahkomišelnosti, da sem tisto, kar sem dosegel, dosegel s pomočjo znanja in veščin, ki so mi jih posredovale grške vede in stroke. Zato se zdi, da smo poleg splošne odprtosti, ki smo jo dolžni vsem ljudem, še posebej zavezani temu ljudstvu in da si prizadevamo pri tistih, po katerih naukih smo se vzgajali, pokazati, kaj smo se naučili.

(29) Tudi Platon, prvi med misleci in učenjaki, je menil, da bodo države šele tedaj srečne, ko jim bodo bodisi začeli vladati učeni in modri možje bodisi bodo tisti, ki vladajo, vse svoje prizadevanje posvetili učenju in filozofiji. Sodil je, da more biti taka povezava med oblastjo in modrostjo državam v prid. To se je morda nekoč že uresničilo v vsej naši državi¹⁰, zdaj pa se zagotovo uresničuje v tej provinci, da ima namreč v njej vrhovno oblast tisti, ki je od otroštva največ truda in časa posvetil temu, da bi si pridobil krepost in omiko.

(30) Spričo povedanega poskrbi, da se bo zdelo, da je bilo to leto, ki je bilo dodano tvojemu napornemu delu, dodano v blagor Azije. Ker je bila v prizadevanjih, da bi te obdržala, Azija srečnejša kakor jaz v svojih, da bi te pripeljal nazaj, stori, da bo zadovoljstvo province ublažilo moje hrepenenje. Če si bil namreč nadvse skrben v tem, da si si pridobil časti, ki so ti jih izkazovali toliko kot menda še nikomur, moraš še veliko večjo skrb nameiniti temu, da si te časti ohraniš. (31) Kaj si mislim o tovrstnih časteh, sem ti pisal že prej. Zmeraj sem bil mnenja, da so, če so vsakdanje, neznatne, če jih izkazujejo zaradi položaja, brez teže; če pa so bile podeljene, kakor se je zgodilo tukaj, tvojim zaslugam, sodim, da moraš precejšen trud posvetiti varovanju le-teh. Zatorej boš, ker imaš najvišjo moč in oblast v tistih mestih, za katera veš, da so povzdignila tvoje kreposti in jih uvrstila med bogove, pri vseh zadevah, ki jih boš presojal, o njih odločal in jih izvrševal, temeljito razmislil, kaj dolguješ takšnemu javnemu mnenju, takšnim sodbam o sebi in takim počastitvam. To boš dosegel na tak način, da boš skrbel za vse, da boš pomagal ljudem v stiski, da boš imel vedno pred očmi njihovo blagi-

¹⁰ Ciceron najbrž meri na čas svojega konzulata.

njo in da si boš prizadeval (boš hotel), da bi te vsa Azija imenovala in te dejansko imela za očeta.

(32) Veliko težav ti v tem hotenju in prizadevanju delajo davčni zakupniki. Če jim nasprotujeva, bova ta za naju tako zaslužen in po naju z državo povezan stan odtrgala tako od naju kot od države; če pa jim bova v vsem popuščala, bova dopustila izkoriščanje tistih, ki sva jim dolžna zagotoviti ne le blagor, marveč tudi znosno življenje. To je, če hočemo prav premisliti, edina težava na vseh področjih tvoje oblasti. Kajti to, da si zmeren, da se vzdržiš vsakega pohlepa, da brzdaš svoje uradnike, da vzdržuješ pravične sodne postopke, da si skrben pri poizvedovanju o stvareh, da si prijazen pri poslušanju in sprejemanju ljudi, prinaša več slave, kakor pa je v resnici težavno. Ni namreč stvar nekega navora, temveč nekake duševne usmeritve duha in volje. (33) Koliko ogorčenja zbuja pri zaveznikih zadeva z davčnimi zakupniki, smo videli ob državljanih, ki se nedavno ob italjskih carinskih postajah niso toliko pritoževali nad samo carino kot nad krivičnim ravnanjem nekaterih carinikov. Zato še predobro vem, kaj se dogaja zaveznikom v oddaljenih deželah, ko vendar že v Italiji slišim pritožbe državljanov. Zato se mi zdi tvoje ravnanje, da zadovoljiš zakupnike, posebno še, ker je bilo javno ozemlje odkupljeno pod ceno, in pri tem ne dovoliš propada zaveznikov, stvar nekake božanske kreposti, to je tvoje.

Najprej se to, kar zbuja pri Grkih največ nejevolje, da so namreč davčni zavezanci, le-tem ne sme zdeti tako grozno, ker so bili v enakem položaju tudi brez uradnikov rimskega ljudstva, pod domačo oblastjo. Ustanove davčnih zakupnikov pa tudi ne morejo zavračati, ko vendar brez zakupnika niso zmogli plačati davka, ki jim ga je sorazmerno predpisal Sula¹¹. Da pa pri izterjevanju davkov Grki niso nič bolj prizanesljivi od naših zakupnikov, se vidi po tem, da so se Kavnijci¹² in prebivalci vseh tistih otokov, ki jih je Sula dodelil Rodijcem, nedavno zatekli pred senat, da bi davek raje plačevali nam kakor pa Rodijcem. Spričo tega se ustanove zakupnikov ni treba bati tistim, ki so že vedno bili davčni zavezanci, ne smejo jih zavračati tisti, ki sami niso zmogli plačevati davka, nasprotovati pa jim ne tisti, ki so jih sami zahtevali. (34) Hkrati naj Azija pomisli na to, da ji ne bi bila prihranjena nobena nevarnost, ne vojne z zunanjim sovražnikom ne notranjih razprtij, če ne bi bila pod to oblastjo. Ker pa te oblasti ni mogoče na noben način ohraniti brez davkov, naj si z delom svojih sadov ravnodušno kupuje večni mir in brezskrbnost. (35) Če pa bodo mogli ravnodušno prenašati sam stan in ustanovo davčnih zakupnikov, se jim lahko zaradi tvoje

¹¹ Med prvo vojno z Mitridatom je Sula za potrebe vojske od prebivalcev Azije zahteval, naj v enem letu zberejo davek, ki bi ustrezal vsoti petih običajnih davčnih let. Ker tolikšne vsote niso mogli zbrati, so vsoto plačali davčni zakupniki in jo potem izterjali – kajpak z obrestmi.

¹² Prebivalci mesta Kavnos v jugovzhodni Kariji.

razumnosti in preudarnosti zdijo manj boleče tudi ostale zadeve. Tako se pri sklepanju pogodb ni treba strogo ozirati na cenzorski zakon¹³, marveč bolj na koristnost sklepanja poslov in na reševanje pred odvečnimi težavami. Moreš delati tudi to, kar si že izvrstno počel in počneš, da namreč opozarjaš, kolikšen ugled imajo davčni zakupniki in koliko sva dolžna temu stanu, da s svojo naklonjenostjo in ugledom povezuješ zakupnike z Grki, ne da bi pri tem vpletal svojo oblast in dostojanstvo, obenem pa od tistih, za katere si tako zaslužen in ki ti dolgujejo vse, zahtevaš, da nama s svojo uvidevnostjo omogočijo obdržati in ohranjati tisto bližino, ki je med nama in zakupniki.

(36) Toda čemu te spodbujam k temu, kar bi ti ne le mogel izvrševati po svoji volji brez kakršnih koli naukov, marveč si to v veliki meri že dosegel? Ne nehajo se mi namreč vsak dan zahvaljevati najodličnejše in največje združbe zakupnikov, kar mi je še toliko prijetneje, ker isto delajo Grki. Težavno je namreč zgolj z osebnim prizadevanjem povezati tisto, kar se razlikuje glede na ugodnosti in koristi in že skoraj po naravi. Tistega, kar sem zapisal zgoraj, seveda nisem zapisal, da bi te poučeval (saj kot preudaren človek ne potrebuješ nikakršnih naukov), vendar me je pri pisanju razveseljevalo omenjanje tvoje vrline. Sicer pa sem v tem pismu daljši, kakor sem bodisi hotel biti bodisi sem mislil, da bom.

(37) Je pa nekaj, česar ti ne bom nehal naročati in ne bom trpel, kolikor je v moji moči, da bi te hvalili zgolj z zadržkom. Vsi, ki prihajajo od tam, govorijo namreč o tvoji kreposti, poštenosti in omikanosti na tak način, da izvemajo, ko te sicer na vso moč hvalijo, edinole vzkipljivost. Ker se ta napaka že v zasebnem in vsakdanjem življenju kaže kot znamenje šibkega in nestanovitnega duha, ni nič tako grdega kakor to, da kdo s svojo vrhovno oblastjo združi kruto naravo. Zato se ne bom polotil tega, da bi ti na tem mestu razlagal, kaj so o vzkipljivosti govorili največji učenjaki, ker po eni strani nočem biti predolg, po drugi strani pa se o tem lahko zlahka poučiš iz spisov mnogih piscev. Kljub temu menim, da ne smem izpustiti tistega, kar sodi k pismu, to je, da človeka, ki mu pišeš, seznaš s tistim, česar ne ve.

(38) Skoraj vsi mi poročajo tole: kadar nisi podvržen besu, navadno rečejo, ne more biti nič prijetnejše od tebe. Toda brž ko te razkači kaka nepoštenost in izprijenost, se v duši tako razburiš, da nenadoma vsi pogrešajo tvojo človečnost. Zaradi tega se, ker sta naju ne toliko kakšna čistihlepnost kot sam položaj in usoda pripeljala do tega, da bodo ljudje vedno govorili o naju, varujva, kolikor moreva pač storiti in doseči, da ne bodo govorili, da naju je kazila očitna pomanjkljivost. Ne zavzemam se za to, da

¹³V cenzorskem zakonu (*lex censoria*) so bili navedeni pogoji, pod katerimi so davčni zakupniki najemali državne dajatve za 5 let.

bi spremenil svoj značaj, kar je morda že po naravi, še zlasti pa v najini starosti težavno, in da bi, če je kaj globoko vraščeno v nravi, to nemudoma izkoreninil. Če se ji že ne moreš povsem izogniti, te vendarle opominjam, da se, ker tvojega duha napolni bes, še preden more razum kaj vplivati, vsak dan vnaprej pripraviš in misliš na to, da se je potrebno vzkipljivosti upirati. In kadar ta najbolj razburka duha, tedaj moraš kar najskrbneje brzdati jezik, kar se mi včasih ne zdi nič manjša vrlina od te, da bi se sploh ne jezil. Kajti slednje ni le znamenje resnosti, temveč pogosto tudi brezbržnosti. Obvladovati se pa v misli in besedi, kadar si jezen, ali celo molčati in obdržati vznemirjenost in strast pod nadzorom, je, čeprav ne znak popolne modrosti, vendarle znak nadpovprečne sposobnosti.

(39) Poročajo sicer, da si, kar se tega tiče, že mnogo bolj umirjen in blag. Ne prihajajo več do mene novice o kakih tvojih večjih živčnih izpadih, o nikakršnih psovkah ali žalitvah. Po eni strani se vse to ne sklada z izobrazbo in civiliziranostjo, po drugi strani pa je v nasprotju s (tvojo) oblastjo in dostojanstvom. Kajti če je jeza nepomirljiva, je to razumljeno kot najhujša krutost; če pa je popustljiva, je to resda znamenje nedoslednosti, ki pa ji je v težavah vendarle treba dati prednost pred okrutnostjo. (40) A ker se je prvo leto zelo veliko govorilo o tej tvoji slabosti – menim, da zaradi tega, ker so se nade v nepričakovanem obsegu zgrnili krivičnost, pohlep in nesramnost ljudi in so se ti zdeli neznosni – drugo leto pa je bilo že mnogo bolje, ker so te izkušnje in razum in, kot sodim, tudi moja pisma, naredili bolj potrpežljivega in blagega, mora biti tretje leto tako brezhibno, da ne bo niti najmanjše reči, ki bi jo mogel kdo grajati.

(41) Na tem mestu te ne pozivam ali ti naročam, marveč te v bratovskih prošnjah rotim, da ves svoj napor, skrb in razmislek usmeriš k temu, da bi si vsepovsod pridobil vsesplošno hvalo. Če bi bil najin položaj le domena vsakdanjih pogovorov in govoric, bi se od tebe ne zahtevalo nič izjemnega, nič neobičajnega. Tako pa se zaradi sijaja in veličine nalog, ki sva jih deležna, zdi, da se bova, če v tej provinci ne doseževa kar največje hvale, le stežka mogla izogniti zelo hudi graji. Ta najin položaj je pač tak, da vsi dobri, ker so nama naklonjeni, tudi terjajo in pričakujejo od naju prizadevnost in sposobnost, za vse nepoštene, ki sva jim napovedala večno vojno, pa se zdi, da so zadovoljni že z najmanjšim povodom za grajo. (42) Ker je torej tvojim sposobnostim dano na voljo gledališče vse Azije, natrpano z obiskovalci, zelo razsežno, izurjeno v presojanju, po naravi pa tako odmevno, da prinaša namige in žvižge vse do Rima, si, prosim, prizadevaj in se potruj, da se bo zdelo ne le, da si bil vreden teh reči, marveč da si s svojo večščino tudi vse presegel. (43) In ker je naključje meni z uradnimi službami namenilo upravo mesta, tebi pa upravo province, poskrbi, da bo, če se moj delež ne umakne pred nikomer, tudi tvoj posekal ostale. Hkrati pomišli na to, da se ne trudiš več za še preostalo in šele pričakovano slavo,

marveč se boriva za že pridobljeno, za katero si nama ni bilo potrebno tako prizadevati, kakor jo morava zdaj varovati. Če bi moglo biti v mojem življenju kar koli ločeno od tebe, si ne bi ničesar bolj želel kakor to, da bi bil to položaj, ki sem ga že dosegel. Zdaj je pa s stvarjo tako, da menim, da nisem ob tolikih svojih naporih in v tolikih nevarnostih, ki si jih bil tudi ti deležen, dosegel ničesar, ko ne bi bila vsa tvoja dejanja in besede od tam v skladu z mojim položajem. Če si bolj kot drugi pripomogel, da sva si pridobila velikanski sloves, si boš gotovo enako bolj kot drugi prizadeval, da ga ohraniva. Ne smeš se namreč ozirati zgolj na mnenja in sodbe ljudi, ki žive zdaj, temveč tudi (na mnenje) tistih, ki bodo šele prišli; njihova sodba bo vendar pravičnejša, ker bo prosta zavisti in obrekljivosti. (44) Naposled moraš misliti še na to, da slave ne iščeš le zase; če bi tudi bilo tako, je vendar ne bi zametaval, zlasti ker si hotel, da bi bil spomin nate povzdignjen z najodličnejšimi pomniki. Toda svojo slavo moraš družiti z mojo, to morava zapustiti potomcem. Pri tem moraš paziti, da bi se, ko bi bil manj skrben, ne zdelo ne samo, da se ne trudiš zase, ampak tudi, da si še svojim sorodnikom zavisten.

(45) Vsega tega ne govorim, da bi bilo videti, kakor da so te moje besede zbudile iz spanja, temveč da bi se zdelo, da so te spodbudile v polni vnemi in teku. Zmeraj boš namreč počel, kar si že (doslej) počel, da bi vsi hvalili tvojo pravičnost, zmernost, strogost in nepodkupljivost. Vendar mi je zaradi edinstvene ljubezni do tebe posebej všeč tvoja nekako neizčrpna želja po slavi. Seveda sodim, da zdaj, ko ti mora biti Azija že tako domača kot komur koli drugemu njegova hiša in ko se je tvoji kar največji preudarnosti pridružilo toliko izkušenj, ni ničesar, kar prispeva k slavi, česar bi ti ne imel pred očmi in na kar ne bi brez kakršnega koli opozorila vsak dan mislil. Vendar – ker se mi zdi, da slišim tebe, kadar berem tvoja pisma, in da govorim s teboj, kadar ti pišem, se nadvse razveselim tvojih kar najdaljših pisem in sem tudi sam pri pisanju pogosto predolg.

(46) Na koncu te prosim in spodbujam, da bi, kakor je v navadi pri dobrih pesnikih in učinkovitih igralcih, tudi ti bil v zadnjem dejanju in ob zaključku svojega službovanja in opravila kar najskrbnejši, da bi se zdelo, da je bilo tretje leto tvojega upravnništva (kot tretje dejanje) najpopolnejše in najodličnejše. To boš prav lahko dosegel, če boš mislil na to, da sem jaz, ki si mi samemu želel zmeraj bolj ugajati kakor vsem drugim, zmeraj s teboj, in da sem zraven pri vsem, kar boš govoril in delal.

Čisto nazadnje te samo še prosim, da karseda prizadevno varuj svoje zdravje, če želiš, da bi bili zdravi jaz in vsi tvoji.

UTRINEK IZ SLOVENSKE KNJIŽEVNOSTI

Fran LEVSTIK

Franciscus

LEVSTIK

MARTIN KRPAN

DE MARTINO KRPAÑO

Prevedel Matej HRIBERŠEK

Pars prima

*Quomodo Martinus Krpanus Ioanni, imperatori Austriaco,
admiracionem moverit*

Narrabat aliquando mihi Moccilarius de temporibus antiquis, quomodo homines vixissent quemadmodumque iis dissensiones quaedam de variis rebus fuissent. Erat quondam die dominica post meridiem, cum sub umbra tiliae sedens haec mihi fabulabatur.

Est in terra interiori vicus, qui Vrh nuncupatur; quo in viculo temporibus antiquis Krpanus, vir robustus viribusque multum valens, vivebat. Tantus erat, cui postea non multi compararentur. Laborem neglegebat, sed equula sua clitellaria salem Britannicum a mari transportabat, quod iam tum lege graviter severeque vetitum erat. Quamquam executorum ministri, si fortuito in laqueos incideret, ei insidiabantur, tamen ipsam corporibus dimicationem cum eo vitabant, nam eis magnum timorem sicut postero tempore Robustissimus iniciebat. Krpanus autem semper ab insidiis cavebat atque curam adhibebat, ne ab illis comprehenderetur.

Hiems erat omniaque nive obruta erant, solum semita in nive patefacta a vico ad vicum ferebat; non enim tales viae erant, quales his temporibus exstant, quippe nostra aetate omnia aliter se habent, nam – Deo gratias – via ad unum quemque hortum holitorium fert. Krpanus equula sua per angustam semitam in nive patefactam ducentas vel trecentas libras salis transportabat, cum repente currus pulcher cum sono tinnienti appropinquat; quo in curru Ioannes, imperator Austriacus, sedebat, qui iter Tergeste faciebat. Krpanus quippe ex gente rustica oriundus imperatorem non novit; cum tempus cunctandi non sit nec sit data occasio caput adaperiendi, comprehendit confestim equulam una cum onere eamque transfert atque in margine viae ponit, ne curru contundatur. Num putatis eum hac re in suo negotio detineri? Minime vero. Facile factu; res pluma levior.

Cum imperator hoc videt, imperat aurigae, ut currum quadriiugum sistat. Hoc facto virum ingentem interrogat: »Quis es?«

»Krpanus«, ait ille, »nominor, habito autem in viculo apud ecclesiam Sanctae Trinitatis sito, qui Vrh vocatur, atque spatio duarum horarum ab hoc loco abest.«

Deinde imperator: »Age, quod onus tibi est?«

Krpanus autem sine mora »Hem«, ait, »domine, fungis silliceis atque aliquot cotibus equulam oneravi.«

Caesar haec miratus interrogat: »Si cotes sint, qua de causa in saccis sint?«

Krpanus non diu animo volutat, sed statim, sicut vir, qui scit, quid dicat, respondit: »Timeo, ne cotes frigore findantur: itaque eos stramento involvi et in sacculum condidi.«

Vir ingens imperatori placuisse videtur, itaque imperator »Scire videris, quomodo haec res exerceatur. Sed quonam modo equulam istam tam facile transtulisti? Quamquam carnosa non est, attamen ossibus haeret.

Krpanus parvum cachinum tollit atque »Scio«, ait, »equos tuos plus carnis habere, sed equulam meam pro omnibus quattuor, qui isto currui iniuncti sunt, non substituo. Quod autem ad equulam transferendam pertinet, duas tales equas ferens iter duarum horarum vel diutius, si oporteat, facere audeo.

Caesar rem memoratu recordationeque dignam esse putat atque iter pergi iubet.

VI
MISCELLANEA

Jonathan Barnes:
ARISTOTEL

Dodatek:
Jonathan Barnes: Metafizika

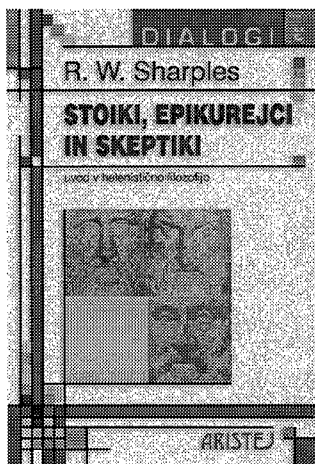
Prevod: Dušan Merhar (Aristotel),
Boris Vežjak (Metafizika)
Format: 14 × 20,5 cm, broširano
Obseg: 160 str.
cena: 2.600,00 SIT

Jonathan Barnes, eden največjih sodobnih strokovnjakov za antično filozofijo, je napisal eno redkih knjig o največjašnjem antičnem mislecu, ki stoji v središču grške in kasnejših filozofij ter na začetku evropske znanosti nasploh. Aristotel je poljudno napisana in neobsežna knjiga, ki razkriva osnovne koncepte, s katerimi je Aristotel pustil nepozaben pečat na skoraj celotnem človeškem védenju zahodnoevropske civilizacije. Knjigi je dodana (za bralca zahtevnejša) avtorjeva razprava o Aristotelovi metafiziki.

R. W. Sharples
STOIKI, EPIKUREJCI IN SKEPTIKI

Prevod: Boris Vežjak
Format: 14 × 20,5 cm, broširano
Obseg: 165 str.
Cena: 4.500,00 SIT

Stoiki, epikurejci in skeptiki je po mnenju poznavalcev eden najboljših uvodov v helenistično filozofijo, kar jih je bilo doslej napisanih. Zasnovan izjemno propedevtično in izčrpno opremljen z navedbami iz originalnih besedil se predstavitev ne loti kronološko, temveč po izbranih temah, katerih vprašanja vse tri helenistične šole združujejo, medtem ko jih odgovori nanje ločujejo. Navedbe iz Lukrecija, Horacija, Vergila, Marka Avreljia, Seksta Empirika in številnih drugih nam ob komentarju zarisujejo epistemološke in logične, fizikalne in metafizične, psihološke in etične aspekte treh filozofskih sekt, ki so tako odločilno vplivale na zgodovinsko-filozofsko dogajanje in katerih principi so preko rimskega izročila trdno zakoličeni tudi v kulturi moderne evropske misli.

**NEPRIČAKOVANA NAJDBA
(ἔρμαιον) ARISTOTELETA V
VEBROVI ZAPUŠČINI: GRECIŠTI
DOKLER IN FILOZOF VEBER**

Letos poleti sem se udeležil sedaj že tradicionalnega Avstrijsko-slovenskega filozofskega kongresa, ki je tokrat potekal v Celju, v času od 19. do 23. avgusta 2000, z naslovom: »Fenomenološko izročilo v Avstriji, Sloveniji in njuni okolici«. Avstrijski organizatorji, to je Inštitut za filozofijo Univerze v Gradcu, so ob tej priložnosti pripravili razstavo Vebrove zapuščine, ki jo hrani Univerza v Gradcu. Ob ogledovanju razstavljenih del Franceta Vebra in drugih dokumentov iz njegove zapuščine sem naletel na mapo z napisom »Dela drugih avtorjev«, v kateri je med rokopisi nekaterih drugih avtorjev shranjeno tudi besedilo celotnega prevoda Aristotelovega dela »O duši«, ki ga ni napravil nihče drug kakor Anton Dokler. Prva stran tega dela se glasi:

*»Aristoteles:
O duši.*

Prevedel A. DOKLER.

Prevod je napravljen po Teubnerjevi izdaji od Apelta.

Primerjal sem latinski prevod V. von Moerbecke in nemški prevod Herm. Bender-ja. Po tem sem večinoma posnel tudi opombe.

Ta najdba me je presenetila, saj sem pred desetimi leti prevajal Aristotelovo delo »O duši«, ne da bi vedel, da obstaja takšen prevod.

1. Anton Dokler, Aristoteles – »O duši«

Rokopis Doklerjevega prevoda enega izmed temeljnih Aristotelove filozofije, spisa »O duši«, hrani Raziskovalni oddelek in dokumentacijski center za avstrijsko filozofijo (Forschungsstelle

und Dokumentationszentrum für Österreichische Philosophie), ki deluje v okviru Inštituta za filozofijo Univerze Karla Franca v Gradcu. Ker mi je direktor tega inštituta dr. Rainhard FABIAN, ki je bil vseskozi navzoč na tem kongresu, omogočil napraviti nekaj kopij, morem o tej najdbi nekaj več povedati.

Aristotelovo delo O duši, Περὶ ψυχῆς, De anima, obsega tri knjige, ki se delijo v več poglavij. Doklerjev prevod se začneja s tabelarnim pregledom vsebine, medtem ko so sicer knjige in poglavja brez podnaslovitve. Rokopis je kopija tipkopisa in obsega 56 strani. Prevodu je dodanih nekaj strani kratkih opomb. Na zadnji strani prevoda (Arist. 56) je datum:

»Ljubljana, dan 20. december 1933«.

To pomeni, da je bil prevod dokončan decembra 1933.

Prevodu je priloženo Doklerjevo pismo Francetu Veburu, ki nam nekaj pove o okoliščinah nastanka prevoda. Ker je pismo zelo kratko, ga podajamo v celoti:

»Dragi Franc!

V prigribu Ti hvaležno vračam posojeno knjigo. Gotovo si na njo že pozabil. Pred leti sva govorila o Aristotelovi knjigi »O duši« in si mi prigovarjal, da bi jo prevedel. To sem izuršil že lani; letos pa sem uso stvar vnovič pregledal in popravil. Ker pri sedanjih razmerah ni misliti na izdajo v tisku – prvič bi bilo predrago, drugič pa bi bilo le malo ljudi, ki bi se za to zanimali – sem napravil en odtisk za Tebe oz. Tvoj seminar. Morda bo to koga zanimalo, ki ni posebno vešč grščine, pa bi rad čital, kaj je pisal Aristoteles o duši.

*Sprejmi torej to kot novoletno darilo od
Tvojega*

vdanega prijatelja

Doklerja«

Dokler je torej za Novo leto 1933/34 poslal ta prevod Vebru.

Od leta 1934 bi torej mogel biti na razpolago v Filozofskem seminarju Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, vendar pa se to najbrž ni zgodilo, saj ta prevod slovenski strokovni javnosti očitno ni bil poznan. Ko sem se jeseni 1961 vpisal na filozofijo in začel poslušati tudi predavanja prof. Alme Sodnikove o Aristotelovi Metafiziki, ni bil omenjen nikakršen nadaljnji slovenski prevod Aristotela, čepravno je nedavno tega izšel Gantarjev prevod Poetike (Ljubljana 1959) – Nikomahova etika izide 1964 – in je tedaj Ljubljano obiskal prof. Petruševski iz Skopja, ki je govoril o svojem razumevanju Aristotelove Poetike.

Anton Dokler se je rodil 11. junija 1871 v Višnji vasi pri Celju, študiral je klasično filologijo na Dunaju in poučeval na gimnaziji v Kranju (1897-1912), na I. državni gimnaziji v Ljubljani (1912-17) in na učiteljski v Ljubljani, kjer je bil ravnatelj do upokojitve. Umrli je 22. oktobra 1943 v Ljubljani v triinsedemdesetem letu starosti. Njegovo najbolj znano in najpomembnejše delo je *Grško-slovenski slovariz* leta 1915, v ponatisu 1999. V zapisu v *Enciklopediji Slovenije*, ki ga je sestavil akademik prof. Kajetan Gantar, izvemo, da je v rokopisu zapustil prevod Platonove *Države*. V osmrtnici za Doklerjem v »Slovincu«, št. 242, je med drugim zapisano, da je

»v zadnjih letih prevel iz grščine veliko Platonovo Državo, za katero pa ni našel založnika. Upajmo, da bo v urejenih razmerah ta svetovno znana knjiga v Doklerjevem prevodu ohranjala spomin na marljivega šolnika.«

Zanimivo je, da pisec nekrologa ne omenja prevoda Aristotelove knjige O duši, kar pomeni, da ni vedel zanjo. Pač pa pisec nekrologa krivi »neure-

jene razmere« leta 1943 kot vzrok, da knjiga ne more iziti, medtem ko leta 1933 Dokler sam govori o tem, da v tedanjih »razmerah ni misliti na izdajo v tisku«. To pomeni, da je bilo neobjavljanje temeljnih del tako objektivno kakor subjektivno pogojeno. Vsekakor do objave ni prišlo ne leta 1933 ne 1943.

Doklerjev prevod knjige O duši je zelo tekoč in pogovoren. Tako pravi, da je duša »začetek«, ne »počelo« živih bitij«. Zelo pogovorno zveni prevod λόγος s »pojmom«, οὐσία z »bistvom« in τὸ τί ἦν εἶναι s »pravim bistvom«. Uporablja pa tudi latinizme: materija, substanca ipd. Pogrešamo, da ni dodano Bekkerjevo oštevilčenje strani in vrstic. Prevod daje zelo dober vtis in ga bo treba prenesti v računalnik. Naj navedem dva odlomka iz II. knjige, kjer je govor o bistvu duše:

I. V prvem odlomku imamo triado snov, oblika, sestav, ter pojmovni par možnost/dejanskost: *»To pa, s čimer živimo in zaznavamo, razumemo na dva načina; prav tako kakor s čimer kaj vemo; imenujemo namreč eno znanje, drugo pa dušo: z vsakim namreč teh dveh razumemo, slično tudi to, s čimer smo zdravi: to je ali zdravje ali kak del telesa ali pa tudi celo telo. V tej primerih je znanje in zdravje podoba in neka oblika, pojem in pravzaprav delovanje, energija tega, kar je sposobno za njih sprejem, namreč znanje tega, kar je sposobno za znanje, zdravje pa tega, kar je sposobno za zdravje. Mislim si namreč lahko, da leži v tem, ki trpi in je v takem položaju, udeleževanje teh, ki so sposobni delovati. Tako je tudi pri duši: nasproti telesu je ona v prvi vrsti to, s čimer živimo, zaznavamo in mislimo; zato se pač mora smatrati za pojem in obliko, ne pa za materijo in substrat. Ker namreč lahko razlagamo izraz substanca na tri načine, kakor smo omenili zgoraj: prvič kot obliko, drugič kot materijo, tretjič pa kot*

sestavo iz obeh, je materija možnost, oblika udejstvovanje ali entelehija...» (de An. II 2, 414a4-16) (str. 20).

II. V drugem odlomku imamo opis Aristotelovih vzrokov: gibalni, oblikovni in smotrni; pri tem je Aristotelov pojem τὸ εἶναι preveden kot bivanje:

»Duša pa je vzrok in začetek življenja. Ta dva pojma pa se rabita v različnih pomenih. Tako torej je tudi duša vzrok na tri določene načine: prvič je vzrok za to od koder nastane gibanje, drugič je vzrok, radi česar, tretjič pa je vzrok kot substanca živih teles. Da je vzrok kot substanca, je jasno; kajti substanca je pri vsem vzrok bivanja; bivanje pa je pri živih bitjih življenje, vzrok in izvir tega pa je duša. ... Nadalje je jasno, da je duša tudi kot zakaj vzrok; kakor namreč deluje duh radi česa, prav tako tudi narava in ta zakaj je njen cilj. Prav tako kakor narava deluje v živih bitjih duša; vsa naravna telesa so namreč sredstva duše...« (de An. II 2, 415b4-16) (str. 22).

Najdba tega prevoda v Vebrovi zapuščini zastavlja vrsto vprašanj. Najprej je tu že nakazano vprašanje Vebrovega odnosa do tega besedila. Zakaj A. Sodnikova ni vedela zanjo; ali pa je vedela in je iz nerazumnih razlogov molčala? Zakaj Veber sam o tem ni ničesar rekel? Ali je imel prevod pri sebi in ne v knjižnici Oddelka za filozofijo? Navsezadnje je Alma Sodnikova omenjala Aristotela v kratkem pregledu zgodovine psihologije, ki je izšel v Vebrovem Očrtu psihologije leta 1924. Vsekakor molk o tem delu znotraj sicer živahnega filozofskega dogajanja v Vebrovem krogu naznačuje tudi subjektivni razlog za »izgubo« oziroma pozabo tega rokopisa: gre za odsotnost zgodovinske dimenzije v Vebrovi transcendentalno-psihološki zasnovi filozofije. Kar zadeva tipkopis knjige O duši, jo je treba napraviti do-

stopno v Ljubljani. To bo delo za raziskovalno elaboracijo Vebrove zapuščine, ki je še vedno v začetni fazi.

V zvezi z najdbo Doklerjevega prevoda Aristotelove knjige O duši pa se zastavlja vprašanje, kako je sploh z Doklerjevo zapuščino. Ali je sploh ohranjena, kdo jo hrani? Tu bo treba napraviti več predhodnih poizvedb, da bi sploh prišli na možne sledi, ki bi nas vodile do te zapuščine. Tako bo šele mogoče videti, ali je še mogoče kje najti rokopis oziroma tipkopis prevoda Platonove Države.

Kakor vemo, je Platonova Država izšla v prevodu Jožeta Košarja leta 1976. Domnevamo lahko, da prevajalec ni vedel za Doklerjev prevod. Prvi koraki, ki so tu potrebni, morajo sploh priti do Doklerjeve rodbine. Doklerjev sin Marijan Dokler, rojen 24. marca 1903 v Kranju, je študiral teologijo na Univerzi v Innsbrucku, kjer je doktoriral 1927. Po vojni je bil zaprt 22. 1. 1948, obsojen 16. 4. 1948 na 18 let zapora, a je bil leta 28. 11. 1955 pomiloščen in izpuščen, nato pa je bil župnik v Motniku ter je umrl 17. 3. 1984.¹ Sledi do te zapuščine bo težko najti. Četudi bomo morda kmalu mogli prebirati v slovenskem prevodu celotnega Platona, bi najdba Doklerjevega prevoda gotovo pomenila obogatitev naše občutljivosti za grško kulturo in naše filozofske miselnosti. Zdi se, da je usoda Doklerjeve zapuščine in njena verjetna izguba posledica več dogajanj, kakor so: neizprosno in surovo ravnanje, ki so ga trpeli mnogi ljudje, ki niso mogli pritrjevati komunistični politiki, opuščanje klasične izobrazbe v času po II. svetovni vojni in morda tudi razne dru-

¹ Za te podatke se zahvaljujem gospodu Viktorju Smoliku; prim. še Pust-Reven-Slapšak, Palme mučeništva, Celje 1995.

ge osebne ali družinske neprilike. Kljub temu pa je najbrž vredno, da bi še poskusili najti Doklerjev rokopis prevoda Platonove Države.

dr. Valentin Kalan

SATIRIK IN NJEGOV VLADAR

Pogovor o odnosu med satiro in politiko
Klub Drama, 29. februarja 2000

Vsem skupaj dober večer. Najprej bi se rad v imenu organizatorja, študentske sekcije Društva za antične in humanistične študije, zahvalil obiskovalcem za tako številno udeležbo – reči moram, da smo presenečeni. Zahvaljujem se tudi obema gostoma, predvsem gospodu Petanu, ki si je danes z veliko dobre volje ukradel tričetrt ure, ker ga čakajo še volitve v Društvu pisateljev, tako da bo moral oditi prej, seveda pa tudi gospodu Senegačniku, asistentu na Oddelku za klasično filologijo. Dogodek smo si zamislili kot literarni večer, na katerem bi po recitaciji antičnih epigramov secirali odnos satirikov do aktualne oblasti; zaradi pisateljskih volitev bo najprej okrogla miza in šele nato recital. Običajen pristop k takšni temi je kronološki, zato bo prvo vprašanje namenjeno gospodu Senegačniku: kakšen je odnos do oblasti pri Marcijalu, ključnem antičnem epigramatiku?

Brane Senegačnik: Najprej lep pozdrav. Kar v redu je, da je najprej okrogla miza in šele potem recitacija; najprej post, potem pa užitki [smeh v davorani]. Začel bom s kratkim uvodnim pojasnilom. Najavljen sem bil sicer kot klasični filolog, kar bi najbrž pomenilo, da bom o teh stvareh predaval, vendar ne bo tako: tukaj sem predvsem kot nekdo, ki se z literaturo ukvarja tudi sam, ki razmišlja o njej in o njeni vlogi v kulturi. Za to pa je do-

bro in aktualno ravno zastavljeno izhodišče, namreč Marcijalov odnos do oblasti. Marcijal po rodu ni bil iz Rima, kot veste vsi, ki študirate, bil je iz Hispanije in svojo pot si je moral v Rimu šele utreti. Zato je seveda razumljivo, da je moral kot nekdo brez pravega ozadja, kot nekdo, ki si je to ozadje šele ustvarjal, narediti marsikaj, kar mu ni bilo najljubše in kar mu tudi ni najbolj v čast; tako je bilo v vseh časih. Vprašanje o Marcijalu in njegovem odnosu do oblasti se najbrž zastavlja predvsem zaradi dejstva, da poznamo nekatere njegove epigrame, ki bi jih res lahko označili kot prilizovanje, *adulatio* – to so epigrami, naslovljeni na cesarja Domicijana. Kasneje, po smrti tega cesarja, jih je s pravim palinodičnim postopkom preklical, ko je pisal epigrame v čast drugim cesarjem in je v njih izrecno odganjal od sebe takoimenovane *blanditiae*, dobrikanja; zanje pravi, naj odidejo daleč od njega, med Parte, to se pravi na konec sveta. Tisto, kar je tukaj ključ oziroma kleč, če sem prav razumel to vprašanje, je vprašanje kredibilnosti avtorja, ki se obrne iz ene drže v popolnoma drugačno. Takó prilizovanje kot tudi obračanje po vetru, ki ima za cilj materialne in socialne koristi, je verjetno nekaj, kar v nobeni omikani evropski kulturi ni človeku v čast, ni cenjeno. To je gotovo. Vendar pa moramo imeti pri presojanju antičnega časa po mojem pred očmi širšo sliko tedanjih kulturnih in duhovnih razmer, vprašati se moramo po ustroju političnega življenja in politične zavesti v tistem času, preden iz svoje lastne izkušnje izrečemo splošno sodbo. Kot rečeno: ta širši politični okvir – pa ne samo politični, politično-kulturni in sploh duhovni okvir – je tisto, kar lahko zelo močno določa vrednost in držo posameznih del

in dejanj takratnih ljudi. Vprašamo se lahko, kaj je tisto, kar nas pri Marcijalu najbolj priteguje, zakaj ga danes beremo. Po mojem njegovi epigrami niso tiste vrste, da bi jih brali predvsem zaradi njihove politične vsebine, zaradi njihove politične moči. Mislim, da so te adulacije, ki jih najdemo pri njem, da so ti obrati nekaj, kar je v njegovem opusu pravzaprav relativno postranskega pomena. Zdi se mi, da so najbolj uspeli tisti njegovi epigrami, ki so uperjeni na splošne človeške lastnosti; te so večne, ponavljajo se v vseh časih in se zdijo neposredno smešne bralcu iz kateregakoli časa. Seveda pa je v zvezi s tem treba jasno poudariti, da bistvo humorističnega in epigramatičnega pisanja ni samo v tem, da se dogaja popolnoma odtrgano od nekega zgodovinskega časa in prostora, nasprotno, v tem primeru je to pisanje slabokrvno in neprepričljivo. Reči pa hočem, da pri Marcijalu cenimo predvsem njegovo pronicljivost in pa formalno izpiljenost; ti vedno znova vzbujata smeh. V tem pogledu je Marcijal mogoče malce problematično izhodišče za ocenjevanje odnosa do oblasti, čeprav je po drugi strani zelo dobro, da iz tega orisa razmer v antičnem svetu pogledamo v današnji svet, ki pa je po mojem v celi vrsti stvari vendarle zelo drugačen. Ampak kaj več o tem v nadaljevanju.

To je bil pogled na Marcijala; kaj pa ljudje, ki se s satiro ukvarjajo danes? Ali je mogoče nekoga obravnavati kot kredibilnega, če ugotovimo, da je v nekih ozirih resda kritičen do svojih sodobnikov, hkrati pa se uklanja oblasti? Poznamo kritike, predvsem med filozofi, ki to zanikajo; celo umu takšnega formata, kot je bil Heidegger, odrejajo kredibilnost zaradi njegovega odnosa do nacizma. Jaspers nekje pravi, da ni filozofija, za katero ne stoji kon-

sistentna življenjska drža, vredna nič. Zdad pa vprašanje: ali je literarni angažma, kot je končno tudi pisanje epigramov ali kakršnekoli satire, sploh kaj vreden, če vidimo, da pri nekem elementu zašepa – mogoče ravno pri najbolj ključnem elementu, pri tistem, kar je najbolj potrebno kritike?

Žarko Petan: Poglejte, jaz seveda nisem teoretik, kot je kolega Senegačnik, s tem se ukvarjam bolj praktično. Zelo zanimivo je bilo to, kar je povedal – kako je Marcijal prihajal od drugod in kako je v Rim prišel z nekimi drugim načinom življenja. Moram povedati, da sem imel tudi jaz to srečo, da sem v Slovenijo prvič prišel šele po vojni, leta petinštirideset. Sicer sem Slovenec, moja starša sta oba Slovence, živeli smo na Hrvaškem, potem smo se pa dvainštiridesetega leta preselili v Italijo in tam živeli do konca vojne. Povedal bom, zakaj je ta predzgodba v tem primeru pomembna. Tam sem kmalu postal član neke antifašistične organizacije, ki se je imenovala *Gioventù antifascista Triestina*, v kateri skoraj ni bilo Slovencev – živel sem v takem delu mesta, kjer je manj Slovencev – in v kateri niso bili samo levičarji; med drugim so bili tudi katoliki, kar je bilo za italijanske partizane običajno. Tam smo imeli zelo odprto debato. To ni bila velika reč, po cesti smo metali plakate in pisali parole, ni bilo kakšne oborožene vstaje ali kaj takega, pa tudi zelo malo nas je bilo, v starosti od petnajst do kvečjemu sedemnajst let. Praksa, ki sem se je tam navzel, je bila zelo odprta, kot se vidi iz neke anekdote, ki se je zgodila kasneje. Čez več kot deset let sem v Gorici nastopil na nekem srečanju *Mittleuropa*, srednje Evrope. Tam je nekdo prevajal v slovenščino. Ta prevajalec je nato prišel k meni in

rekel: »Jaz sem sin tega in tega, ki je bil z vami v tej organizaciji.« Ko je bilo tega pogovora konec, sem mu rekel: »Pozdravi gospoda očeta.« In on je rekel: »Ne, tega ne bom naredil. Vidva z mojim očetom nista bila gospod in gospod, bila sta tovariša, v tem plemenitem, žlahtnem pomenu te besede.« Toliko za ilustracijo, kakšna organizacija je to bila.

Iz tega ambienta sem se vrnil v Maribor, ne takoj maja, ampak nekoliko pozneje, jeseni. Ko so v Mariboru videli, da prihajam iz Italije kot član te organizacije, celo kot član vodstva, so me avtomatično vključili v SKOJ, se pravi v komunistično organizacijo. In v kratkem času sem ugotovil, da to ni organizacija po moji meri. Tam ni bilo svobodne diskusije, bila je prisila, bile so neke parole, skratka način, ki mi nikakor ni ustrezal, in po treh mesecih sem šel k sekretarju, moram povedati, da je še danes moj prijatelj, in sem mu rekel, da iz te organizacije izstopam. On mi je rekel: »Menda ne boš izstopil, če boš izstopil, si si zapravil kariero, to ne gre.« Rekel sem mu, da ne morem ostati, ker se ne počutim dobro, ker to ni moj ambient. Tako sva diskutirala kakšno uro, potem pa je rekel: »Veš kaj, jaz te bom iz organizacije vrgel, to bo bolje, ker ne boš kriv ti.« In potem se je to res zgodilo. Od takrat sem bil vedno nek *autsajder* in kot tak sem bil seveda kredibilen, kar se satire tiče. V takih sistemih kot je bil komunistični, so kredibilni vedno *autsajderji*, ne pa tisti, ki so del oblasti – kakršnekoli, tudi kulturne. Se pravi, da sem na ta način imel neko kredibilnost – mogoče celo večjo kredibilnost izven Jugoslavije kot v Jugoslaviji. Čeprav je bila po tej plati satira precej liberalizirana že prej, zelo čudno. Urednike se je dalo prinesiti okrog z majhnimi ukanami

in triki – uredniki so bili namreč tisti, ki so držali roko nad časopisom, ne funkcionarji na najvišjem nivoju. Urednik je nekaj natisnil in to je šlo ven, potem se je bilo že prepozno razburjati. Iznašel sem nekakšen trik. Pisal sem aforizme, povedal bom, zakaj sem se jih lotil, in spominjam se, da sem vedno napisal deset, dvajset aforizmov in jih nesel uredniku. On jih je prebral, vzel svinčnik in jih kakšnih pet prečrtal. Še sam ni vedel, po kakšnem kriteriju; preprosto moral jih je prečrtati, zato da je lahko rekel, vidite, saj pazim na to, kaj izhaja v časopisu, jaz sem tisto sito. Ponavadi niti ni prečrtal tistih, ki bi jih po mojem mnenju moral. Kakorkoli, jaz sem tistih pet aforizmov vzel, jih odnesel domov, napisal zraven še petnajst novih in vse skupaj nesel drugemu uredniku. Ta je spet vzel svinčnik, jih spet prečrtal tistih pet, šest, ampak drugih, tako da sem na koncu koncev vendarle spravil vse aforizme do objave. Danes se to sliši kot anekdota, ampak takšne ukane so dostikrat pomagale pri objavi nekaterih stvari, ki sicer niso bile objavljive.

Povedati pa moram še nekaj: kot avtor sem zelo težko vnaprej uganil, kateri aforizem, epigram ali krajše literarno delo satiričnega ali političnega značaja utegne oblast vznemiriti. Spominjam se, da so okrog leta osemindesetdeset, ko je začela delovati televizija, povabili Menarta in mene za novo leto tja. Novo leto je bil čas, ko so satiriki živeli: hodili smo iz Ljubljane, dol do Skopja, ker so rekli, da mora biti za novo leto nekaj zabavnega. Ista kolona ljudi je hodila po vseh jugoslovanskih centrih in brala satirične pesmi – ampak samo takrat, v tistem novoletnem terminu. Tako sva z Menartom brala na televiziji, on je bral neke svoje pesmi, to so bili *Časo-*

pisni stih, ki so delno tudi satirični, jaz pa aforizme. Tri aforizme sem prebral – in kaj se je zgodilo? Urednika so vrgli z njegovega položaja. Zakaj? Ker je dovolil objavo treh aforizmov. Verjemite mi, da tega nisem pričakoval, uredniku nisem hotel delati težav. Dveh od tistih aforizmov se še danes spomnim: *Vprašali so me, zakaj pišem. Odgovoril sem, da zato, ker se s peresom ne da streljati.* In drugi: *Sprašujem se, če tovariši, ki nas peljejo v komunizem, dobivajo tudi plačano kilometrino.* To je bil ta veliki hec; njega so vrgli s položaja, meni so za nekaj let prepovedali pisanje za radio in za televizijo – to je bil tak ukrep, zelo hud, vendar običajen za tiste čase. Če se ti to velikokrat zgodi in če živiš od tega – jaz sem imel srečo, da sem delal tudi druge stvari – potem prekleto premisliš, preden napišeš kaj bolj ostrega. To je le neka prisila, neka peza nad tabo. Vendar pa je država – na nek način, poudarjam – ustvarjala atmosfero, ki je bila za aforizme ugodna; ko se je pri nas zgodila ta demokratizacija, leta devetdeset, sem se sam ustrašil, da ne bom mogel več pisati. Kmalu sem ugotovil, da to ni res, da je skoraj tako kot prej, tako da lahko, hvala Bogu, pišem še naprej in dokler mi bo šlo, bom še pisal.

Država takega tipa torej ustvarja pogoje za satiro, hkrati pa tej satiri onemogoča, da bi nastajala, ali pa ji to omogoča le izjemoma: takrat so bile recimo aktualne satire na račun premagancev. Sam seveda globoko spoštujem Ježka, tudi poznal sem ga leta in leta, vendar je bil Ježek humorist te sorte. Leta petinštirideset je napisal pesmico: *Cinca Marinca, ta pa ni taprav, za usak'ga klinca ne delamo ustav.* Tolkel je torej tiste, ki niso bili na oblasti. Bil je zelo duhovit, bil je vse, kar hočete, ampak na nek način je da-

jal podporo tej oblasti, nevede ali kakorkoli že. Povedati hočem tole: oblast je s satiro vedno v nekem spopadu. Satirik hoče napisati čim več, hkrati pa ostati živ, oblast pa hoče, da je napisanega čim manj in da je zanjo čim manj boleče. Hkrati pa satira oblast tudi spodbuja, da bi bila boljša; ljudje na koncu koncev vendarle berejo in se tega zavedajo. Moji aforizmi so veliko izhajali v inozemstvu in neki ameriški ocenjevalec, velik strokovnjak za aforizme, je rekel, da je najboljša slika socializma mojih šest knjig, ki so izšle v Nemčiji. Tudi po terminih, kaj se je kdaj zgodilo. Rekel je, da je na podlagi teh knjig lahko ugotovil, kaj se je v tistem času dogajalo v Jugoslaviji.

To je dovolj izjemno; za drugo literaturo tega ne morete trditi, niti malo ne, razen mogoče v res izjemnih primerih ljudi, ki niso bili poklicni pisatelji. Dva moram omeniti, vedno ju omenjam. Eden je bil – začudili se boste – narodni heroj Daki, ki je napisal svoje spomine, izjemno zanimive; pa ne sam, kot sem slišal, mu jih je nekdo pomagal pisati. Njegovi spomini z zelo značilnim naslovom *Najboljši so padli* so najbolj objektivna podoba medvojnega dogajanja, veliko objektivnejša od tega, kar so pisali pozneje. Tudi drugi pravzaprav ni bil pisatelj, bil je preprost kmet, vendar dober pisatelj, namreč Matevž Hace, brat znamenitega Haceta, mednarodno znanega razbojnika, edinega razbojnika tistega časa. No, on je bil daleč od razbojništva, bil je zelo resen človek. V partizanih je bil komisar in je napisal knjigo spominov z naslovom *Spomini političnega komisarja*. To je druga taka knjiga, ki je kar naenkrat pokazala zobe – in to celo s strani političnega komisarja, udeleženca, kar je dalo tem spominom še veliko večji pomen.

Tole vprašanje bo nekoliko bolj osebno. Kar je povedal gospod Petan, zelo spominja na znani Tacitov stavek – pri nas je znan prav iz filma, v katerem je igral ravnokar omenjeni Ježek, – na stavek, ki pravi, da je redka sreča časov, ko je človeku dovoljeno misliti to, kar hoče, in povedati to, kar misli. Mogoče je v tem bistvena razlika med epigrami, ki jih piše gospod Senegačnik, in aforizmi, ki jih piše gospod Petan. Aforizmi so splošni, po njihovi naravi ni v njih nikoli oseb z imeni in priimki, medtem ko so osebe v epigramih zelo prepoznavne. Je to posledica različnosti generacij, različne sreče časov, v katerih sta rojena, ali pa obstaja tudi kakšen drug, bolj programski razlog za takšno odločitev?

Brane Senegačnik: No, ne vem, če se mene sploh sme primerjati z gospodom Petanom, ampak tu gre najbrž za čisto načelno stvar. Pri meni ne gre toliko za program; razlog, da sem se odločil za takšno naslavljanje epigramov po osebah, je zelo preprost. Nekeč sem napisal neki esej, kot uvodnik v Novo revijo, kjer nisem uporabljal nobenih imen, a sem namesto njih vstavil po svojem prepričanju dovolj jasne perifraze za ljudi iz slovenske kulture. To sem potem dal uredniku in se z njim pogovarjal: bil je zelo vesel in navdušen, nato pa me je povprašal po nekaterih osebah iz tistega spisa, če je to to, in je seveda imenoval neke popolnoma druge osebe. Takrat sem videl, da je bolje, da epigrame pišem direktno apostrofiranim posameznikom, kot pa da bi ustvarjal neki sum, ki bi potem zadel nedolžne ljudi. Seveda pa ne mislim, to sem že večkrat javno poudaril, da je nek epigram bodica, ki bi zares letela *ad personam* – torej na človeka z njegovim moralnim dostojanstvom; leti predvsem na tisto, po čemer je ta oseba prepoznavna in dejavna v javnem

prostoru. Zadeva torej njeno dejavnost – in to velja za vse, kar sem napisal, – ampak drugače kot z izrecnim omenjanjem njenega imena se tega ne da narediti.

Tukaj je še drug, čisto konkreten razlog: pesniku, ki se vsaj nekoliko rad igra z jezikom, prihajajo asociacije tudi ob priimkih in imenih. Asociacije se porodijo tudi na rimo in če pišeš epigrame, potem skušaš naklepati nekaj po tem kopitu. Res je pa to, da je danes čas, v katerem je svoboda izražanja relativno velika in ko se praktično lahko napiše vse, kar se hoče, in ko se lahko misli, kar se hoče. Po mojem je bolj pereče drugo vprašanje: ali sploh obstaja posebna želja po tem, da bi se mislilo, da bi se pisalo, da bi se bralo. Da bi se namreč mislilo, bralo in pisalo kritično, to je po mojem mnenju tisto, kar je tukaj hujši problem.

Isto vprašanje leti seveda na vas, gospod Petan. Tik pred začetkom večera ste v pogovoru omenili Aristofana; ravno Aristofan je politike svojega časa napadal zelo direktno, zelo osebno. Kako to, da ob vsem svojem občudovanju do Aristofana v svojih aforizmih ubirate pousem drug pristop?

Žarko Petan: No ja, najbrž me je izkušnja izučila, da to ni dobro in prijetno [*smeh v dvorani*]. Čeprav to ni čisto res; strinjam se, seveda, da je pomembna stvar, ne pa človek, ki to stvar naredi, tudi če je najslabša. Opozarjati je treba na to, na nek pojav, ki je negativen. Res pa je, da za tem pojavom stoji tudi oseba, ki je negativna, in res prihajajo zdaj v literaturo tudi osebe v tem negativnem smislu, ampak ne politiki. Zdaj imamo primer z mladim kolegom, ki si je nakopal težbo, ker je v neki knjigi napadel nekega policaja, če sem prav razumel, ki

pa ga sploh ni mislil napasti. Imamo torej nevarnost, da se nekateri v knjigah prepoznajo. Na podlagi tega seveda lahko sprožijo proces in kaže, da so sodišča vendarle naklonjena tudi obsojanju takih primerov, čeprav je to smešen način. Prebral sem neko anekdoto, ki pa je menda resnična: znameniti Pirandello, ki sicer ni bil satirik, bil je pa dober pisatelj, je imel prav tako težave s tem. Nekdo ga je tožil, češ da ga je upodobil v neki osebi v eni svojih iger. Pirandello se je na sodišču branil z besedami: »Oprostite, ampak moja oseba je bolj živa, kot ste vi. Moja oseba bo živela še sto let, vi pa boste umrli čez pet, deset let, če prav presojam po vaši starosti. Se pravi, da ste vi okradli mojo osebo, ne pa moja oseba vas.« To je tak preobrat, ampak tudi v tem je nekaj resnice. Dogaja se torej to, da prihaja do težav na privatnem nivoju, kar se tiče pisanja. Ampak tudi sicer proti tem, ki niso *personae gratae*, kot bi rekli, ko smo že na tem latinskem področju. – Veste, jaz nisem latinec, v življenju nisem delal nobenega izpita. Nekoč sem se vpisal na jus, z ekonomije, in če nisi imel treh let latinščine, si moral delati diferencialni izpit; jaz sem imel latinščino samo eno leto. Tam je bil znameniti profesor Korošec; jaz sem šel k njemu, rekel sem, da bi rad delal izpit, vmes pa sem v pogovoru natresel kakih deset najbolj znanih latinskih pregovorov, kot je recimo *hic Rhodus, hic salta*. Korošec mi je rekel: »Kolega, vam pa sploh ni treba hoditi na izpit, dajte mi indeks,« in se mi je podpisal [*smeh*]. Res pa je seveda, da tu še neka druga stvar. Satira potrebuje neko vzdušje, potrebuje mlade ljudi: jaz sem danes izjemno zadovoljen, prvič sem se soočil s toliko mladimi poslušalci, teh večerov se navadno udeležuje srednja

generacija – čeprav bi morali biti mladi najbrž najbolj odprti za satiro, kajti satira je namenjena mladim ljudem. Ne tistim, ki jih biča, ampak mladim, da jim pokaže, kakšni ne bi smeli biti čez deset let. To je namen satire, kot ga vidim sam. Mogoče boste rekli, da je to jalov posel, ampak kot kaže, mene še vedno veseli.

Kot smo slišali, danes bolj kot česa drugega primanjkuje prave želje po razmišljanju. Pred seboj imamo epigrame, ki so očitno preživeli tisočletja in ki se jim ljudje še vedno smejejo. Kako bi v tej luči presodili produkcijo teh današnjih ljudi, ki se jim ne da misliti? Kaj bi rekli na nivo humorja in satire v slovenskem prostoru v devetdesetih? Kakšna bo žetev, ko bo šel aktualistični ton v pozabo in bo ostal samo še čas, ki je, kot vemo, pravičen sodnik?

Brane Senegačnik: Reči moram, da tega ne spremljam ravno nadrobno. Povedal bom nekaj bolj površnih opazk in se za spremembo skušal izogniti imenom; *nomina sunt odiosa*. Če izvzamemo zgolj literaturo in upoštevamo tudi govorjeno besedo na radiu in televiziji, vidim – kot površen opazovalec, nisem kak velik gledalec televizije – vidim, da je zelo veliko nekih oddaj, ki so tempirane na to, da bi bile humoristične, ki naj bi imele v sebi tudi neke satirične značilnosti, ki naj bi se norčevale iz političnih osebnosti, iz osebnosti v kulturi in tako naprej. Zdi se mi, da je vse to sicer narejeno v nekakšni težnji po objektivnosti, udarjati skuša na vse strani, če skeče prešteješ po vrsti. Če pa pogledaš na ostrino teh skečev, na njihovo poantiranost, na mesto, ki ga imajo v teh oddajah, je pa stvar popolnoma drugačna. Po vrhu gre pa še za to – pa naj gre pri tem za stvari, ki se jim tudi sam rad smejim, kot je recimo

Rolanje po sceni v Mladini, ali pa take, ki se jim smejim manj rad ali pa se jim sploh ne morem smejati – da gre pri vseh za neko zlagano ali pa napačno distanco, ki je bližje tistemu, kar Jančar imenuje cinična distanca. Za vse akterje, ki se pojavljajo, ne glede na njihovo preteklost, ne glede na njihov dejanski pomen in delovanje v javnem prostoru, se namreč uporablja ista stopnja kritičnosti. Ta je seveda načeloma absolutno potrebna in jo je potrebno aplicirati na vse strani. Treba paje upoštevati tisto, kar sem prej omenil, namreč širšo sliko duhovno-kulturnih razmer, korenine pojavov in jasno tudi tisto, kar v resnici dobro ve vsakdo, ki to hoče: kje so resnično skoncentrirani centri socialne in ekonomske moči, ki pri nas po relativno dobro zakamufliranih kanalih v resnici napajajo in gonijo kulturo naprej. Tu sem osebno malo razočaran nad temi napol satiričnimi oddajami in pa besedili, ki jih srečujemo v našem prostoru. Moram pa čisto iskreno reči – pa ne zato, ker je pač tukaj prisoten gospod Petan, – da se vedno, kadar preberem njegove aforizme, vsaj enemu tudi smejim [*smeh v dvorani*].

Žarko Petan: To je dovolj [*spet smeh*].

Brane Senegačnik: Namreč vsakokrat.

Žarko Petan: Če se lahko vključim: nekaj časa sem bil generalni direktor RTV in sem si zelo prizadeval za to, da bi tudi na tem področju vladalo neko ravnotežje. Skoraj vse satirične oddaje, če smo jih sploh imeli, od Moped šova in takšnih naprej, so bile namreč usmerjene proti takoimenovanim desničarjem. Tudi desničarji zaslužijo kritiko, gotovo, tudi Cerkev, gotovo, ampak ne samo oni. Najti pa nisem mogel niti ene skupine, pri ka-

teri bi šla satira na račun oblasti; desničarji so namreč ponavadi vedno v opoziciji, oblast je pa leva, vsaj pri nas, kot kaže petdesetletna praksa. Satira, ki ne gre na oblast, seveda ni prava satira. To sem govoril tudi novinarjem; z novinarji sem imel drugačen odnos, z njimi sem trideset let skupaj delal, veliko sem pisal za radio, za televizijo ne, ker mi po tistih aforizmih niso dovolili. Takole sem jim razlagal: »Biti morate objektivni, če pa že ne gre drugače, morate biti malo pristranski v korist opozicije, neglede na to, kdo je v opoziciji. Opozicija namreč nima moči, da bi karkoli naredila, zato težko dela napake, ki bi bile povezane z državo. Tu smo že na majem nivoju.« To je pravi pristop za časopise. Tega mi seveda nismo imeli nikoli in tega še dandanes nimamo. Ko sem to službo prevzemal, sem odšel na potovanje po Evropi in spraševal, kako je s to rečjo v zahodnih državah. In glavni urednik bavarskega radia, dr. Friedl, mi je rekel takole – tu govorim o časopisnih stvarih, o novinarjih, zelo podobno pa jasno velja tudi za satiro: »Za vsak pomemben dogodek imam dva komentatorja. Za svoje komentatorje namreč vem, kako so politično usmerjeni: ta je za socialiste, torej za socialdemokrate, ta pa za CDU, za krščansko stranko. Za vsak dogodek damo dva in vsak komentira s svojega stališča. Na podlagi tega lahko gledalec ali poslušalec oceni in vzame tisto, kar mu je bližje.« Takrat sem rekel, da je to praksa, ki bi jo kazalo tukaj uveljaviti. Ampak veste, tudi novinarji so ljudje in tudi oni radi napredujejo, iz novinarja v urednika, direktorja in tako naprej; zato gledajo, kako se njihovo pisanje ocenjuje. Zato je seveda težko dobiti novinarja, ki je zelo korajžen. Brez korajže pa seveda ni novinarja in tudi satirika ne.

Zanimivo, da ste to omenili. Spominjam se, da je bila pred kratkim, mogoče pred par meseci, na televiziji okrogla miza, kjer ste govorili prav isto ...

Žarko Petan: Veste, jaz govorim isto že štirideset let [smeh].

... in vaš sogovornik, humorist, se je na tisti okrogli mizi na začetku neprestano šalil, ko pa ste začeli govoriti o tej etični pristranskosti zahodnih novinarjev, je bilo šale v hipu konec. Obraz se mu je zmrčil, živočno je začel govoriti o tem, da si ne pušči vzeti pravice, da tolče po opoziciji vsaj tako močno kot po oblasti. Prizor je bil bolj kot za navadnega gledalca zanimiv za psihologa, navezal pa bi ga rad na naslednje vprašanje: ali je pri nas v krogih, ki se ukvarjajo s satiro, sploh še prisotna kakšna objektivnost, ali pa smo priče le še odkritim povezavam, kjer se točno ve, za koga kdo dela in na čigavi strani je kdo?

Žarko Petan: Ja, za nekatere se ve zelo natančno, vsaj jaz vem, ker sem pač že toliko let v tem poslu. Za druge seveda manj, težko je generalizirati, na to vprašanje je težko konkretno odgovoriti. To je stvar vsakega posameznika, isto je pri novinarjih. To vprašanje bom spet navezal na novinarje, ker je situacija popolnoma ista. Ko sem govoril o tem, da morajo biti novinarji kritični, in to do vseh enako, sem rekel: »Poslušajte, ljudje vendarle niso neumni! Ljudje vas gledajo in presojujejo, če govorite resnico – ne samo po besedah, po mimiki, po izrazu na obrazu.« Malo sem obseden od teatra, zato veliko spremljam mimiko. Po drugi strani pa moram reči, da je v tej smeri tudi publika popolnoma nevezgojena. Povedal bom primer: v času, ko sem bil na RTV, so me veliko vabili na okroglo mizo. Na žalost ne na take, študentske, ampak na strankar-

ske, tako da sem bil pri vseh strankah, od levih do desnih. Gospa Kožuhova, ki je bila znamenita levičarka, ki se je zavzemala za marsikaj pozitivnega, kot se spominjate, me je nekoč poslušala, ko sem bil pri njih, pri Združeni listi, in je rekla: »Petan, nikoli vas nisem poslušala, ampak ko bi vas prej poslušala, bi bila vedno na vaši strani.« Ko sem bil pa pri neki drugi stranki, me je nek poslušalec popolnoma resno vprašal: »Poslušajte, zakaj pa ta in ta napovedovalka,« – ki je bila zelo korektna in profesionalna, – »vsakič, ko omeni našo stranko, dela z roko neko tako gesto.« Mislim sem, da sanjam, vprašal sem ga, če misli resno, pa je. »Pazite,« sem mu rekel, »jaz jo poslušam, še vseč mi je zraven, zelo rad jo poslušam, ampak tega sploh nisem opazil.« In veste, kaj sem pozneje ugotovil, ko sem kontroliral, kako ljudje komentirajo kakšno stvar na televiziji? O isti stvari boste dobili diametralno nasprotno razlago. Recimo zdaj, ko je kolegica Makarovič zavrnila tisto nagrado in ni nič povedala, zakaj: ljudje si to razlagajo popolnoma različno. Ljudje si torej vnaprej ustvarijo v glavi neke modele – kakorkoli, na podlagi prejšnjega režima ali kako drugače, – na podlagi teh modelov pa potem presojujejo vnaprej in niso odprti za nobeno novo stvar. Gre seveda za mojo generacijo; mladi bi morali biti pred tem imuni. Upam, da so. Nikar se ne pustite pokvariti v tej smeri. Do vsake stvari morate imeti pristen odnos, presojevati morate po lastni praksi. Praksa je edini kriterij, ki v tem življenju nekaj velja. Ne pustite se zapeljati nekim avtoritetam, ki vam bojo razlagale vnaprej. Vidite, satira tudi malo pridiga, sem začel že pridigati. Upam, da sem odgovoril. Kar ste povedali, je točno, zelo točno – dá se ugotoviti. In to je v redu. Nič hudega

ni, če je kdo politično usmerjen, to je njegova pravica, to je demokracija. Vendar ne samo on, do besede mora pustiti tudi drugemu, ki je drugače usmerjen. Poleg tega ne sme biti nikoli žaljiv. To je bistveno, satira mora biti ostra, ne pa žaljiva. Če nekomu rečete, da je idiot, to še ni satira. Povedati morate, da je idiot, ampak z drugimi besedami.

Pogovarjal se je David Movrin.

GAJ VALERIJ KATUL

Izbral in uredil *Marko Marinčič*. Prevedli *Kajetan Gantar, Nada Grošelj, Ivan Hribovšek, Jelena Isak, Marko Marinčič, David Movrin, Fran Omerza, Ana Premk, Gregor Pobožin in Jože Šmit*. Založba *Mladinska knjiga*, zbirka *Mojstri lirike*. 208 strani, 4.940 tolarjev.

Najbolj vesela novica v zvezi z novim slovenskim Katulom je njegova dvojezičnost; na sodih straneh *lične nove knjižnice* so pesmi natisnjene v latinškem izvorniku, na lihih v slovenskem prevodu. Gledano skozi prizmo klasične filologije so s to izdajo *Mojstri lirike* postali dokaj dober približek resni dvojezični zbirki, ki ponuja bralcu prevode hkrati z izvornikom. Zbirki, kakršno ima angleščina s svojo *Loeb Classical Library* že skoraj stoletje, hrvaščina pa s svojo biblioteko *Latina & Graeca* že dobri dve desetletji. *Mutatis mutandis*, jasno, po eni strani je slovenski poskus omejen le na liriko, po drugi pa ni omejen le na latinščino in grščino; v drugem letniku so tako poleg Katula izšli še Poe, Verlaine, Trakl in Borges. Prava slovenska ustreznica omenjenih serij bo očitno vzniknila šele s prodorom elektron-

ske knjige, ko bo vsakemu antičnemu avtorju mogoče brez upoštevanja vrednih dodatnih stroškov prilepiti tudi grški ali latinski tekst – vendar samo na bralčevo izrecno željo, tako da se izdajatelju ne bo treba bati manjše poljudnosti in z njo povezane manjše naklade. A zaenkrat je tudi *vrabec v roki* dovolj dober razlog za zadovoljstvo; končno je tudi v eni slovenskih založb vzpostavljen prostor, kjer izvirnik ob prevodu nastopa povsem samoumevno in kjer lahko na dvojezično objavo upajo tudi manj energični prevajalci, ki sicer nimajo pravega potrpljenja za prijateljsko prepričevanje urednikov o smiselnosti jezikovnega prosvetljevanja (bolj zagnanim je to uspelo tudi že kdaj prej). Uredniku očitno ne manjka posluha za klasične avtorje, prevajalcem pa zagotovo ne besedil. Marcijalov konjunktiv zato lahko mirno spremenimo v indikativ: *sunt Maecenates, non derunt, Flacce, Marones!*

Druga lastnost, zaradi katere je knjiga vredna posebne pozornosti, je njena simbolna razsežnost. Izšla je tik pred lanskimi decembrskimi prazniki, v dneh, ko se je iztekalo dvajseto stoletje. *Konec tisočletja* je tako tudi na področju klasične filologije prinesel *račun stoletja*; težko bi našli boljši izraz za seznam prevajalcev, tako močno nabit z zgodovino kot zgornji, vsaj za bralca, ki skuša za golimi imeni uzreti tudi ljudi in njihov čas. Kdo vse je novemu Katulu posodil svoja usta? *Fran Omerza*, zastopnik generacije, ki je na začetku stoletja s svojim trdim delom po takratnih klasičnih gimnazijah postavljala temelje današnjim prevodom in ki ji gre zato zasluga za *dimidium facti*. *Ivan Hribovšek*, predstavnik *izgubljene generacije* študentov klasičnih jezikov, ki jih je sredi stoletja brez sleherne krivde zatolklal ta ali

ona ideologija; na tem mestu se lahko spomnimo vsaj še na dva z izrazitim pesniškim talentom, na Janeza Klariča, ki je bil komaj dvaindvajsetleten ubit leta 1942 pri reševanju civilistov iz italijanskih obročev, in na genialnega Janeza Remica, tega Čopa med svojimi vrstniki, ki so ga Angleži maja 1945 triindvajsetletnega vrnili s Koroškega, da je potem lahko skupaj z dve leti mlajšim Hribovškom izginil v slovenski povojni klavnici. *Jože Smit*, prav tako pesnik, Remicov študentski prijatelj z Dunaja, le da je tam namesto klasične filologije študiral –gozdarstvo; njegovi prevodi pričajo, s kakšnim znanjem je bil še pred pol stoletja oborožen maturant klasične gimnazije in česa vsega se je lahko samozavestno lotil. *Kajetan Gantar* in *Marho Marinčič*, prvi na tem pomenljivem spisku zastopa profesorje, ki so v *puštem času* trmasto vztrajali na skoraj praznem oddelku in na opustošenih srednjih šolah, drugi študente, ki so se takrat – v grozo šolskih svetovalnih služb – predrzno odločali za ta študij, nič kaj obetavnim razmeram navkljub. In nato kar pet prevajalskih imen generacije, ki komajda končuje s študijem in ki daje slutiti, da morda res prihaja *nova renesansa antike*, generacije, ki bo imela pri prevajanju po zaslugi svojih kolegov z začetka stoletja na voljo nov slovar, po zaslugi svojih kolegov s premožnih tujih univerz pa razkošno računalniško programsko podporo. *Fruges consumere nati*, utemeljen razlog za vsaj zmerno optimističen pogled na prevajanje antičnih avtorjev v novem stoletju. Delež že objavljenih prevodov je v knjigi razmeroma majhen; večji del verzov je preveden na novo in rečemo lahko, da se brez vsake slabe vesti postavljajo ob bok starim, antologijskim. Novi izbor prostodušno prina-

ša tudi nekatere izmed bolj robotih Katulovih pesmi, za katere v prejšnjih izdajah ni bilo prostora, če se niso bile pripravljene temeljito skrajšati in počesati; kljub temu ni Katul v slovenščini, prav kot v izvorniku, nikjer vulgaren. Čeprav recenzija ni prostor za obširnejšo analizo, velja tu vseeno opozoriti vsaj na najbolj opazno novost v knjigi, na natančnejše prevajanje sapfiške kitice. Ta je za slovenščino doslej pomenila pretrd oreh; Sovre se je v svojih prevodih otepa, saj je »teško delati neoporečne alkajske in sapfiške kitice, ker ti v njih zmeraj spet silijo pod poudarek atona in enklitike (da, in, ki, kak, se, so, jih, bi etc.); v slovenskih izvornih jambih in trohejih ta drobiž, kakor smo rekli, ne moti, v prevodih stalnih antičnih form pa ni dober, ker jemlje stihom, če zabrede v krepke pozicije, čvrsto strukturo«. Tega seveda ni pisal kar na pamet in brez empirične podlage, obstoječi prevodi sapfiških kitic so mu še kako pritrjevali. Za vzorec in predstavo bo dovolj dvoje kitic iz ode, ki jo je Tomaž Hren, kasnejši ljubljanski škof, leta 1578 napisal na čast Ferdinandu II., novorojenemu Habsburžanu. Ivan Bombek ju je v svojem prevodu leta 1897 takole nategnil na kopito izvirne metrične sheme:

Millies salve soboles tenella
C a r o l i patris generosa proles:
Millies salve decus et Mariae
Archiducuale.

Antequam Phoebus veniebat ortu,
Aureo mundum in patulum, sereno
Plurimos vultu, (quia te petebant)
Exhilarasti.

Tisočkrat pozdravljen potomec nežni,
plemeniti K a r l a očeta otrok;
tisočkrat pozdravljen Marije tudi
nadvojvodski kras.

Preden v zarji Febus je zlati prišel
v širni zemlje krog, je premnoge vedro
tvoje lice (ker so želeli tebe)
razveselilo.

Ob takih krčevitih in nepriljubljenih
zglelih ni nič čudnega, da so kasnejši
prevajalci sapfiško kitico raje prilagajali
in jo spreminjali v bolj ali manj
domačno štirivrstičnico z značilnim
adonijem na koncu. Šele v zadnjih letih
se je z novo svežino spet pojavila
pri nekaterih pesnikih, kdaj obogate-
na z rimo, tako pri Borisu A. Novaku,
kdaj celo brez nje, tako pri Branetu
Senegačniku. Z novim Katulom in z
njegovo c. 51 v prepesnitvi Marka Ma-
rinčiča se vrača tudi v prevodno knji-
ževnost:

Ille mi par esse deo videtur,
ille, si fas est, superare divos,
qui sedens adversus identidem te
spectat et audit

dulce ridentem, misero quod omnibus
eripit sensus mihi: nam simul te,
Lesbia, aspexi, nihil est super mihi
[vocis in ore.]

On se sme božanstvu enak čutiti,
v sreči, če ni greh, se z bogovi skuša,
ko nasproti tebe sedi, v oči ti
zre in poslušaj

tvoj presladki smeh, ki mi v hipu vzel
je vso zavest, nesrečniku: brž ko uzrl,
Lesbija, postavo sem tvojo, v grlu
glas onemel je.

V nekaj pasti, na katere opozarja So-
vre, se je prevajalec resda ujel; na na-
glašenem mestu sta *če* v drugi vrstici

in *kov* tretji, *Lesbija* pa je dobila doda-
ten naglas na zadnjem zlogu. Toda
treba je priznati, da »*ta drobiž, kakor
smo rekli, ne moti*«
preveč, ta pesem je
vendarle nekaj docela drugega kot pa
Bombekov *nádvovodský kras*. Nova slo-
venska c. 51 izzivalno dokazuje, da je
slovenščina sposobna prepričljivo pre-
nesti tudi nekatere izmed bolj zaple-
tenih antičnih metričnih oblik. (Celo
brez rime, kot je pokazal Primož Si-
moniti s *Himno na sv. Janeza Krstnika*,
ki je v *Srednjeveškem cvetniku* izšla le ne-
kaj dni za Katulom.)

Čisto za konec še kratek pomislek. Po
Bradačevem, Šmitovem in Gantarje-
vem je to že četrty slovenski Katul; ško-
da je, da gre še vedno za izbor. Saj
vendar nimamo opravka s kakšnim
Homerjem, manjka le še približno ti-
soč verzov, pa bi bila izdaja integral-
na. Gotovo obstaja nekaj razlogov za
skrajševanje in omejevanje, vendar ne
more biti nobeden izmed njih pose-
bej prepričljiv. Finančni še najmanj,
čeprav bi bila knjiga ob povečanem
obsegu res za tisočak ali dva dražja:
hrvaški dvojezični Katul, ki je v Škilja-
novem prevodu v neokrnjeni obliki iz-
šel leta 1979, je medtem doživel že dva
ponatasa. Lepo bi bilo, če bi tudi slo-
venske založbe pokazale nekaj več po-
guma in končno prenehale z izdaja-
njem izborov. Bralci takšne izbore si-
cer res lahko hlastno požirajo, še zla-
sti, če so tako prevajalsko tečni, kot je
novi Katul, do sitega pa se z njimi ven-
darle ne morejo nahraniti. Povejmo
ta nauk za vse prihodnje založnike še
v pregovornih treh besedah, tokrat
Perzijevih: *Quis vetat? Aude!*

David Movrin

UMRETI NI MOGLA STARA SIBILA**Prešeren in antika**

Ob dvestoletnici pesnikovega rojstva napisal Jože Kastelic. Založba Modrijan. Ljubljana 2000, 278 str., 6600 SIT.

Izid omenjene knjige prof. Jožeta Kastelica predstavlja še enega od dogodkov v sklopu proslave 200-letnice Prešernovega rojstva. Delo je nastalo na osnovi njegove (kot sam pravi) »že davno napisane in neobjavljene« doktorske disertacije, ki jo je za izdajo v knjižni obliki dopolnil in obogatil ne le vsebinsko, ampak tudi oblikovno. Naslov sam skriva v sebi globoko simboliko; na eni strani kaže na simbolično povezavo med Sibilo, ki ni mogla umreti prej, dokler se ni dotaknila prsti iz svoje domovine (zgodba je povzeta po Serviju) in Prešernom kot prvim imenom slovenskega parnasa ter aludira na njuno nesmrtnost, po drugi pa že sam po sebi kaže na Prešernovo izjemno poznavanje antike. Sam avtor poudari, da ne gre za historiografsko sintezo in ne za obravnavo z vidika filozofije, psihologije ali slovstvene zgodovine; preprosto povedano obravnava in utemeljuje Prešernove stike in srečanja z grško in rimsko antiko.

Prvo poglavje (*Rodna vas*) je posvečeno Prešernovemu otroštvu in na kratko predstavi njegovo otroštvo do odhoda k stricu na Kopanj.

Drugo poglavje (*Od padca Bastilje v Parizu do marčne revolucije na Dunaju*) obravnava splošne zgodovinske razmere obdobja, v katerem je Prešeren živel in deloval, obdobje, ki so ga zaznamovali veliki družbeni in politični pretresi. V tem času se pri narodih poraja nacionalna (samo)zavest, Evropo pretresajo revolucije, porajajo se nasprotja med novimi miselnimi tokovi in idejami (liberalizem) na eni strani

in konzervativnimi silami, ki neuspešno skušajo zajeziiti prodor teh idej na drugi strani. V strnjem pregledu bralec lahko spremlja prikaz razmer od Amerike, Francije, Italije, Poljske (upor Poljakov proti Rusom), Grčije (upor proti Turkom), Srbije (upor proti Turkom) do krize, ki je zajela tudi naše kraje v času oblasti Franca I. in Metternicha; to obdobje je v našo zgodovino zapisano kot obdobje birokracije in policijske države, obdobje hudih pritiskov, cenzure in nadzora na vseh področjih življenja in dela, konča pa se z letom 1848. Kljub vsemu naštetemu pa v tem obdobju izobrazba in slovenščina prodirata v javno življenje.

V poglavju *Prešernova srečavanja z antiko* najdemo odgovor na vprašanje, kje se je Prešeren prepojil z antiko. Najprej je v osnovnih potezah predstavljena zgodovina šolstva od jezuitskih gimnazij (kjer je bil izrazit poudarek na pridobivanju klasične izobrazbe, še posebej latinščine, vendar brez posebne obravnave kulturne vsebine antike), njihove ukinitve (1773, ki sovpade z ukinitvijo jezuitskega reda), oblikovanja šestrazrednih gimnazij (4 gramatikalni razredi in 2 humanitetna, ki so omogočali vpis na licej, ta pa na univerzo), sprememb v šolstvu za časa ilirskih provinc (slovenščina kot učni jezik (!), obvezen pouk francoščine) do podržavljenja osnovnih šol in gimnazij, uvedbe obveznega šolstva za časa Marije Terezije ter pomena teh ukrepov za naše šolstvo. Ob tem spremljamo mladega Franceta ob njegovem šolanju.

Precej prostora je posvečenega učbenikom, ki so bili v Prešernovem času v rabi v šolah. Skozi predstavitev teh spremljamo metodiko pouka od začetnih korakov v slovnici do branja najzahtevnejših lektir (*Lateinische*

Sprachlehre, Erster Theil; Grammaticae Latinae pars altera; Chrestomathiae Latinae pars prior; Chrestomathiae Latinae pars posterior idr.). Sumarna predstavitev učbenikov in avtorjev je združena tudi z opozorili na odlomke v Prešernovih pesmih, kjer najdemo nedvomne tematske povezave, pred nami pa zaživi celotna paleta latinskih piscev od Plavta, Terencija, Cicerona, Salustija, Livija, Nepota, Ovidija, Horacija, obeh Plinijev, Seneke, Lukana, Valerija Maksima, Avla Gelija, Perzija, Juvenala, Svetonija, Avrelija Viktorja, Justina idr. do neolatinskih piscev (Antoine Muret, John Owen). Tudi grški učbeniki (*Grammaticae Graecae Sectio I, Brevis grammaticae Graecae sectio II* idr.) in avtorji, ki jih najdemo v njih (Ezop, Ajlijan, Plutarh, Strabon, Stobaj, Herodot, Ksenofont, Homer, Heziod, Teognis, Lukijan, Dionizij Halikarnaški idr.), so predstavljeni na enak način. Poglavlje se zaključí s Prešernovo latinsko maturitetno nalogo, s prevodom v latinščino po nemški predlogi (odlomek iz Valerija Maksima).

V poglavju *Prešernova antična metrika* se srečamo s prisotnostjo in pestrostjo antičnih metričnih oblik v njegovih delih, največ prostora pa je namenjeno obravnavi heksametra. Poglavlje bo zanimivo tudi za bralca, ki ne pozna antične metrike, saj je zgoščeno predstavljen tudi njen razvoj in raba nekaterih metričnih oblik.

Predstavitev recepcije antike od cerkvenih piscev, bizantinskih piscev, srednjega veka, Danteja, Petrarce, Boccaccia, Moora, Lutra, Nikolaja Kuzanskega, Erazma Rotterdamskega, pri nas Piccolominija, celjskih grofov (njihovega neposrednega in posrednega vpliva), Kristofa Ravbarja, angleškega razsvetljenstva, nemške idealistične filozofije, jenske šole visoke romantike itn. do slovenske roman-

tike prehaja v kratko predstavitev antičnih avtorjev, ki so zaznamovali Prešernovo poezijo. Seveda ni naključje, da prvo mesto v kanonu piscev, ki so vplivali na prvo ime slovenskega pesništva, zaseda prvo ime rimskega pesništva – Horacij. Sledijo mu Vergilij, Ovidij, Katul, Tibul, Propercij, Lukan idr., med grškimi pa Homer, Alkaj, Sapfo, Arhiloh idr. Kratki predstavitvi življenja in dela vsakega avtorja sledi kratka analiza vpliva na Prešerna. Najobsežnejše poglavje pa je namenjeno analizi in obravnavi Prešernovih antičnih podob, tem in simbolov; razdeljeno je po posameznih skupinah pesmi. V *Zabavljicah* so Prešernovi vzorniki Horacij, Ezop in Marcijal. V *Sršenih* je najvidnejši antični motiv v epigramu na Stanka Vraza, v katerem najdemo originalni citat iz Lukanovega dela *Farzalija* (*Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni*). Med *Zabavljivimi soneti* oz. *Literarnimi šalami in satirami* velja izpostaviti edini v latinščini spesnjeni tekst *Error typi*, v katerem posnema Ovidija, in osrednjo invektivo *Apel in čevljar*, v kateri povzema zgodbo, ki jo najdemo pri Pliniju starejšem; obe pesmi sta naperjeni proti Kopitarju, zadnja vrstica iz pesmi *Apel in čevljar* (*Le čevlje sodi naj Kopitar – ne supra crepidam sutor iudicaret*) pa je kar ponarodela in prešla v pregovor. V *Ljubezenskih pesmih* se Prešeren naslanja na rimske lirike: Propercija, Horacija, Katula, Vergilija (vrh rimske lirike), najdemo pa še veliko drugih aluzij in motivov iz antike. V *Ljubeznenjenih sonetih* je čutiti vpliv Horacija, Ovidija, Katula in Alkaja, čeprav v sonetih samih ni veliko antike, ker je kot snov bolj postranskega pomena. Motivi *Sonetnega venca* so sorodni nekaterim Horacijevim, Ovidijevim in Evripidovim motivom (motiv Orfeja, motiv Oresta). *Sonetje nesreče* ima-

jo vzporednice pri Katulu in Horaciju, v *Krstu pri Savici* (v knjigi je obdelan po dejanjih) pa velja kot vzporednico in vzor izpostaviti pripovedko o Hero in Leandru, Homerja in Vergilija (zlasti 2. spev Eneide (Enejeva pripoved Didoni in njenim dvorjanom)). Vse naštetu so zgolj drobci iz obsežne obravnave motivov.

Pristop k obravnavi posameznih skupin pesmi je nekako »svetonijanski«; pri tem imam v mislih shemo, ne tematiko obravnave, ki poteka po določnem vzorcu: a) literarna klima in literarnozgodovinski pogled na obdobje, v katerem (oz. kateri) so nastajale pesmi; b) izid pesmi; c) (morebitni) odmevi; č) razlaga motiva (pomen in utemeljitev rabe); d) antični vzori; e) pojavljanje motiva pri sodobnikih. Zaporedje obravnave ni vedno enako.

Delo je strnjen prikaz prenosa antične misli, ki jo v Prešernovih pesmih sicer opazamo, se pa njenega pomena in ozadja dostikrat ne zavemo ali pa ga celo ne razumemo. V obravnavo so zajeta vsa Prešernova dela v slovenščini in nemščini, tudi pisma. Avtor lepše in natančneje kot kdor koli pred njim prikaže prelivanje antičnih motivov oziroma njihovo vključevanje v Prešernovo liriko ljubezni, pesniške in osebne usode, ljubezni do rodne zemlje in naroda, v odzive na vprašanja časa, prvenstveno literarna in kulturna vprašanja, preko njih pa tudi na politična. Skozi analizo in primerjavo Prešernovih antičnih motivov vleče motivne, kompozicijske in metrične vzporednice. V obravnavo zajema tudi širši literarni, znanstveni, kulturni in politični okvir, kot npr. ko obravnava idejo o Slovencih kot prastarem in avtohtonem narodu (človek si ne more kaj, da ne bi ob tem povlekel vzporednic z današnjimi pobožnimi

željami venetologov) in analizira Prešernov odnos so nje. Obravnava se ne osredotoča zgolj na iskanje antičnih elementov, motivov in vplivov, ampak zajema tudi Prešernove sodobnike in njihov vpliv na Prešerna in njegovo ustvarjanje. Pomembna so tudi opozorila na številne reminiscence (npr. motiv ladje na viharnem morju, ki je literarni topos že v antiki (Alkaj, Horacij)), najdemo pa ga tudi pri Prešernu v 3. ljubezenskem sonetu (O Dioskurih). Pri obravnavi nekaterih motivov so dragocena tudi opozorila na iste motive pri sodobnikih (npr. zgodba o Apelu in čevljarju pri Puškinu v pesmi *Sopoznik*). Ne ukvarja se le z vprašanji nastanka, ampak tudi z vprašanji ozadja nastanka pesmi: odkod je ali bi lahko črpal motive oz. kako so nekateri motivi našli pot do Prešerna, kot npr. zgodba o Abderitih in oslovi senci, s katero naj bi se (domnevno) seznanil preko Christopharta Wielanda. Posebej zanimiva je obravnava antike na naših tleh oziroma analiza motivov, ki se vežejo na antiko v našem prostoru (npr. *Elegija svojim rojakam, Očetov naših imenitna dela*). Avtorjeve lastne ocene se prepletajo z opozorili na ugotovitve drugih prešernoslovcev (L. Pintar, J. Marn, A. Fékonja, Anton Slodnjak idr.) in vrednotenjem slednjih.

V zaključnih mislih avtor poda kratek pregled raziskovanja antike v prešernoslovju. Ob oceni Prešerna in njegovem črpanju iz nje ne smemo iti predaleč, saj vanjo ne posega za vsako ceno in antika njegovi poeziji ne jemlje izvornosti. Prav nasprotno: je ena od njenih pomembnih sestavin in Prešernov odnos do nje se je z ustvarjanjem, pesniškim razvojem in pod vplivom takšnih in drugačnih trenutkov njegovega življenja spremenjal.

Naj ob koncu na kratko povzamem besede prof. Kastelica, s katerimi zaključuje svojo knjigo, z njimi pa je zaključil tudi predstavitev svoje knjige na tiskovni konferenci: »Prešernovi sodobniki so bili skoraj vsi meščanskega ali celo plemiškega rodu: v Angliji Byron, v Nemčiji Goethe, Hardenberg, Novalis in Heine, na Poljskem Mickiewicz, v Rusiji Puškin, na Češkem Mácha, na Madžarskem Petöfi, v Italiji Leopardi, v Avstriji Grilparzer, v Ameriki Poe, v Srbiji Radičević, v Črni gori Njegoš itd., Slovenci pa imamo – Ribičevega Franceta iz Vrbe.«

Ob razpravah prešernoslovcev ali filologov gre za prvo večje delo, ki sistematično in natančno obdeluje

vpliv in prisotnost antike v Prešernovem pesništvu. Ob nadvse zanimivi in dragoceni vsebini je zelo pohvalno, da so vsi citati iz antičnih del prevedeni, poseben čar pa dajejo knjigi tudi ilustracije in slike. Knjiga bo dragocen pripomoček ne le za tiste, ki se ukvarjajo s književnostjo, antiko ali zgodovino, ampak tudi za vsakogar, ki bi želel spoznati Prešerna, obdobje, v katerem je živel, in razmere, v katerih se je oblikovalo njegovo pesništvo.

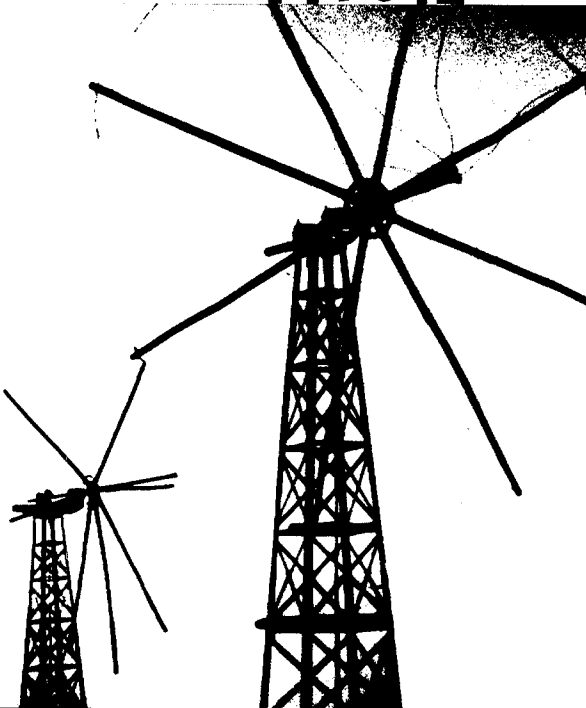
Delo daje bralcu vedeti, da prihaja izpod peresa pravega, vsestranskega humanista in predstavlja hvaležno branje tako za zahtevnejšega kot tudi za manj zahtevnega bralca.

Matej Hriberšek

TRANSTRÖMER

KNJIGARNA

TRANS
TRÖMER

Prenovljena in razširjena
Študentska knjigarna je
odprla vrata pod
Novim imenom -
knjigarna TRANSTRÖMER.
Na naših policah najdete
obsežen izbor domačega in
tujega leposlovja,
humanistike, družboslovja in
naravoslovja. Svoj prostor so
dobile tudi vodilne ameriške
in angleške založbe ter
jugoslovanski in hrvaški
založniki.

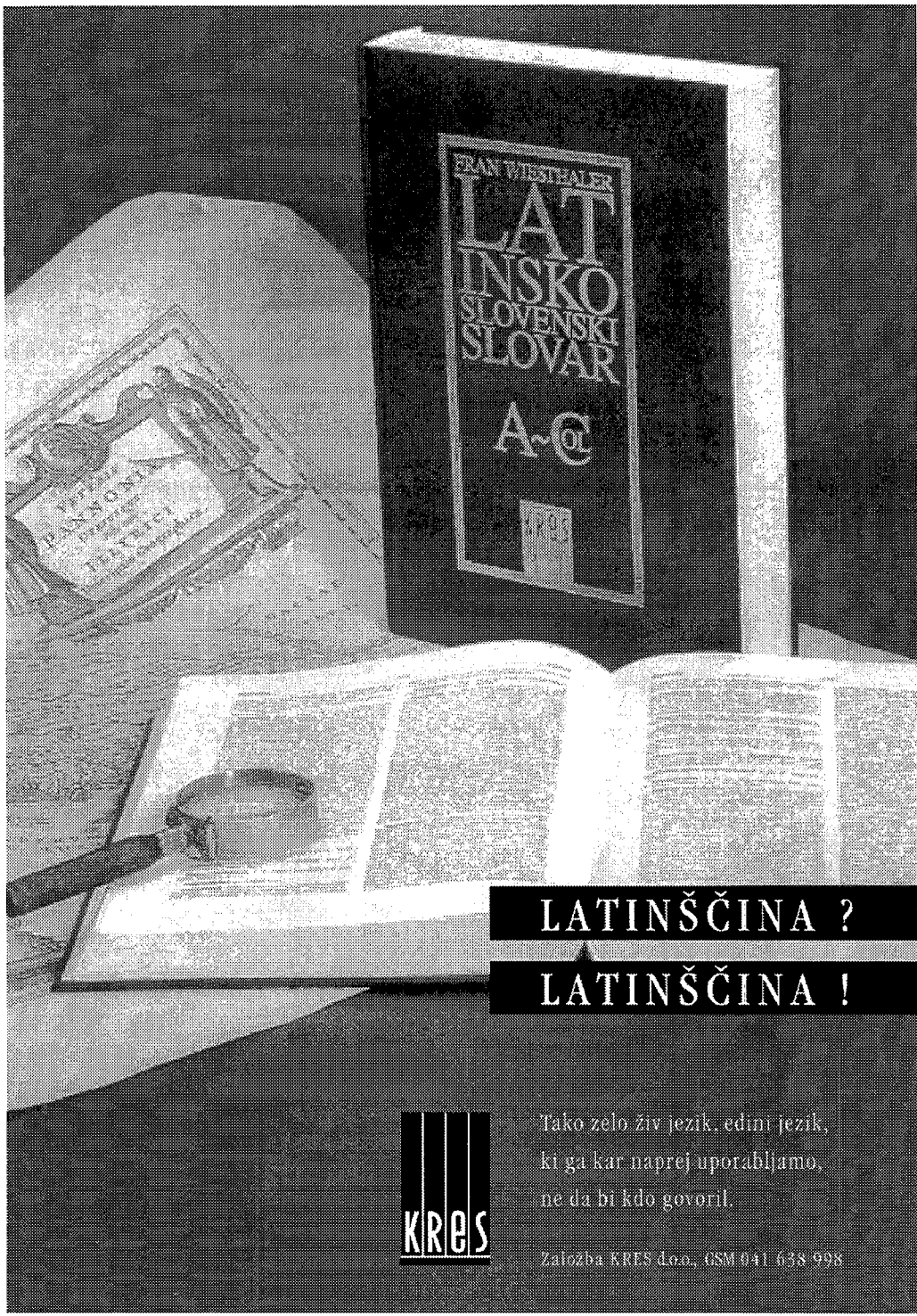
Za študente ponujamo
dodatne popuste.

Kersnikova 6,
1000 Ljubljana
odprto: pon - pet: 10 - 18h

2002

Študentska založba

www.studentskazalozba.si

LATINŠČINA ?
LATINŠČINA !

Tako zelo živ jezik, edini jezik,
ki ga kar naprej uporabljamo,
ne da bi kdo govoril.

Založba KRES d.o.o., GSM 041 638 998

NAVODILA AVTORJEM

A. ODDAJA PRISPEVKA

1. Prispевke je treba oddati na 3,5-palčni (1,44 MB) disketi. Na disketi morajo biti napisani naslednji podatki:
 - a) ime avtorja,
 - b) naslov prispevka (če je daljši, naj bo okrajšan)
 - c) ime datoteke, v kateri je prispevek
2. Poleg diskete je potrebno oddati en iztis prispevka.
3. Ob oddaji je potrebno oddati tudi izpolnjen formular s podatki o avtorju in prispevku.
4. Članki **morajo biti nujno** oddani do roka, ki ga določi uredništvo.

B. OBLIKOVANJE PRISPEVKA

1. **Naslovi in podnaslovi.** Naslovi in podnaslovi naj bodo pregledni in jasno ločeni od ostalega besedila; črke naslovov in podnaslovov naj bodo okrepjene.
2. **Izvleček.** Na začetku članka naj bo izvleček, ki naj ne presega 15 vrstic, napisan pa naj bo:
 - a) v slovenščini in
 - b) v angleščini ali latinščini (izbira je prepuščena avtorju).
3. **Dolžina prispevka.** Prispevek naj ne presega 40 strani formata A4.
4. **A) Pisava.** Pri pisanju uporabljamo:
 - a) za besedilo: velikost črk 12
 - b) za opombe: velikost črk 10
 - c) za literaturo: velikost črk 12**B) Fonti** (TT (True Type))
 - a) *Times New Roman*
 - b) grška pisava: *Hellenica* ali *Sgreek*; če kateri od avtorjev nima te pisave, mu jo priskrbi uredništvo.
5. **Grafikoni, slike,...** Morebitni grafikoni, slike ipd. naj bodo v posebnih dokumentih in tudi posebej oddani na listih. Natančno naj bodo označeni in tudi v besedilu naj bo ustrezno opozorjeno nanje.
6. **Povzetek.** Povzetek naj bo napisan na koncu prispevka; napisan naj bo v enem od svetovnih jezikov.
7. **Opombe.** Opombe naj bodo sprotne na dnu besedila, ne na koncu besedila.
8. **Literatura.** Seznam literature naj bo napisan na koncu prispevka. Avtorji naj bodo razvrščeni po abecednem vrstnem redu.
9. **Seznam literature.**
 - a) **knjige:** *priimek avtorja, začetnica imena avtorja, naslov knjige, kraj izdaje, leto izdaje, številka izdaje* (če je delo doživelo več izdaj), npr. Pulgram, E.: *The Tongues of Italy. Prehistory and history.* Cambridge, Harvard, 1958.
 - b) **članki v revijah:** *priimek avtorja, začetnica imena avtorja, naslov članka, ime revije, letnik, strani*, npr. Michel, A.: *Grammaire et rhétorique chez Ciceron.* Ktema 14(1989), 189-195. - če se avtor odloči za krajšanje imena revije, je potrebno uporabljati standardne kratice, ki jih uporablja *L'année philologique*, npr. Kravar, M.: *L' aspect verbal en latin à la lumière d' oppositions distinctives.* ŽAnt 25(1975), 52-61.
 - c) **prispevki v zbornikih ali zbirkah besedil:** *priimek avtorja, začetnica imena avtorja, naslov prispevka, podatki o zborniku ali zbirki besedil, strani.* npr. Trubetzkoy, N. S.: *Gedanken über den lat. ā-Konjunktiv.* Festschrift für Paul Kretschmer, Beiträge zur griechischen und lateinischen Sprachforschung. Wien,... 1926, 267-274.

C. CITIRANJE

Citiramo s sprotnim navajanjem v oklepaju in sicer:

- a) če gre za **natančno** navedbo, referenco ali citat, v oklepaju napišemo *priimek avtorja, leto izdaje in stran*, npr.: (Simoniti, 1994, str. 24)
- b) če gre za navedbo dela kot celote ali za splošno navedbo, napišemo samo *priimek avtorja in letnico*, npr. (Gantar 1994)

ISSN 1580-0261

9 771580 026001